

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ
<< ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ >>**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**<< Η οικογενειακή βία, ως οικονομική και
εκπαιδευτική, σε συσχέτιση με τη παρεκκλίνουσα
παθητική ή βίαιη, επιθετική ή παραβατική
συμπεριφορά των ανήλικων μελών της >>.**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια Ιωάννα Τσίγκανου

**Τριμελής Επιτροπή Ι . Τσίγκανου
 Ε . Μπότση
 Α . Χάιδου**

**Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Φωτεινή Αντύπα
ΜΑΪΟΣ 2010**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
 ΚΕΦ. 1.- Η πρόωγη βία, κυρίως η σχολική βία, σε χώρες του εξωτερικού και οι πολιτικές αντιμετώπισής της. Φαινομενολογία.	8
 ΚΕΦ. 2.- Η πρόωγη βία, κυρίως η σχολική βία, στην Ελλάδα. Φαινομενολογία.	21
 ΚΕΦ. 3.- Η παραβατικότητα των ανηλίκων στην Ελλάδα.	25
 ΚΕΦ. 4.- Θεωρίες και εμπειρικές μελέτες για τον ρόλο της οικογένειας στην παραβατικότητα των ανηλίκων μελών της.	27
 ΚΕΦ. 5.- Ιστορικοί – Οικονομικοί – Κοινωνικοί και Πολιτικοί παράγοντες διαμόρφωσης της σύγχρονης οικογενειακής βίας.	30
5.1.- Ο θρίαμβος του υλισμού. Οικονομική βία.	30
5.2.- Η Ανοδική κοινωνικο-οικονομική κινητικότητα - Εκπαιδευτική βία.	34
 ΚΕΦ. 6.- Διάχυση της βίας από τα ενήλικα μέλη της οικογένειας στα ανήλικα και έξαρση της παρεκκλίνουσας – βίαιης – επιθετικής ή παραβατικής συμπεριφοράς βίας των νεαρών (ανηλίκων) μελών της.	36
 ΚΕΦ. 7.- Φύση και ανάγκες της παιδικής ηλικίας.	37
7.1.- Συναισθηματική Φτώχεια/Συναισθηματικός πλούτος.	37
7.2.- Συνολικός - πλήρης χρόνος – Άγχος & Κόπωση/Ελεύθερος χρόνος & ηρεμία – γαλήνη – Το άγχος διαχείρισσεως του χρόνου	40
7.3.- Μοναξιά – Ατομικό παιχνίδι – Τηλεόραση/Ομαδικό παιχνίδι – παρέα συνομηλίκων – συντροφικότητα	44
7.4.- Εκπαιδευτική Εξόντωση – Εξοντοτικοί Εκπαιδευτικοί ρυθμοί – Κόπωση/Αναλογική της ηλικίας – Εκπαιδευτική	

	ΣΕΛ.
διαδικασία ανάλογα με την ηλικία	48
7.5.- Ανικανοποίητο – Δυσαρέσκεια – Αίσθημα ανικανοποίητου	
Ικανοποίηση – Ευχαρίστηση	50
Κεφ. 8.- Ερωτηματολογία – Η θεματολογία του Ερωτηματολογίου	50
Κεφ. 9.- Η έρευνα και οι Συνεντεύξεις	52
Θεματική Κωδικοποίηση	87
Συμπεράσματα	88
Επίλογος	91
Βιβλιογραφία	93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολλές θεωρίες και εμπειρικές έρευνες από διάφορους επιστημονικούς κλάδους, όπως η Κοινωνιολογία, η Παιδαγωγική, η Ψυχανάλυση, η Εγκληματολογία, συνδέουν τις ιδιαιτερότητες, τις μειονεξίες τα μειονεκτήματα ή ελλείμματα της οικογένειας με την ακατάλληλη αγωγή των ανήλικων μελών της που ως σαν απόρροια παρουσιάζει την εμφάνιση είτε παρεκκλίνουσας, συμπεριφοράς και παθητικής συμπεριφοράς απόσυρσης είτε δίκαιης και επιθετικής συμπεριφοράς έκρηξεις θυμού, βίαση, επιθετική συμπεριφορά με διαρκείς εκρήξεις θυμού.

Σε αυτή την εργασία δε θα μας απασχολήσουν οι ιδιαιτερότητες, τα μειονεκτήματα ή τα ελλείμματα μιας μειονοτικής, περιθωριακής ή περιθωριοποιημένης οικογένειας. Μας απασχολεί ότι η σύγχρονη οικογένεια – θα εστιάσουμε την προσοχή μας την κατά πολύ διαφοροποιημένη από το πρόσφατο παρελθόν της -, ότι η «μέση» οικογένεια και πως οι λειτουργίες της, όχι τόσο γενικά όσο ειδικά, απέναντι στα ανήλικα μέλη της. Αντικείμενό μας αποτελεί η «μέση» (αυτή) οικογένεια και οι λειτουργίες της σε συνάρτηση με την εμφάνιση

Οι υποθέσεις που θα επιχειρήσουμε να υποστηρίξουμε, τόσο βιβλιογραφικά όσο και ερευνητικά (να υποστηρίξουμε) περιλαμβάνονται στις παρακάτω προτάσεις:

Τα ενήλικα μέλη της οικογένειας δέχονται, με βία, τις απόρροιες μιας σοβαρής και βαθιάς οικονομικής κρίσης που ταλανίζει τα τελευταία χρόνια όλο τον δυτικό σύγχρονο κόσμο. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια της σημερινής οικονομικής ύφεσης και δυσπραγίας, που βιώνονται ως οικονομική βία που ασκείται στα άτομα, τα ενήλικα μέλη της οικογένειας αγωνίζονται να διατηρήσουν – τις από αιώνες διαμορφωμένες στη συνείδησή τους – οικονομικές αξίες και συνήθειες. Και ενώ συνεχώς μειώνεται η πραγματική αξία της εργασίας και φθίνει η αγοραστική ικανότητα, τα ενήλικα μέλη της οικογένειας συνεχίζουν να προσβλέπουν σε μια ολοένα βελτίωση της υλικής ποιότητας της ζωής τους και της καταναλωτικής τους δυνατότητας. Η αντίφαση αυτή, συνάδει και με άλλους παράγοντες, που η ανάπτυξή τους ξεφεύγει από τα όρια αυτής της εργασίας, παράγει μια πρωτοφανή αγωνία και ένα τεράστιο άγχος στα ενήλικα άτομα της οικογένειας. Αυτή η οικονομική βία που ασκείται

στα ενήλικα άτομα της οικογένειας, αλλά και η αγωνία και το άγχος που τα διακατέχει, υποθέτουμε, πως διαχέεται και στα ανήλικα άτομα που βρίσκονται υπό το καθεστώς προστασίας της οικογένειας.

Κατ' αρχήν, τα ενήλικα άτομα της οικογένειας, υπό των συνθηκών που περιγράψαμε, αδυνατούν να αναπτύξουν τις παιδευτικές εκείνες λειτουργίες τους, τις επιβαλλόμενες από το θεσμικό τους ρόλο, έναντι των ανήλικων παιδιών τους. Οι λειτουργίες αυτές της ανατροφής, της φροντίδας, της στοργής εξασθενούν. Η απαραίτητη ψυχολογική υποστήριξη για την κοινωνικοποίηση και την ολοκλήρωση της προσωπικότητας των παιδιών φθίνει. Οι γονείς αδυνατούν να εξυπηρετήσουν τη φύση και τις ανάγκες της παιδικής ηλικίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ένταση της βίας, της πίεσης και του άγχους που διαχέεται από τους γονείς στα παιδιά, καθώς και το έλλειμμα στη διαπαιδαγώγηση και στην ανατροφή των παιδιών, αλλά και η μη εξυπηρέτηση της «φύσης και των αναγκών» της παιδικής ηλικίας θεωρούμε ότι κατευθύνουν τα παιδιά από την πρόωγη ηλικία σε παρεκκλίνουσα παθητική συμπεριφορά απόσυρσης είτε σε εκρήξεις θυμού, αντικοινωνική, βίαιη και επιθετική συμπεριφορά που στη συνέχεια μπορεί να μορφοποιηθεί σε μια παραβατική ή ακόμα σοβαρότερη εγκληματική συμπεριφορά.

Συνεχίζουμε τις υποθέσεις μας με έναν ακόμα παράγοντα, που συνδέεται στενά με τον πρώτο, ο οποίος προκαλεί άγχος και αγωνία στα ενήλικα μέλη της οικογένειας και διαχέεται κατά τρόπο ευθύ και άμεσο στα ανήλικα μέλη. Πρόκειται για την από χρόνια παγιωμένη αντίληψη πως ένα υψηλό μορφωτικό επίπεδο που αντανακλάται σε «πτυχία» αποτελεί το μέσο για την απόκτηση μιας εργασίας υψηλής οικονομικής απόδοσης και άρα την προϋπόθεση μιας καλύτερης ποιότητας ζωής και μιας υψηλής καταναλωτικής δυνατότητας. Έτσι, τα ενήλικα άτομα της οικογένειας ωθούν στο να εντάξουν από πολύ νωρίς, τα ανήλικα προστατευόμενα μέλη τους, στο να ενταχθούν στο υπάρχον από τη μία μεριά σε έναν εξοντωτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα αλλά και από την άλλη στο να υιοθετήσουν – ενστερνιστούν τις δυσκολίες να εξοικονομήσουν τα χρήματα και το χρόνο για να στηρίξουν το πρόγραμμα αυτό. Τα παιδιά καλούνται να ανταποκριθούν σε έναν ανελαστικό και αυστηρό προγραμματισμό και σε ένα όλο και πιο απαιτητικό σχολικό και εξωσχολικό, κρατικό και ιδιωτικό, εκπαιδευτικό σύστημα.

Κατ' αυτόν τον τρόπο ο παιδικός κόσμος, μεταμορφώνεται σε έναν βίαιο και βάνανσο κόσμο που σε τίποτα δεν εξυπηρετεί «τη φύση και τις ανάγκες» των παιδιών. Υποθέτουμε, πως αυτού του είδους η βία, η εκπαιδευτική βία, που ασκείται από πολύ πρώιμες ηλικίες στα παιδιά, μπορεί να προκαλέσει είτε επιθετική βίαιη συμπεριφορά, είτε παθητική συμπεριφορά απόσυρσης, απομόνωσης και αντικοινωνική, εκρήξεις θυμού, βίαιη, επιθετική συμπεριφορά η οποία στη συνέχεια μπορεί να μορφοποιηθεί σε παραβατική ή σοβαρά εγκληματική συμπεριφορά.

Στα πρώτα κεφάλαια της εργασίας αυτής, επιχειρήσαμε να ανιχνεύσουμε στη βιβλιογραφία τις βίαιες συμπεριφορές παιδιών σε όλο και πιο πρώιμη ηλικία. Αυτές εντοπίστηκαν κυρίως στο σχολικό περιβάλλον, αλλά όχι μόνο. Περιγράφονται οι βίαιες συμπεριφορές ανηλίκων σε χώρες του εξωτερικού και οι πολιτικές που υιοθετούνται από άλλα κράτη με το σκοπό να δοθεί το μέγεθος της εξάπλωσης και η σοβαρότητα του ζητήματος. Δίνεται επίσης η φαινομενολογία της σχολικής βίας και της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα μέσα από εμπειρικές έρευνες που διεξήχθησαν στον τόπο μας.

Στα επόμενα κεφάλαια επιχειρείται η καταγραφή, ήδη γνωστών θεωριών και εμπειρικών ερευνών που συνδέουν την οικογένεια με τη βίαιη ή παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων μελών της. Η καταγραφή αυτή αποτελεί το βήμα για την ανάπτυξη των δικών μας υποθέσεων.

Στη συνέχεια, διενεργώντας ιστορική αναδρομή, και προσφεύγοντας σε μια ανάλυση της σύγχρονης οικονομίας από τον Ν. Μουζέλη, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις καταβολές της σύγχρονης «οικονομικής συνείδησης» που εμπεριέχει τις απαιτήσεις και τις εξωπραγματικές ελπίδες για μια ολοένα καλύτερη ποιότητα ζωής και για ένα ολοένα μεγαλύτερο επίπεδο κατανάλωσης. Η από παλιά διαμορφωμένη, «οικονομική συνείδηση» και η σημερινή κατάσταση της οικονομικής κρίσης και της παγκόσμιας ύφεσης οδηγεί στην «οικονομική βία» που ασκείται στον σύγχρονο άνθρωπο και βιώνεται από αυτόν.

Στο επόμενο κεφάλαιο επιχειρείται η περιγραφή ενός τεράστιου άλματος στις απαιτήσεις και τις υποχρεώσεις του κρατικού και ιδιωτικού εκπαιδευτικού συστήματος που επιβάλλονται, καθώς και τα διακυβεύματά του, που αποτελούν την απάντηση στη φτώχεια και την ανεργία. Μορφοποιείται η

έννοια της «εκπαιδευτικής βίας» που ασκείται στο σύγχρονο άνθρωπο και βιώνεται από αυτόν .

Στη συνέχεια αποσαφηνίζεται, ο όρος που εισάγεται σε αυτή την εργασία, ως «φύση και ανάγκες» της παιδικής ηλικίας και περιγράφονται οι έννοιες που υποθέτουμε πως την αποτελούν.

Το ερευνητικό μέρος αυτής της εργασίας στοχεύει στην επιβεβαίωση ή στην απόρριψη της υπόθεσης πως η οικονομική και η εκπαιδευτική βία βιώνεται από τα ενήλικα μέλη της οικογένειας και διαχέεται στα ανήλικα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην προάγονται και να μην εξυπηρετούνται η «φύση και οι ανάγκες» της παιδικής ηλικίας. Η οικογενειακή βία, που συνίσταται στην οικονομική και εκπαιδευτική, ασκείται στα ανήλικα παιδιά από πολύ πρόωμη ηλικία και μπορεί να οδηγήσει είτε σε παρεκκλίνουσα, παθητική συμπεριφορά απόσυρσης είτε σε εκρήξεις θυμού, βίαιη, επιθετική ή αντικοινωνική συμπεριφορά που στη συνέχεια μπορεί να μορφοποιηθεί σε μια παραβατική ή ακόμα σοβαρά εγκληματική συμπεριφορά.

Στην εμπειρική έρευνα που θα διεξαχθεί με σκοπό την επιβεβαίωση ή την απόρριψη των υποθέσεων της εργασίας αυτής θα χρησιμοποιηθούν τα μέσα και τα εργαλεία που προσφέρουν οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας των κοινωνικών επιστημών. Εφόσον τα διακυβεύματα της εργασίας αφορούν καταστάσεις της πραγματικής ζωής, τα πλαίσια της έρευνας πρόκειται να είναι στενά, γεγονός που εξασφαλίζει καλύτερο έλεγχο και μεγαλύτερη ακρίβεια. Θα χρησιμοποιηθεί η μη δομημένη, εντοπισμένη συνέντευξη, όπου τα ερωτήματα θα απευθύνονται σε παιδιά πρόωμης ηλικίας, που κατά προτεραιότητα παρακολουθούν τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Τα παιδιά καλούνται να απαντήσουν όχι σε ένα ναι ή σε ένα όχι ούτε σε μια διαβαθμισμένη κλίμακα, αλλά να συμμετέχουν σε μια συζήτηση όπου θα καταγραφούν οι εμπειρίες και οι απόψεις τους πάνω στα ζητήματα που αφορούν την παρούσα εργασία. Η συνεντεύκτρια έχει σχεδιάσει ένα ερωτηματολόγιο που αποσκοπεί σε μια «συστηματοποιημένη», «οργανωμένη» συνέντευξη – συζήτηση με το ερωτώμενο παιδί. Το ερωτηματολόγιο αυτό θα βοηθήσει στο να παραμείνει η συνέντευξη – συζήτηση μέσα στα πλαίσια του θέματος, όσο και στο να μην ξεχαστούν κρίσιμα ερωτήματα για την παρούσα εργασία. Ωστόσο δεν πρόκειται για ένα αυστηρό και αμετάβλητο πλαίσιο εργασίας εφόσον η συνεντεύκτρια θα έχει την ελευθερία είτε να προσθέσει ερωτήματα όπου

χρειάζεται μεγαλύτερο βάθος ή επιπλέον σαφήνεια είτε να αφαιρέσει ερωτήματα εφόσον αυτά έχουν απαντηθεί στη διάρκεια των ερωτημάτων που έχουν προηγηθεί.

Θα ακολουθήσει μια ποιοτική ανάλυση περιεχομένου των συνεντεύξεων, επεξηγηματική, έτσι ώστε μπορούμε να ανοίξουμε όλο το κείμενο και να πάρουμε πληροφορίες από τα συμφραζόμενα.

ΚΕΦ. 1.- Η ΠΡΩΙΜΗ ΒΙΑ, ΚΥΡΙΩΣ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ, ΣΕ ΧΩΡΕΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ.

ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ

Η σημερινή οικογένεια δέχεται τις πιέσεις μιας παγκοσμιοποίησης που οικονομικά σημαίνει τη δημιουργία ραγδαία αυξανόμενων ανισοτήτων που ευνοούν τους ευνοημένους και αδικούν τους αδικημένους^{1,2}. Η οικονομική κρίση και η παγκόσμια ύφεση αυξάνουν τη ρευστότητα της εργασίας, την ελαστικότητα της, την κατάργηση των βασικών εργασιακών δικαιωμάτων και την αύξηση της ανεργίας. Αυτή η πραγματικότητα βιώνεται από τα ενήλικα μέλη της οικογένειας ως ανασφάλεια, ανησυχία, αγωνία και άγχος. Οι ψυχικές αυτές καταστάσεις φθείρουν το θεσμό και τη λειτουργία της οικογένειας και διαχέονται από τους γονείς στα ανήλικα παιδιά κατά τρόπους άμεσους και έμμεσους (υστέρηση στη δημιουργία ψυχικών δεσμών, προστασίας, φροντίδας, λειτουργία υποκαταστάτων, μη εξυπηρέτηση της «φύσης και των αναγκών» της παιδικής ηλικίας, εκνευρισμός, νευρικότητα) .

Ταυτόχρονα η πολιτική αναβιώνει σκόπιμα το φάντασμα, αν όχι της ανοδικής κινητικότητας και της βελτίωσης του επιπέδου ζωής, αλλά τουλάχιστον της διατήρησης του ήδη υπάρχοντος επιπέδου μέσω της εκπαίδευσης. Η σταθερότητα του εισοδήματος και η απόκτηση του ανασφαλούς πλέον αγαθού μιας καλής θέσεως εργασίας απαιτεί μια ανώτατη,

¹ Ν. Μουζέλης, «Από την Αλλαγή στον εκσυγχρονισμό», σελ. 149 – 151.

² Γ. Νικολόπουλος, «Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση».

εξειδικευμένη, τεχνοκρατικά ενήμερη, πολυγλωσσική εκπαίδευση. Η οικογένεια, γονείς και παιδιά, βαρύνονται τόσο της προσπάθειας όσο και του κόστους σε χρόνο και σε χρήματα αυτής της εκπαίδευσης που αποτελεί επίσης παράγοντα ανασφάλειας, ανησυχίας, αγωνίας και άγχους.

Κατ' αυτόν τον τρόπο αυτό δημιουργείται μια σκληρή πραγματικότητα για τα παιδιά, την οποία μάλιστα βιώνουν από πολύ πρώιμη ηλικία. Ο παιδικός κόσμος τείνει να εξαφανιστεί και τα στοιχεία του όπως τα φαντασιακά, ψυχολογικά και κοινωνικοποιητικά του περιεχόμενα φθίνουν. Επίκειται κίνδυνος για την ψυχική, συναισθηματική, πνευματική και κοινωνική ωρίμανση και ολοκλήρωση τόσο της προσωπικότητας όσο και της συμπεριφοράς των παιδιών. Εύλογη συνέπεια θα μπορούσε να είναι η παρεκκλίνουσα, παθητική συμπεριφορά της απόσυρσης, η δυσκολία κοινωνικοποίησης ή η βίαιη, επιθετική, έως και παραβατική ή αργότερα σοβαρά εγκληματική συμπεριφορά, καθώς και η διαμόρφωση μιας αντικοινωνικής, βίαιης και επιθετικής προσωπικότητας.

Στο κεφάλαιο αυτό, σύμφωνα με τους παραπάνω συλλογισμούς, εντοπίζονται και καταγράφονται οι συμπεριφορές βίας που υιοθετούνται από πολύ πρώιμες ηλικίες και πρωτοεμφανίζονται κυρίως στο σχολείο ή και έξω από αυτό. Ενασχόλησή μας θα αποτελέσει η βία που εμφανίζουν ανήλικα παιδιά σε διάφορα κράτη του δυτικού κόσμου, καθώς και οι πολιτικές, οι στρατηγικές, οι μηχανισμοί και οι φορείς που δημιουργούνται για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, γεγονός που αναδεικνύει την εξάπλωσή του και το καθιστά ως μείζον ζήτημα της σύγχρονης κοινωνίας.

Στην Ευρώπη, η βίαιη και επιθετική συμπεριφορά των ανηλίκων παιδιών εμφανίζεται αυξημένη και μάλιστα σε πολύ πρώιμες ηλικίες, στη πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το πρόβλημα αναδεικνύεται ιδιαίτερα σοβαρό και απαιτεί παρεμβάσεις από κρατικούς, εθνικούς ή τοπικούς φορείς. Αναγνωρίζεται η αναγκαιότητα να εκπονηθούν έρευνες, να καταστρωθούν σχέδια, να προταθούν στρατηγικές που θα μπορούσαν να αμβλύνουν το φαινόμενο της βίας.

Στη Γαλλία, από το 1994, λαμβάνονται οι πρώτες κυβερνητικές πρωτοβουλίες για την εκπόνηση ερευνών και τον σχεδιασμό προγραμμάτων για την καταπολέμηση της σχολικής βίας.

Τον Νοέμβριο του 1997, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Έρευνας και Τεχνολογίας, με τη συνεργασία και λοιπών Υπουργείων, υπέβαλαν στην κυβέρνηση ένα σχέδιο καταπολέμησης της σχολικής βίας, με τρεις στόχους:

- 1.- Παροχή βοήθειας στα θύματα.
- 2.- Ενίσχυση του σχολείου από επαγγελματίες ψυχικής υγείας.
- 3.- Εκπαιδευτική καμπάνια κατά της βίας από το νηπιαγωγείο ως το λύκειο και επιμόρφωση των ενηλίκων γονέων έτσι ώστε να ευαισθητοποιηθούν και να βοηθηθούν στην άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου.

Στην Αγγλία η αυξημένη βία οδηγεί σε σκληρά μέτρα ποινικοποίησης της «αταξίας» και σε εφαρμογές της σύγχρονης τεχνολογίας παρακολούθησης. Σχετική έρευνα με αντικείμενο τη θυματοποίηση ανηλίκων, 12 έως 17 ετών, με τη μέθοδο της αυτο – ομολογούμενης ενοχής δίνει τα παρακάτω αποτελέσματα: Από τα τριάντα είδη «αντικοινωνικών» πράξεων που ανέφεραν οι ανήλικοι ότι διέπραξαν σε δημόσιο χώρο, οι πέντε ήταν άνευ σημασίας. Οι υπόλοιπες εντάσσονται στις εξής κατηγορίες:

- Οχτώ περιπτώσεις βίας (ενοχλήσεις, οπλοχρησία, συμπλοκές, εξύβριση) .
- Πέντε περιπτώσεις βανδαλισμών.
- Εφτά περιπτώσεις μικροκλοπών.
- Πέντε περιπτώσεις χρήσης ουσιών.

Ανάλογη έρευνα διεξάγεται στη Σκωτία, το 1994. Το συνολικό δείγμα αποτελούν 3.074 άτομα, ηλικίας 16 περίπου χρονών. Οι νέοι δηλώνουν αισθήματα ανασφάλειας έστω και μετά την τοποθέτηση συστημάτων βιντεοεπιτήρησης.

Στην Αγγλία η όξυνση του φαινομένου της βίας που ασκείται από ανήλικους, μέσα κι έξω από το σχολείο, συμβαίνει εδώ και πολλά χρόνια. Δεν είναι τυχαίο ότι ο όρος του εκφοβισμού (bullying) καθιερώνεται από τους Άγγλους. Κατά τη δεκαετία του 1990, λαμβάνουν χώρα τρομερά περιστατικά. Ο φόνος του δασκάλου Philip Lawrence, το 1995, οι δολοφονίες στο Dunblame Primary School, το 1996, η επίθεση με μαχαίρι στο St. Luke's Infants School, το 1996. Μετά τα γεγονότα αυτά ψηφίζεται από το αγγλικό Κοινοβούλιο ένα πακέτο μέτρων για την επιβολή της πειθαρχίας των ανήλικων παιδιών.

Στο Βέλγιο οι παραβάτες ανήλικοι ή οι ανήλικοι σε «ηθικό κίνδυνο» αποτελούν σημαντικό πρόβλημα για την αγγλόφωνη κοινωνία. Το 1995, πραγματοποιείται πρόγραμμα απευθυνόμενο στους νέους, με τίτλο «η επανέυρεση της συμβίωσης». Το πρόγραμμα αυτό εφαρμόστηκε στη συνοικία Breughel, με σκοπό τη μείωση των βανδαλισμών που προκαλούσαν ανήλικοι 8 έως 14 ετών.

Στη γαλλόφωνη κοινότητα του Βελγίου οι έρευνες έδειξαν ότι η σχολική βία εξαπλώνεται με γοργούς ρυθμούς, εξαιτίας της ανικανότητας των εκπαιδευτικών να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο. Μέσα από σχετικές έρευνες, ο S. Ganty καταλήγει ότι υπάρχει αυξημένη βία ανάμεσα στους μαθητές (βανδαλισμοί, καυγάδες) και ότι από τα 408 σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που εξέτασε, τα 82 χρειάζονται την αρωγή της αστυνομίας για την αντιμετώπιση του προβλήματος.

Ο M. Botn πραγματοποιεί έρευνα στη Λιέγη, σχετικά με τη θυματοποίηση και μας δίνει τις εξής περιπτώσεις βίαιης συμπεριφοράς, κλοπή αντικειμένων 19,2%, επίθεση στο σχολείο 3,7%, επίθεση έξω από το σχολείο 19 %, απειλές στο σχολείο 14,3%, σεξουαλική επίθεση μέσα στο σχολείο 1,1%, ενώ έξω από το σχολείο 6,4 %.

Με το νόμο του 1981 ποινικοποιούνται εκδηλώσεις ρατσισμού, ενώ η συγκρότηση της ειδικής μονάδας «Κέντρο για ίσες ευκαιρίες και για την μάχη κατά του ρατσισμού», παρέχει εκπαίδευση και συμβουλευτική σε δασκάλους και καθηγητές.

Το 1998, εφαρμόζεται το πρόγραμμα διαμεσολάβησης σε είκοσι δυο σχολεία για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της βίας, της σχολικής διαρροής και του εκφοβισμού. Ο διαμεσολαβητής αναλαμβάνει έργο, ύστερα από αίτημα του δασκάλου, του μαθητή, του διευθυντή ή του γονέα. Ο διαμεσολαβητής δεν είναι δάσκαλος ή κοινωνικός λειτουργός αλλά αποτελεί ανεξάρτητο παράγοντα που βοηθά στη διαδικασία της συζήτησης.

Το 1997, η «Ένωση για την Πρόληψη της Βίας» στα σχολεία επιδοτείται με πενήντα εκατομμύρια βελγικά φράγκα. Πάνω από εβδομήντα σχολεία υποβάλλουν προτάσεις για να εξασφαλίσουν προγράμματα πρόληψης της βίας και να βελτιώσουν τις σχέσεις και τη ζωή του σχολείου. Το αντικείμενο των προτάσεων αυτών είναι σχολικά εστιατόρια, χώροι διαβάσματος, χρήσης Η/Υ και διαδικτύου, καθώς και πολυμέσων, συσκευές για

τον έλεγχο του θορύβου, χώροι συναντήσεων και πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

Στη Φλαμανδική κοινότητα του Βελγίου υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις ότι η λεκτική ή φυσική επίθεση αποτελούν σημαντικό πρόβλημα στα σχολεία. Ωστόσο, η ανησυχία, για την αύξηση της βίας οδήγησε στην επεξεργασία προγραμμάτων δράσης που εστιάζονται στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών, στη μείωση της σχολικής διαρροής, στην αντιμετώπιση μαθησιακών προβλημάτων, στην ψυχοκοινωνική στήριξη των μαθητών και των γονέων τους. Ήδη πραγματοποιούνται προγράμματα για γονείς, δασκάλους και άλλους κοινωνικούς εταίρους, προγράμματα διαμεσολάβησης και πρόληψης της σεξουαλικής παρενόχλησης και της κακοποίησης³.

Στη Σουηδία, ο P.O. Wilkstrom μελετά την έντονη συγκέντρωση της εγκληματικότητας στο κέντρο της Στοκχόλμης και την αποδίδει στην ύπαρξη των πολλών ευκαιριών που δίδονται για την ανάπτυξη εγκληματικής δραστηριότητας καθώς και των πολλών ευκαιριών διαφυγής.

Ιδιαίτερα στο κέντρο της πόλης εμφανίζεται μια σημαντική, στατιστικά, παρουσία της εφηβικής παραβατικότητας, στο σύνολο της γενικής εγκληματικότητας που συγκεντρώνει η περιοχή αυτή. Υιοθετήθηκαν τρεις στρατηγικές προς την κατεύθυνση της μείωσης της νεανικής παραβατικότητας: η μείωση της μετάβασης των νέων στο κέντρο της πόλης, η προσέλευσή τους στο κέντρο αλλά μόνο για δημιουργικές δραστηριότητες καθώς και η επιτήρησή τους. Και στις τρεις αυτές στρατηγικές, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η οικογένεια και το σχολείο.

Δημιουργήθηκαν «περιπολίες νέων» στο κέντρο της Στοκχόλμης, όπως η αυτοκαλούμενη «μη επιθετική γενιά», που κάνει περιπολίες προσπαθώντας να προλάβει τις συγκρούσεις και τη βία μεταξύ των νέων.

Η πολιτεία δημιουργεί ένα θεσμικό πλαίσιο που συμβάλει στη δημιουργία προϋποθέσεων για την ασφάλεια στα σχολεία και την αντιμετώπιση της αυξημένης βίας. Συγκεκριμένα ορίζεται πως:

1.- Η σχολική δραστηριότητα οφείλει να διεξάγεται σύμφωνα με τις βασικές δημοκρατικές αξίες. Οι μαθητές δε δικαιούνται να υποβάλουν άλλους

³ Αρτινοπούλου Β., «Βία στο σχολείο», σελ. 125 – 130.

συμμαθητές τους στην αντιμετώπιση συμπεριφοράς μειωτικής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

2.- Το σχολείο πρέπει να αντισταθεί στον διωγμό και τον εκφοβισμό.

3.- Το σχολείο οφείλει να πείσει τους μαθητές να σεβαστούν τις αξίες των άλλων.

4.- Τα παιδιά έχουν δικαίωμα να ζουν σε μια κοινωνία χωρίς κινδύνους, στην οποία θα απουσιάζουν η βία και ο εκφοβισμός.

Η τοπική κοινωνία αναλαμβάνει δράση για την αντιμετώπιση της επικίνδυνης νεανικής παραβατικότητας, προσαρμοσμένης στις ανάγκες και στις απαιτήσεις του πληθυσμού της.

Για παράδειγμα η κοινότητα Gotheburg σχεδίασε ένα πρόγραμμα με τίτλο «Σχέδιο δράσης κατά της Βίας». Σύμφωνα με αυτό απαγορεύεται στους μαθητές ο εκφοβισμός, η μεταφορά όπλων, η χρήση ναρκωτικών, τα στρατιωτικά ρούχα και τα σύμβολα του ναζισμού. Το σχέδιο προβλέπει την καθιέρωση πειθαρχικών μέτρων, τα οποία κυμαίνονται από τη μαθητική και οικογενειακή συνεδρίαση ως την παροδική αποπομπή από τα μαθήματα⁴.

Το 1976, δημιουργείται στην Ολλανδία, το «Τμήμα Πρόληψης της Εγκληματικότητας». Το 1981, δημιουργείται το γραφείο Rotterdam Halt, το οποίο είναι αρμόδιο για την έκτιση των ποινικών κυρώσεων και κοινωνικο-θεραπευτικών μέτρων ανηλίκων ηλικίας δώδεκα ως δεκαοχτώ χρονών. Το πρόγραμμα θεωρείται επιτυχημένο και το 2.000 υπάρχουν πλέον 643 παρόμοια γραφεία.

Το 1983, δημιουργείται μια επιτροπή για τη «μικρή εγκληματικότητα», η οποία εστιάζεται στην πρόληψη, μέσω του κοινωνικού ελέγχου της γειτονιάς, του σχολείου, της διασκέδασης.

Το 1994, δημοσιεύεται η έκθεση «Αντιμετωπίζοντας τα Γεγονότα», με επίκεντρο τη νεανική παραβατικότητα, η οποία προτείνει μέτρα συνεργασίας μεταξύ πολιτείας, σχολείου και οικογένειας. Δημιουργείται μια βάση δεδομένων (παρακολούθηση πελατών) και ένα σύστημα έγκαιρης ειδοποίησης και παρέμβασης σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικότητας. Το σύστημα λειτουργεί με τη συμβολή των σχολείων και συνοδεύεται από ένα ειδικό αστυνομικό σώμα παρακολούθησης των μαροκινής προέλευσης νέων.

⁴ Χ. Ζαραφωνίτου, «Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο», σελ. 33-36.

Μετά την έκθεση «Αντιμετωπίζοντας τα Γεγονότα» και το σχετικό με τις μεγάλες πόλεις πρόγραμμα της ολλανδικής κυβέρνησης, εφαρμόζεται το σχέδιο «Νέοι και Ασφάλεια». Ως τελικό αποτέλεσμα μειώνεται το ποσοστό των νέων που απασχολούν την αστυνομία, κατά 30% , μειώνεται επίσης η πρόωρη εγκατάλειψη της σχολικής εκπαίδευσης κατά 35%, και εξασφαλίζεται απασχόληση σε όσους διέκοψαν την εκπαίδευσή τους κατά 90%⁵.

Η Ολλανδία καταφέρει να έχει θετικά αποτελέσματα όσον αφορά την παραβατικότητα των νέων και τη σχολική βία. Δεν είναι τυχαίο ότι «η ιστορία» του θέματος της σχολικής βίας ξεκινά στην Ολλανδία και τίθεται ως πρόβλημα, στο πλαίσιο της ανάληψης της Προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το 1997. Άλλωστε ο Ολλανδός καθηγητής Ton Mooij έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με το ζήτημα αυτό. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, διεξάγει συστηματική κοινωνική έρευνα για την έκταση, τις μορφές και τις επιπτώσεις της σχολικής βίας, υιοθετώντας ένα μοντέλο πολυπαραγοντικής ανάλυσης μεταβλητών.

Το πρόβλημα της σχολικής βίας στην Ολλανδία είναι σημαντικό και το κράτος προβαίνει σε μια σειρά προγραμμάτων που αφορούν τις ομάδες κινδύνου και τις ύποπτες καταστάσεις .

Το 1992, αναπτύσσεται «Σχέδιο για την Πρόληψη της Σεξουαλικής Παρενόχλησης» στα σχολεία.

Το 1994, ο Tineke Netelembos πραγματοποιεί έρευνα για την αύξηση της σχολικής βίας, πάνω στην οποία βασίστηκε ο σχεδιασμός του προγράμματος «Η Πρόληψη και η Αντιμετώπιση της Βίας στα Σχολεία» .

Το 1994, επίσης, το Υπουργείο Δικαιοσύνης δημοσιεύει την αναφορά της «Επιτροπής για την Εγκληματικότητα Ανηλίκων». Ιδρύονται πολλοί εθνικοί οργανισμοί, επιτροπές και υπηρεσίες που εστιάζονται στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων⁶.

Σε τοπικό επίπεδο, η μεγάλη παραβατικότητα των ανηλίκων αντιμετωπίζεται μέσα από τη συνεργασία των σχολείων, των τοπικών φορέων και της αστυνομίας. Η συνεργασία αυτή οδηγεί σε ενδιαφέρουσες πρωτοβουλίες, όπως τα μαθήματα για την πρόληψη του εγκλήματος (βανδαλισμός, νταϊλίκι, κλοπή και κλεπταποδοχή, εξύβριση, εθισμός σε αλκοόλ ή άλλες ναρκωτικές ουσίες, υποστήριξη των θυμάτων). Τα ίδια τα σχολεία, στη

⁵ Χ. Ζαραφονίτου, «Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο», σελ. 128 -129 .

⁶ Β. Αρτινοπούλου, *Βία στο σχολείο* , σελ. 46 -- 49 .

δεκαετία του 1990 υιοθετούν πληροφορίες από την έκθεση του Mooij και προχωρούν σε στρατηγικές πρόληψης και αντιμετώπισης της βίας⁷.

Για την Ολλανδική πολιτική, δυο είναι οι λέξεις – κλειδιά, αντανάκλαση και επικοινωνία. Σημαντικός είναι επίσης ο ενεργός ρόλος που διαδραματίζουν όλοι οι μαθητές στον τομέα πρόληψης της βίας και της επιθετικότητας⁸.

Στη Γερμανία, το πρόβλημα της σχολικής βίας αποτελεί ένα μείζον θέμα δημόσιας συζήτησης. Έχουν γίνει αναρίθμητες εκθέσεις για τη βία στα σχολεία. Η ευθύνη για τα σχολεία, την εκπαιδευτική πολιτική και το σχεδιασμό καθορίζεται από την ομοσπονδιακή δομή της χώρας. Το εκπαιδευτικό σύστημα υπόκειται στον έλεγχο του κράτους⁹ και το θέμα της σχολικής βίας αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικής έρευνας της «Ανεξάρτητης Γερμανικής Κυβερνητικής Αρχής για την Πρόληψη και τον Έλεγχο της Βίας». Η Επιτροπή καταλήγει σε ένα αμφιλεγόμενο συμπέρασμα « ότι δεν υπάρχουν αποδείξεις για την αύξηση της επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ των μαθητών στη Γερμανία»¹⁰.

Από το 1998 μέχρι σήμερα, η προσοχή που δίνεται στο θέμα της βίας από τα Μ.Μ.Ε, συμβάλει αφενός στην εγρήγορση για την αντιμετώπιση του προβλήματος και αφετέρου στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων, υπό μεγάλη πίεση, προκειμένου να υπάρχουν καθαρά και οριστικά αποτελέσματα.

Τα κρατίδια που δεν απειλούνται ιδιαίτερα από τις παραβατικές συμπεριφορές των ανηλίκων θέτουν πιο γενικούς στόχους για τη βελτίωση του σχολικού κλίματος, σε αντίθεση με άλλα, που θέτουν τη σχολική βία στο επίκεντρο της προσοχής τους και δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα. Πολλά κρατίδια κινούνται προς τον συντονισμό μέτρων αντι-βίας με αντι-ναρκωτικές καμπάνιες, αντι-ρατσιστικό έργο, καταπολέμηση της ξενοφοβίας και προσπάθειες ενσωμάτωσης των μεταναστών.

Δημιουργήθηκαν τα «Δίκτυα Ενάντια στη Βία» που περιλαμβάνουν, εκτός από σχολεία, τοπικές αρχές, αστυνομία, δικαστικές αρχές, συμβούλια πρόληψης της εγκληματικότητας, υπηρεσίες ψυχολογικής συμβουλευτικής,

⁷ Χ. Ζαραφωνίτου, «Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο».

⁸ Β. Αρτινοπούλου, «Βία στο Σχολείο», σελ. 50 – 51.

⁹ Χ. Ζαραφωνίτου, «Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο», σελ. 138 -142 .

¹⁰ Ο.π. στο Β. Αρτινοπούλου, σελ. 50 – 60.

υπηρεσίες υποστήριξης νέων, γραφεία απασχόλησης, παροχή βοήθειας σε αλλοδαπά παιδιά.

Στην ιδέα των δικτύων στηρίζονται τα Ανοιχτά Σχολεία στην κοινότητα «opening schools up». Τα σχολεία πρέπει να ανοιχτούν στην κοινωνία, για να ενσωματώσουν τις διάφορες πραγματικότητες της κοινωνίας στο σχολικό περιβάλλον και στη διαδικασία της διδασκαλίας. Ιδέες – κλειδιά είναι οι ακόλουθες: η έννοια του σχολείου ως «ζωντανού οργανισμού», ο σχεδιασμός των σχολικών γηπέδων, οι εργασίες των μαθητών, η απογευματινή επίβλεψη, οι πολλαπλές ψυχαγωγικές δραστηριότητες.

Όλα τα κρατίδια δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην ειδική επιμόρφωση των δασκάλων πάνω σε προγράμματα πρόληψης και αντιμετώπισης της βίας.

Σημαντική είναι επίσης η διαπολιτισμική εκπαίδευση που παρέχεται με σκοπό την ενίσχυση των σχέσεων μεταξύ της πλειοψηφούσας κοινότητας και των μειονοτήτων¹¹.

Το 1990, στην Ιταλία, ξεκινούν πολιτικές συνδεδεμένες με την αυξημένη «ανασφάλεια» που νιώθουν οι πολίτες. Πολλά προγράμματα κοινωνικής πολιτικής και τοπικής αυτοδιοίκησης εντάσσονται στην πολιτική της ασφάλειας (εκπαιδευτικά προγράμματα για ευαίσθητους νεανικούς πληθυσμούς και αποφυλακισθέντες, καταφύγια για κακοποιημένες γυναίκες, προγράμματα μείωσης της βλάβης)¹².

Όσον αφορά το πρόβλημα της σχολικής βίας και του εκφοβισμού λαμβάνονται μέτρα όπως η νομική υποχρέωση του διευθυντή να εξασφαλίζει επιθεώρηση ανά πάσα στιγμή, η αυστηρή δομή παρακολούθησης των δραστηριοτήτων της τάξης, η απαγόρευση της εισόδου της αστυνομίας στο σχολείο χωρίς την άδεια του διευθυντή.

Για το ζήτημα της σχολικής βίας λαμβάνει χώρα συνεργασία μεταξύ του Υπουργείου Παιδείας και του Ινστιτούτου Ψυχολογίας του Εθνικού Ερευνητικού Συμβουλίου της Ρώμης. Τα αποτελέσματα της συνεργασίας αυτής περιλαμβάνουν διάχυση της πρόσφατης γνώσης για το πρόβλημα της βίας, προώθηση της κατανόησης, του σεβασμού των δικαιωμάτων των άλλων, της υπευθυνότητας και της αλληλεγγύης, ανάλυση του προβλήματος της βίας και

¹¹ Στο ίδιο, σελ. 60 – 62.

¹² **Χ. Ζαραφονίδου**, «Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο», σελ. 146 -149.

της αντιμετώπισής της , εκπαίδευση των δασκάλων, εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης της βίας¹³.

Στην Ισπανία, το Εθνικό Ινστιτούτο για την «Ποιότητα και την Αξιολόγηση» υλοποιεί μια γενική, για την Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, έρευνα. Οι υπεύθυνοι της έρευνας εκτιμούν ότι το πρόβλημα της βίας δε θεωρείται «μείζον» πρόβλημα, αλλά ούτε πρέπει να υποτιμηθεί. Η έρευνα επιβεβαιώνει ότι τα πλέον συχνά επεισόδια απειθαρχίας είναι: οι ενοχλήσεις έξω από την τάξη, η έλλειψη σεβασμού στους μικρότερους μαθητές, η διατάραξη της ησυχίας μέσα στην τάξη και καταλήγει ότι τα περιστατικά της βίας είναι σποραδικά, ενώ στατιστικά παρατηρείται μια σταθερότητα στο φαινόμενο κατά τα τελευταία χρόνια.

Εντούτοις, υπάρχουν έρευνες που δίνουν ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα, όπως η έρευνα των καθηγητών R. Ortega και P. Smith (1991 – 1992). Σε αυτή την έρευνα τα σχολεία της Ισπανίας είναι συχνά χώροι βίαιων επεισοδίων, κακών σχέσεων μεταξύ των μαθητών, προφορικών προσβολών και φυσικών επιθέσεων. Αποτέλεσμα της έρευνας αυτής είναι η θεατότητα της σχολικής βίας και του εκφοβισμού και η συνακόλουθη κοινωνική αναγνώρισή τους.

Το πιο σημαντικό πρόγραμμα για την αντιμετώπιση της βίας είναι το «Πρόγραμμα της Σεβίλλης» που ξεκινά από μια πρωτοβουλία της Γενικής Συνέλευσης της Αυτόνομης Κοινότητας. Το Πρόγραμμα προωθείται από τον εθνικό φορέα Socrates και υλοποιείται με τη συνεργασία των εκπαιδευτικών αρχών της Ανδαλουσίας, του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού και του Πανεπιστημίου της Σεβίλλης (1995). Τίτλος του προγράμματος είναι «Πρόγραμμα της Σεβίλλης για την Αντιμετώπιση της Σχολικής Βίας» (SAVE) και σε αυτό είναι απαραίτητη η συμμετοχή των ίδιων των μαθητών και των δασκάλων.

Το «SAVE» δημιουργεί τους «κύκλους ποιότητας», που αποτελούν συστήματα παρέμβασης, το οποία αντιμετωπίζουν κοινωνικά προβλήματα με τη σταδιακή εμπλοκή όλης της κοινότητας. Αρχικά συγκροτείται μια μικρή επιτροπή για να κινητοποιήσει τους φορείς και τα κατάλληλα άτομα. Οι κύκλοι ποιότητας μειώνουν τον κίνδυνο εμφάνισης περιστατικών βίας στο βαθμό που

¹³ Β. Αρτινοπούλου , «Βία στο Σχολείο» , σελ. 139 – 141.

γίνονται γνωστοί και χρησιμοποιούν συγκεκριμένες στρατηγικές. Την ομάδα του κύκλου ποιότητας τη συγκροτούν κυρίως μαθητές. Στη συνέχεια η ομάδα διευρύνεται και δημιουργεί ένα αίσθημα προσοχής απέναντι στη βία, προειδοποιώντας τους υποψήφιους δράστες και καθησυχάζοντας τα ενδεχόμενα θύματα.

Στις κοινωνικές ή διαπροσωπικές συγκρούσεις το πρόγραμμα «SAVE» προτείνει τη διαδικασία της διαιτησίας. Η διαιτησία σημαίνει το να πετύχει κανείς να αναθεωρήσουν τις θέσεις τους οι συγκρουσιακές ομάδες, να μάθουν να ακούν τις απόψεις των άλλων, να αναγνωρίζουν την αξία τους, να υπαναχωρούν.

Σχετικά με το θύμα, οι έρευνες έδειξαν πως πρόκειται για ένα παιδί με φτωχές κοινωνικές δεξιότητες, ευάλωτο και εύκολο στόχο. Το «SAVE» προτείνει βοήθεια στο θύμα για την απόκτηση των δεξιοτήτων αυτών και της αυτοπεποίθησης που του λείπει καθώς και για την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων με τους συνομηλίκους του¹⁴.

Στη Δανία, η εντατική εργασία των γονέων οδηγεί στο υψηλότερο ποσοστό ιδρυματισμού τόσο της προσχολικής όσο και της σχολικής ηλικίας σε ολόκληρο τον Δυτικό κόσμο. Ο όρος «εκφοβισμός» μπαίνει στο λεξιλόγιο των μαθητών ήδη από τη δεκαετία του 1980. Η έννοια του εκφοβισμού, σύμφωνα με τον Νορβηγό Dan Olweus σημαίνει ότι «ένας μαθητής είναι θύμα εκφοβισμού, όταν εκτίθεται επανειλημμένα και παρατεταμένα σε αρνητικές ενέργειες, εκ μέρους ενός ή περισσότερων μαθητών».

Από το 1995 έως το 1998 το ενδιαφέρον για τη σχολική βία αυξάνεται μετά την παρουσία «εντυπωσιακών» άρθρων στις εφημερίδες. Κάποιες από αυτές αναφέρουν περιπτώσεις αυτοκτονίας μαθητών, θυμάτων εκφοβισμού αν και δεν υπήρχαν σχετικές καταγγελίες στη Δικαιοσύνη.

Το 1998, συστήνεται η «Γραμματεία για την Πρόληψη της Βίας», ως αποτέλεσμα της όξυνσης του προβλήματος. Το σχέδιο δράσης της Γραμματείας για την Πρόληψη της Βίας τονίζει την αναγκαιότητα της συνεργασίας μεταξύ σχολείων, κοινωνικο-ψυχολογικών υπηρεσιών και αστυνομίας. Επίσης, προβλέπεται η ενδυνάμωση των φορέων αυτών με ανθρώπινο δυναμικό για να εντοπίζονται έγκαιρα και να προλαμβάνονται τα προβλήματα στην οικογένεια.

¹⁴ Β. Αρτινοπούλου, «Βία στο Σχολείο», σελ. 142 – 146.

και το σχολείο, τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε εκδηλώσεις βίας. Σε αυτή τη διαδικασία της θεσμικής ενίσχυσης των φορέων παροχής υπηρεσιών και συμβουλευτικής συμμετέχουν οι νέοι, οι μαθητές, οι γονείς καθώς και άλλοι φορείς της τοπικής κοινωνίας.

Η Γραμματεία για την πρόληψη της βίας, προκειμένου να μειώσει τον αριθμό των νέων θυμάτων βίας και τα επεισόδια υποτροπής, ενεργοποιεί το νεαρό πληθυσμό της Δανίας σε ένα ειδικό «σώμα νεότητας», το οποίο θα εισηγείται πολιτικές αντιμετώπισης της βίας και θα τις αξιολογεί. Το έργο της Γραμματείας συμπληρώνεται με μια εκστρατεία για τη μείωση του φόβου του εγκλήματος που διακατέχει τους πολίτες της Δανίας. Για τη σχολική βία, οι μαθητές θεωρούνται «κύριοι» των κανόνων της συμπεριφοράς τους εφόσον εμπλέκονται ενεργά στον σχεδιασμό τους. Η μέθοδος αυτή αποκαλείται «καθιέρωση κανόνων για τη δημιουργία ειρήνης στην τάξη»¹⁵.

Στη Φινλανδία, η σχολική βία και ο εκφοβισμός θεωρούνται όροι σχεδόν ταυτόσημοι, αν και πιο διαδεδομένος είναι ο όρος του σχολικού εκφοβισμού. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται όταν το θύμα υποβάλλεται σε συστηματική παρενόχληση. Υποδηλώνει επίσης την ανισότητα δύναμης και εξουσίας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Είναι δύσκολο το θύμα να προστατεύσει τον εαυτό του γιατί έχει μια αίσθηση αδυναμίας (helplessness).

Η Φινλανδία έχει συνδέσει τη σχολική βία με την ψυχολογική υγεία των μαθητών. Έτσι η προαγωγή της ψυχικής υγείας των νέων αποτελεί θέμα ύψιστης σημασίας, κατά τη διάρκεια της ανάληψης της Προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τη χώρα αυτή. Η κατάθλιψη αποτελεί τη πιο συχνή διαταραχή σε παιδιά – θύματα της σχολικής βίας. Ακολουθούν οι διατροφικές διαταραχές, η χρήση ουσιών και το αλκοόλ.

Στη Φινλανδία επίσης οργανώνονται πολλές καμπάνιες ευαισθητοποίησης από τις τοπικές αρχές και τους δήμους¹⁶.

Οι αρχικές έρευνες που διεξάγονται στην Αυστρία δεν επιβεβαιώνουν την αύξηση της σχολικής βίας, αλλά τη δραματοποίηση κάποιων περιστατικών από τα ΜΜΕ. Η σχολική βία αμβλύνεται μέσα στον σχολικό χώρο και οξύνεται έξω από αυτόν. Το σχολείο, βέβαια, είναι ο χώρος όπου εκδηλώνεται η λεκτική βία, ο εκφοβισμός και οι απειλές που αντανακλούν τις συνήθειες και τους

¹⁵ X. Ζαραφονίτου, «Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο», σελ. 65 - 70 .

¹⁶ Β. Αρτινοπούλου, «Βία στο Σχολείο», σελ. 121-123 .

τρόπους με τους οποίους συμπεριφέρονται οι ενήλικες στο σπίτι και στις οικογένειες τους.

Το πολιτικό μοντέλο αντιμετώπισης της σχολικής βίας στηρίζεται στη σχολική ψυχολογία – το σύστημα της «probation», δηλαδή έως εξωδικαστική επανόρθωση για τους ανήλικους παραβάτες – και στα δικαστήρια ανηλίκων, στα οποία χρησιμοποιούνται με επιτυχία οι διαμεσολαβητές και οι θεραπευτές. Οι διαμεσολαβητές και οι θεραπευτές είναι συμμαθητές των ανηλίκων και άρα περισσότερο αποδεκτοί και σε σχέση με τους ενήλικες. Η εκπαίδευση τους, δε, καλύπτει τη θεωρία και την πρακτική της σύγκρουσης, της επικοινωνίας και της συμφωνίας. Επίσης, γίνεται εκπαίδευση στις συναισθηματικές και κοινωνικές δεξιότητες, όπως η έκφραση των συναισθημάτων και η αναγνώριση της προσφοράς βοήθειας.

Για τη μείωση της επιθετικής ή βίαιης συμπεριφοράς, οι μαθητές ασχολούνται με ατομικές και ομαδικές εργασίες, εκφράζοντας τις προσωπικές τους εμπειρίες με παιχνίδια ρόλων, αλληλεπιδραστικά παιχνίδια και τεχνικές παρουσίασης. Υπάρχει, επίσης, ένα εκτεταμένο πακέτο πληροφοριακού υλικού για τη βία και την επιθετικότητα που περιλαμβάνει CD, video, αφίσες και ένα βιβλίο – οδηγό για τους δασκάλους¹⁷.

Οι Η.Π.Α., από το 1970 και μετά, εφαρμόζουν, ως πρώτη χώρα, προγράμματα για την κοινοτική πρόληψη ως απάντηση στην εγκληματικότητα, την αντικοινωνικότητα και το φόβο του εγκλήματος που μαστίζαν τις αμερικανικές πόλεις σε απαράδεκτα υψηλότερα ποσοστά, συγκριτικά με άλλες χώρες¹⁸. Υπήρξαν προγράμματα και δράσεις που βασίστηκαν στο μοντέλο της «μηδενικής ανοχής» από το 1990 και ύστερα – εντεύθεν μετά. Η μηδενική ανοχή ταυτίζει τη βίαιη και σοβαρή εγκληματικότητα με τη μικρή εγκληματικότητα, όπως περιφερόμενες ομάδες νέων στους δρόμους, αλκοόλ, θόρυβος. Όλοι οι δράστες καταλήγουν στη φυλακή¹⁹.

Δημιουργήθηκαν προγράμματα για την πρόληψη και για την αντιμετώπιση της βίας στην οικογένεια και στο σπίτι που αφορούν όλα τα στάδια της ανηλικότητας, από την πρώιμη έως και τη μετεφηβική ηλικία. Ειδικά για το σχολείο η αποτελεσματικότητα της πρόληψης μετρήθηκε με βάση

¹⁷ Β. Αρτινοπούλου, «Βία στο Σχολείο», σελ. 131-133.

¹⁸ Ε. Λαμπροπούλου, «Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος», σελ. 97-99.

¹⁹ Χ. Ζαραφονίτου, «Πρόληψη του Εγκλήματος σε τοπικό επίπεδο», σελ. 165-166.

το έγκλημα, τη χρήση αλκοόλ – ναρκωτικών, την αντικοινωνική συμπεριφορά, την εγκατάλειψη του σχολείου, τις «κοπάνες»²⁰.

Ο καθηγητής Α. Μαγγανάς, υποστηρίζει ότι οι Η.Π.Α., ένα κράτος που ευθύνεται για γενοκτονίες και εγκλήματα, ακόμα και ανηλίκων παιδιών, δε δικαιούται να μιλάει για στρατηγικές πρόληψης, εφόσον ποτέ δεν είχε και οι οποίες δεν ταιριάζουν στην απολυταρχική ιδεολογία και πολιτική τους.

Στις Η.Π.Α., οι κοινωνικές συνθήκες δημιουργούν τους νέους παραβάτες, οι οποίοι οδηγούνται στην υιοθέτηση μιας εγκληματικής καριέρας. Η χαώδης και ανεξέλεγκτη αυτή κατάσταση καταλήγει στη δημιουργία έντονου φόβου και γενικής ανασφάλειας. Τότε εμφανίζονται αναχρονιστικά μέτρα που έχουν ως στόχο την τιμωρία, την ανταπόδοση και τον εκφοβισμό. Ο νέος, θύμα παραμέλησης, κακοποίησης και περιφρόνησης, γίνεται ο θύτης που κλέβει, σκοτώνει, βιάζει, ένα ανθρωπόμορφο κτήνος σε ένα παιδικό πρόσωπο. Η κοινωνία αποποιείται των ευθυνών της στην κατασκευή του νεαρού εγκληματία. Έτσι ο «κακός» πρέπει να εξουδετερωθεί με την επιβολή της θανατικής ποινής²¹.

ΚΕΦ. 2.- Η ΠΡΩΙΜΗ ΒΙΑ, ΚΥΡΙΩΣ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ

Στην Ελλάδα έχουν γίνει σοβαρές έρευνες όσον αφορά τη βία των ανηλίκων, όπως αυτές εμφανίζονται μέσα στο σχολείο αλλά και έξω από αυτό. Ωστόσο, απουσιάζουν παντελώς, οι κρατικές πολιτικές, οι στρατηγικές, οι μηχανισμοί και οι φορείς για να διαμορφώσουν προγράμματα αντιμετώπισης του φαινομένου· γεγονός που σημαίνει ότι είτε το πρόβλημα της σχολικής και νεανικής βίας στη χώρα μας δεν αγγίζει σε ένταση και έκταση το ανάλογο των δυτικών χωρών, είτε υπάρχει αδράνεια, έλλειψη ισχυρής βούλησης και

²⁰ Χ. Ζαραφωνίτου, «Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο», σελ. 177.

²¹ Α. Μαγγανάς, «Θέματα Εγκληματολογικά και Ποινικού Δικαίου», σελ. 282.

κρατικής πρωτοβουλίας, άποψη που καταδεικνύεται από την εμπειρική έρευνα και η οποία βρίσκει σύμφωνους και εμάς.

Στην Ελλάδα η κοινωνική αναγνώριση του φαινομένου της σχολικής βίας δεν έχει ακόμα ωριμάσει. Αποτελεί ένα «υπό κατασκευή» «under construction», αντικείμενο έρευνας και παρέμβασης. Ακόμα και οι αναφορές του Τύπου στη νεανική και σχολική βία είναι σποραδικές και μεμονωμένες.

Υπάρχουν αρκετές ποιοτικές έρευνες που συνδέουν το ζήτημα της παραβατικότητας των ανηλίκων και της σχολικής βίας με την ανεπαρκή εκπαιδευτική διαδικασία.

Η σχετικότητα της έννοιας της «βίας» επηρεάζει τις εκτιμήσεις για την έκταση και τις μορφές της. Οι ποσοτικές αναφορές της βίαιης συμπεριφοράς μάλλον καταγράφουν τη διαχείριση του φαινομένου της βίας, παρά αποδίδουν την πραγματική έκτασή της. Αυτό παρατηρείται γενικότερα στα φαινόμενα της βίας στην οικογένεια και στις πόλεις. Η σχολική βία παραμένει εγκλωβισμένη στη σχετικότητα του ορισμού της και των εκπαιδευτικών πρακτικών. Η δημοσιοποίηση των περιστατικών βίας στο σχολείο εμποδίζεται από τους υπεύθυνους του σχολείου, οι οποίοι θεωρούν ότι διασύρεται το ίδιο το σχολείο και εκτίθενται οι δάσκαλοι και οι καθηγητές. Ο σκοτεινός αριθμός της σχολικής βίας είναι μεγάλος²².

Η καθηγήτρια Ι. Τσίγκανου, διεξήγε έρευνα για τη νεανική βία στο σχολείο, τα αποτελέσματα της οποίας θα μας βοηθήσουν στην κατανόηση της μορφής και της έκτασης του φαινομένου .

Στο Λύκειο λαμβάνουν χώρα προσβολές κατά του σχολείου και κατά των προσώπων σε εποχές πολιτικών αναταράξεων και εκπαιδευτικών αλλαγών. Σε τέτοιες εποχές οι ταραχές και οι καταλήψεις φθάνουν στο ποσοστό 64,8%.

Τα σχολικά κτίρια υφίστανται φθορές, συχνά και πολύ συχνά, δηλώνει «συχνά» και «πολύ συχνά» ένα ποσοστό 47% επί του συνόλου των μαθητών. Ένα ποσοστό 39% δηλώνει σπάνια και ένα 8,4% των μαθητών δηλώνει ότι ποτέ δεν υπήρξε κάποια καταστροφή στο σχολικό κτίριο.

Το 74,4% του συνόλου των μαθητών αρνούνται ότι συμβαίνουν διαρρήξεις και το 69% ότι έχουν υπάρξει καταστροφές στα αρχεία των σχολείων.

²² Β. Αρτινοπούλου, «Βία στο Σχολείο», σελ. 85 -86 .

Το 68,3% του συνόλου των μαθητών απαντούν ότι οι περιπτώσεις βανδαλισμού είναι σπάνιες ή δε συμβαίνουν ποτέ, ενώ το 5,2% αναφέρει ότι γίνονται πολύ συχνά και το 13,2% συχνά.

Όσον αφορά κλοπές αντικειμένων το 65% των μαθητών αναφέρει ότι γίνονται σπάνια ή ποτέ, ενώ το 11,4% δηλώνει ότι γίνονται συχνά και το 3,2% πολύ συχνά.

Για τους εμπρησμούς καταγράφεται ένα ποσοστό 80,9% που απαντά ότι συμβαίνουν σπάνια ή ποτέ.

Σχετικά με τις προσβολές κατά προσώπων, οι κλοπές προσωπικών αντικειμένων των διδασκόντων γίνονται σπάνια ή ποτέ όπως δηλώνει το 68,1% των μαθητών όπως και οι καταστροφές αντικειμένων των διδασκόντων που αναφέρονται σε ποσοστό 66,8%.

Ακόμη μεγαλύτερο είναι το ποσοστό αυτών που απαντούν ότι σπάνια ή ποτέ γίνονται επιθέσεις και ξυλοδαρμοί εκπαιδευτικών (82,7%). Σπάνια ή ποτέ για το 65,7% του συνόλου των μαθητών διαπράττονται κλοπές προσωπικών αντικειμένων των μαθητών, ενώ καταγράφεται ένα ποσοστό 15,1% που απαντά ότι γίνονται συχνά και ένα ποσοστό 5,2% που απαντά ότι γίνονται πολύ συχνά.

Το 60,4% των μαθητών αναφέρει πως σπάνια ή ποτέ, προκύπτουν επιθέσεις ή ξυλοδαρμοί κατά των μαθητών, το 12,5% αναφέρει ότι αυτές οι κακοποιήσεις γίνονται συχνά και ένα 6,1% ότι γίνονται πολύ συχνά.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι καβγάδες μεταξύ των μαθητών, οι οποίοι όπου συμβαίνουν συχνά (19,5%) και πολύ συχνά (35,3%). Βρισιές και χυδαιότητες κατά μαθητών γίνονται συχνά 30,2%, πολύ συχνά 28,3%, σπάνια 22,7% και ποτέ 17,4%.

Οι συμπλοκές ανάμεσα στους μαθητές γίνονται πολύ συχνά από το 10,4% του συνόλου των ερωτηθέντων, συχνά από το 23,1%, σπάνια από το 38,2% και ποτέ από το 17,4%.

Η χρήση ναρκωτικών ουσιών στα ελληνικά σχολεία γίνεται πολύ συχνά σε ποσοστό 5%, συχνά 8,9%, σπάνια 16,6% και ποτέ 39%. Ωστόσο το κάπνισμα και η χρήση αλκοόλ φαίνεται να συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά²³.

Η μεγάλη πλειοψηφία των μαθητών του Γυμνασίου αναφέρει ότι έχει εμπλακεί σε έναν ή περισσότερους καβγάδες. Τα μεγάλα ποσοστά αυτού του

²³ Ι. Τσίγκανου, Καλλιρρόη-Ηρώ Δασκαλάκη, Δήμητρα Τσαμπαρλή, «Εικόνες και Αναπαράστάσεις Βίας στο Ελληνικό Σχολείο», σελ. 132.

φαινομένου οδηγούν στην ελλιπματική λειτουργικότητα του σχολείου αλλά και στην κρίση του ως κοινωνικοποιητικού ή ως θεσμού κοινωνικοποίησης των ανηλίκων θεσμού του σχολείου ως κοινωνικοποιητικού παράγοντα.

Τα ποσοστά θυματοποίησης των μαθητών είναι σημαντικά αλλά σημαντικότερη παρουσιάζεται η άρνηση των θυμάτων να μιλήσουν εξ αιτίας του φόβου που τα διακατέχει. Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι ένα ποσοστό 12% των μαθητών του Γυμνασίου απέχουν από τη φοίτηση λόγω των δυσάρεστων και επικίνδυνων επιθέσεων που δέχονται.

Η σφοδρότητα και η βιαιότητα των επιθέσεων μελετήθηκαν από τον αριθμό των παιδιών που κατέληξαν στο νοσοκομείο ύστερα από ένα βίαιο και άγριο περιστατικό. Έτσι, το 27% των απαντήσεων αναφέρει πως έχουν εμπλακεί σε καβγάδες αλλά δεν έχουν τραυματιστεί σοβαρά, το 9,9% αναφέρει ότι στη διάρκεια καβγάδων έχουν τραυματιστεί σοβαρά συμμαθητές τους, το 0,8% ότι μετά την εμπλοκή τα τραύματα χρειάζονταν ιατρική φροντίδα και τέλος ένα ποσοστό 1,3% αναφέρει πως ένας ή περισσότεροι μαθητές μεταφέρθηκαν σε νοσοκομείο²⁴ για να τους παρασχεθεί ιατρική φροντίδα - περίθαλψη.

Σχετικά με την παρεκκλίνουσα επιθετική ή βίαιη συμπεριφορά των μαθητών του δημοτικού σχολείου αναζητήσαμε να βρούμε ανάλογη βιβλιογραφία αλλά οι προσπάθειές μας απέδωσαν άκαρπες. Όμως θεωρούμε επιστημονικά δόκιμο να αναφέρουμε κάποια στοιχεία που προκύπτουν από την δεκαπενταετή παρατήρηση και εμπειρία μας. Η βία έχει αυξηθεί σε τέτοιο σημείο ώστε οι δάσκαλοι να συζητούν, κατά κύριο λόγο, προβλήματα συμπεριφοράς δηλώνοντας ταυτοχρόνως ότι τέτοιου είδους προβλήματα είναι - αποτελούν τη βασική αιτία της ψυχικής κόπωσης τους και της συνακόλουθης απογοήτευσής τους. Οι σωματικές συγκρούσεις αποτελούν ένα διαρκές φαινόμενο κατά τη διάρκεια του μαθήματος, μέσα στην τάξη, όπου οι λεκτικές παρατηρήσεις του δασκάλου δεν επαρκούν και απαιτείται η φυσική του παρέμβαση για να χωριστούν οι εμπλεκόμενοι μαθητές. Οι πιο άγριες επιθέσεις σημειώνονται στις μικρότερες τάξεις (επιθέσεις στο κεφάλι με αιχμηρά αντικείμενα, ψαλίδια, χάρακες, μολύβια ...). Παρουσιάζεται λεκτική βία, εκφοβισμός, απειλές μαθητών κατά των συμμαθητών τους και πιο σπάνια κατά

²⁴ **Ι. Τσίγκανου, Καλλιρρόη-Ηρώ Δασκαλάκη, Δήμητρα Τσαμπάρλη, «Εικόνες και Αναπαραστάσεις Βίας στο Ελληνικό Σχολείο», σελ. 95-101.**

των δασκάλων τους. Εκρήξεις θυμού, βίαιες αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές κ.ο.κ.

Ενοχλήσεις στις τουαλέτες των κοριτσιών, φωτογραφίσεις με κινητά τηλέφωνα, αλλά και εκβιασμοί. Συχνή είναι η δημιουργία συμμοριών, συνήθως στα 12θέσια σχολεία, ανάμεσα στα δυο τμήματα της ίδιας τάξης ή στα πολυπολιτισμικά σχολεία ανάμεσα στις διάφορες μειονότητες. Οι βανδαλισμοί αποτελούν φαινόμενο καθημερινό. Υπάρχουν «ευάλωτα» παιδιά, συνήθως ανασφαλή – θύματα – λεκτικής ή φυσικής βίας. Τα μεγαλύτερα προβλήματα ανυπακοής, κοροϊδίας και γενικά ανάρμοστης συμπεριφοράς τα υφίστανται οι δάσκαλοι των ειδικοτήτων. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στους μαθητές μεταφέρονται στους γονείς και ο δάσκαλος ως διαμεσολαβητής γίνεται στόχος επιθέσεων και από τις δυο αντίπαλες πλευρές. Κλείνοντας, πρέπει να αναφέρουμε την ανυπαρξία οποιασδήποτε πολιτικής ή στρατηγικής για την πρόληψη και αντιμετώπιση του εντεινόμενου φαινομένου της σχολικής βίας, την απουσία οποιουδήποτε φορέα ο οποίος θα μπορούσε να συνεισφέρει στην άμβλυνση αυτού του φαινομένου, την παντελή έλλειψη επιμόρφωσης των δασκάλων σε θέματα – ζητήματα διαχείρισης κρίσεως μέσα στην τάξη αλλά και την απουσία πάνω σε προβλήματα συμπεριφοράς.

ΚΕΦ. 3.- Η ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Ο κατάλογος των βίαιων και επιθετικών συμπεριφορών που αναπτύσσουν τα νεαρά άτομα μέσα ή έξω από τον χώρο του σχολείου είναι μεγάλος. Ωστόσο, οι περισσότερες μορφές βίαιης συμπεριφοράς αφορούν προσβολές ξένης ιδιοκτησίας και όχι αδικήματα κατά προσώπων. Επίσης σημαντική είναι η διαπίστωση πως στην Ελλάδα οι συμπεριφορές, που χαρακτηρίζονται ως «δράση συμμοριών» από τους μαθητές ή προσιδιάζουν στα χαρακτηριστικά της συμμορίας, κυμαίνονται σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα²⁵.

Ο Α. Αστρινάκης, σε έρευνά του εντοπίζει τις νεανικές υποκοουλτούρες που δρουν στον ελλαδικό χώρο. Πρόκειται για ομάδες νέων από 15 ετών και

²⁵ **Ι. Τσίγκανου, Καλλιρρόη-Ηρώ Δασκαλάκη, Δήμητρα Τσαμπαρλή, «Εικόνες και Αναπαράστάσεις Βίας στο Ελληνικό Σχολείο», σελ.103 .**

άνω , όπως οι Hooligans, οι Punks, οι Heavy-Metal, οι Skinheads , Rockabilly. Αυτές οι ομάδες δεν παρουσιάζουν τη βιαιότητα των αντίστοιχών τους στο εξωτερικό και τα επεισόδια βίας που προκαλούν, αποτελούν μεμονωμένα περιστατικά τα οποία εξελίσσονται σε μεταξύ τους αντιδικίες και όχι σε επιθέσεις εναντίον τρίτων. Εξάιρεση αποτελούν οι Skinheads οι οποίοι που επιτίθενται σποραδικά, σε μετανάστες, ευτυχώς όχι με τη βιαιότητα και τη συχνότητα των ομοϊδεατών τους στην Αγγλία ή τη Γερμανία²⁶.

Σύμφωνα με την έρευνα της καθηγήτριας Α. Χάιδου, οι ανήλικοι παραβάτες του νόμου, δηλαδή τα άτομα ηλικίας από 7 έως 17 ετών, αποτελούν ένα μικρό μέρος του πληθυσμού που εμπλέκεται κάθε χρόνο με τους μηχανισμούς της ποινικής δικαιοσύνης. Μελετώντας τα στοιχεία με χρονολογική αφετηρία το 1971 παρατηρείται ότι σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της δικαιοσύνης μέχρι και το 1985 ο απόλυτος αριθμός των ύποπτων ανηλίκων σχετικά με τον συνολικό αριθμό των ύποπτων ατόμων, είναι περίπου 3% κατά μέσο όρο. Το μικρότερο ποσοστό κατέχουν τα παιδιά (με μέσο όρο 0,1%) , οι έφηβοι (με 3%) και οι ανήλικοι μετεφηβικής ηλικίας (με 7%) . Τα παιδιά παρουσιάζουν τον χαμηλότερο δείκτη εγκληματικότητας (33 παιδιά κατά μέσο όρο σε 100.000 άτομα της ίδιας ηλικίας). Ακολουθεί η ομάδα των εφήβων και τέλος το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνει η ομάδα των ατόμων μετεφηβικής ηλικίας.

Οι ανήλικοι παρουσιάζουν ένα διαφορετικό δείκτη εγκληματικότητας, με ποσοστά που αυξάνουν όσο μεγαλώνει η ηλικία. Προφανώς η διαφορά του δείκτη εγκληματικότητας σχετίζεται με το θέμα της κοινωνικοποίησης. Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης στην παιδική ηλικία διαδραματίζεται σχετικά χωρίς πολλά προβλήματα από ότι στην εφηβική ή τη μετεφηβική ηλικία. Στην ηλικία αυτή ο οικογενειακός έλεγχος είναι εντονότερος και οι συγκρουσιακές καταστάσεις δεν είναι έντονες. Αντίθετα θεωρείται ως δεδομένο ότι οι ανήλικοι 13 ως 20 ετών είναι περισσότερο ευάλωτοι στην εγκληματικότητα από ότι είναι τα παιδιά.

Τα παιδιά ηλικίας 7 έως 12 ετών διαπράττουν, συχνότερα, εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας σε ποσοστό 55,2%, παραβάσεις των ειδικών ποινικών νόμων σε ποσοστό 23,5% και σωματικές βλάβες σε ποσοστό 8,2%. Οι έφηβοι,

²⁶ Α.Ε. Ασπρινάκης, «Νεανικές Υποκουλτούρες».

ηλικίας 13 έως 17 ετών, διαπράττουν συχνότερα εγκλήματα που ανήκουν στην κατηγορία των ειδικών ποινικών νόμων σε ποσοστό 74%, από τα οποία τα περισσότερα αφορούν παραβάσεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας. Ακολουθούν τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας σε ποσοστό 16,2% και οι σωματικές βλάβες σε ποσοστό 6,5%. Σημαντικό είναι ότι το σύνολο των τελούμενων εγκλημάτων, κατά της ιδιοκτησίας, είναι το 16% περίπου και τελείται από άτομα εφηβικής ηλικίας. Οι μετέφηβοι, ηλικίας από 18 έως 20 ετών, διαφέρουν από τις κατηγορίες των παιδιών και των εφήβων στο ότι μετά τις παραβάσεις των ειδικών ποινικών νόμων, σε ποσοστό 82%, ακολουθούν οι σωματικές βλάβες, σε ποσοστό 8,6 % και τελευταία έρχονται τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, σε ποσοστό 5,9%. Στο σύνολο των σωματικών βλαβών που τελούνται παρουσιάζουν ένα μικρό ποσοστό 6,9%. Σχετικά με το σύνολο των δραστών εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας εμφανίζονται ως δράστες άτομα μετεφηβικής ηλικίας, σε ποσοστό 13,4%²⁷.

ΚΕΦ. 4.- ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ.

Στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα η οικογένεια υφίσταται έντονες οικονομικές πιέσεις, ενώ ταυτόχρονα καλείται να εξυπηρετήσει τις αυξημένες απαιτήσεις μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, σχεδιασμένης από την Ε.Ε. Η καθημερινότητα της οικογένειας σκληραίνει, οι συναισθηματικές λειτουργίες της υποβαθμίζονται, οι ψυχικοί δεσμοί συρρικνώνονται, η «η φύση και οι ανάγκες» της παιδικής ηλικίας περιθωριοποιούνται. Η δυσάρεστη οικογενειακή ατμόσφαιρα αλλά και η άκρως απαιτητική – σύγχρονη πραγματικότητα υποθέτουμε ότι ωθεί, τα παιδιά από την πρώιμη ηλικία σε παρακκλίνουσες συμπεριφορές, σε συμπεριφορές παθητικές, συμπεριφορές απόσυρσης και απομόνωσης, σε δυσκολίες κατά τη διαδικασία

²⁷ Α. Χάιδου, «Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων», σελ. 68 – 72.

κοινωνικοποίησης, σε εκρήξεις οργής, και τέλος σε επιθετικές και βίαιες συμπεριφορές.

Η σύνδεση της οικογένειας με την παραβατικότητα των ανηλίκων μελών της δεν αποτελεί φυσικά καινούργια θεωρία. Στη βιβλιογραφία εντοπίζονται πλήθος μελετών και εμπειρικών ερευνών με το ίδιο αντικείμενο .

Ο M. Cusson μελετώντας τον καθ 'έξιν εγκληματία κατασκευάζει ένα επεξηγηματικό μοντέλο, το μοντέλο Durkheim – Αριστοτέλη, όπου σύμφωνα μ' αυτό η οικογένεια του καθ 'έξιν εγκληματία δεν κατέσται ικανή, αποτυγχάνοντα, ως προς την ηθική διαπαιδαγώγησή του και την εκμάθηση της αρετής, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη χαρακτηριστικών τέτοιων που ωθούν στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών²⁸.

Ο Durkheim αρχικά και αργότερα ο Hirschi συμφωνούν ότι στον παραβάτη υπήρξε κατά τη διάρκεια της παιδικής του ηλικίας έλλειμμα της οικογένειας στη διδασκαλία της ηθικής και της αρετής. Η παραβατικότητα αποδίδεται στην αποτυχία της κοινωνικοποίησης, στην ανάπτυξη της αρετής και της εγκαθίδρυσης ισχυρών δεσμών με το στενότερο και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον²⁹.

Ο Piaget πιστεύει πως η ανάπτυξη των παιδιών χαρακτηρίζεται από μια διαδοχική επαναδιοργάνωση των δομών της σκέψης. Η επαναδιοργάνωση των δομών της σκέψης δεν είναι φυσική, αποτελεί προϊόν εκμάθησης. Το παραβατικό παιδί δεν διδάχθηκε τον «ηθικό κανόνα» εφόσον η οικογένειά του μειονεκτεί παιδαγωγικά. Το παιδί αυτό θα παραμείνει σε κατώτερα στάδια ηθικής ανάπτυξης και θα διατηρήσει τον πρώιμο εγωισμό του ανέπαφο έτσι ώστε μια μελλοντική παραβατική συμπεριφορά να θεωρείται πολύ πιθανή³⁰.

Οι Glueck ύστερα από μακροχρόνια έρευνα διαπίστωσαν ότι το οικογενειακό περιβάλλον των παραβατικών ανηλίκων υστερούσε σε σχέση μ' αυτό των μη παραβατικών. Συγκεκριμένα, οι γονείς των παραβατικών ανηλίκων εμφάνιζαν μεγαλύτερα ποσοστά πνευματικής καθυστέρησης, συναισθηματικών διαταραχών, αλκοολισμού, εγκληματικότητας. Υπήρχαν συχνές συγκρούσεις, ακραίες και ακατάλληλες συμπεριφορές των γονέων,

²⁸ M. Cusson, «Σύγχρονη Εγκληματολογία», σελ. 147 – 153.

²⁹ F. Digneffe, «Ηθική και Εγκληματικότητα», σελ. 105 – 115.

³⁰ C. Debuyst, «Ηθολογικό Πρότυπο και Εγκληματολογία», σελ. 184 – 196.

λανθασμένοι τρόποι πειθάρχησης , έλλειψη σταθερότητας , ασφάλειας , στοργής³¹.

Ο Bennet διαπίστωσε από την έρευνα που πραγματοποίησε πως στις οικογένειες των παραβατικών ανηλίκων παρουσιάζονται με μεγάλη συχνότητα διακεκομμένες σχέσεις πατέρα – παιδιού, διακεκομμένες σχέσεις μητέρας – παιδιού, ασταθή νοικοκυριά, συχνές μετακομίσεις, χωρισμένοι γονείς, μεγάλη διάρκεια ζωής σε θετή οικογένεια, διαταραγμένες σχέσεις πατέρα – μητέρας, πατέρας ή μητέρα με ηθικά ασταθή ή αντικοινωνική προσωπικότητα, ασυνεπείς τρόποι πειθαρχίας³².

Ο Bandura υποστηρίζει πως οι διεφθαρμένες οικογένειες παράγουν παραβατικά παιδιά μέσα από τη μίμηση των κακών γονεϊκών προτύπων³³. Οι έρευνες του Johnson στη Σουηδία καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα³⁴, ενώ οι σχετικές έρευνες στη Γαλλία εμφανίζονται αρκετά διαφοροποιημένες καταγράφοντας μίαν ασθενή σχέση παραβατικού πατέρα – παιδιού³⁵.

Ο Α. Μαγγανάς υποστηρίζει ότι τα παιδιά – θύματα σωματικής, ψυχολογικής, σεξουαλικής κακοποίησης καταλήγουν σε παθητικές, αυτοκαταστροφικές παρεκκλίνουσες συμπεριφορές όπως τα ναρκωτικά και το αλκόολ όσον αφορά τα κορίτσια, τα δε αγόρια υϊοθετούν βίαιες και αντικοινωνικές συμπεριφορές³⁶. Ο Δημόπουλος αποδίδει τα σοβαρά εγκλήματα της πατροκτονίας και της μητροκτονίας στη σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών η οποία πραγματοποιείται πολύ συχνά από τους ίδιους τους γονείς, λιγότερο συχνά από συγγενείς , φίλους , γνωστούς και σπάνια από ξένους³⁷.

Ο Hawkins και ο Wadsworth θεωρούν προάγγελο της εγκληματικότητας τα πολλά παιδιά της οικογένειας σε συνδιασμό με τον περιορισμένο χώρο της κατοικίας. Φαίνεται εύλογο πως όσα περισσότερα παιδιά έχει η οικογένεια εξασθενεί η γονεϊκή φροντίδα και επίβλεψη και όσο περισσότερο περιορισμένος είναι ο χώρος τόσο αυξάνονται οι συγκρούσεις και ο εκνευρισμός³⁸.

³¹ Ι. Ι. Φαρσεδάκης, *Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων*, σελ. 54 –65.

³² Βλ. όπ. π. στον Ι. Ι. Φαρσεδάκης, σελ. 54 –65.

³³ Βλ. όπ. π. στον Wolfgang, σελ. 281 – 283.

³⁴ Βλ. όπ. π. στον Ι. Ι. Φαρσεδάκης, σελ. 63 – 65.

³⁵ Χ. Ζαραφονίτου, «Εμπειρική Εγκληματολογία», σελ. 127.

³⁶ Α. Μαγγανάς, *Ιδιαίτερα* σελ. 98 – 100.

³⁷ Δημόπουλος, «Ο Ανήλικος Ανθρωποκτόνος», σελ. 120 – 121.

³⁸ Hawkins...

Διεξήχθησαν επίσης έρευνες με σκοπό τη σύνδεση της παραβατικότητας των ανηλίκων με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας. Οι έρευνες αυτές δεν οδήγησαν σε ασφαλή συμπεράσματα και υπέστησαν αρνητική κριτική όσον αφορά τα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για τον καθορισμό της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης της οικογένειας, η οποία από μόνη της, δεν εξηγεί την παιδική παραβατικότητα³⁹.

Ο J. Leaute θεωρεί τον θάνατο ενός ή και των δύο γονέων, γεγονότα τραγικά που κλονίζουν την ψυχική και πνευματική ισορροπία του παιδιού, που ίσως αργότερα οδηγηθεί σε παραβατικές συμπεριφορές⁴⁰. Στο ίδιο αποτέλεσμα καταλήγει και η έρευνα του CNERP στο Ensisheim σε υπότροπους και πολυ – υπότροπους⁴¹.

ΚΕΦ. 5.- ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΧΡΟΝΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΒΙΑΣ

5.1.- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΑ. Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ.

Οι οικονομικές αξίες έχουν αποδειχθεί κυρίαρχες αξίες για τα άτομα και τις οικογένειες στη σύγχρονη εποχή. Είτε μεταφράζονται ως μέσο επιβίωσης, είτε ως αγώνας για κοινωνική, οικονομική, ανοδική κινητικότητα, είτε ως ψυχική ανάγκη κατανάλωσης το γεγονός είναι ένα. Η οικονομική δραστηριότητα μεταβάλλεται σε κύρια κινητήρια δύναμη του ατόμου και της οικογένειας, οι δε οικονομικές αξίες θεωρούνται ως κορυφαίες στη Δύση, αν εξαιρέσουμε εποχές βίαιων πολιτικών συγκρούσεων και πολεμικών συρράξεων.

Ο Giddens αναφέρει ότι στη σύγχρονη κοινωνία, στην κοινωνία της νεωτερικότητας έχουμε την «ολοκληρωτική εμπορευματοποίηση της μισθωτής εργασίας⁴²». Γεγονός που σημαίνει την υποβάθμιση της ανθρώπινης ζωής και την καθυπόταξη των αναγκών της στις αξίες της αγοράς.

³⁹ Hawkins...

⁴⁰ Βλ. όπ. π. στον Γ. Γ. Φαρσεδάκης, σελ. 61.

⁴¹ Χ. Ζαραφονίτου, «Εμπειρική Εγκληματολογία», σελ. 127

⁴² Γ. Λαμπίρη – Δημάκη, «Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της», σελ. 182.

Ο καθηγητής Παπανούτσος αναφέρεται στην «άσβεστη δίψα» του κέρδους που χαρακτηρίζει την οικονομία της εποχής μας και μάλιστα τονίζει την οξύτατη διάσταση ανάμεσα στους μοντέρνους μηχανισμούς παραγωγής και κατανάλωσης υλικών αγαθών και στις οικονομικές απαιτήσεις των μαζών που κατά σύστημα διεγείρονται αλλά δεν ικανοποιούνται. Πρόκειται για μια σκληρή πάλη, για έναν αέναο αγώνα που διεξάγεται με «λύσσα και απόγνωση»⁴³.

Ο καθηγητής Β. Φίλιας στην ίδια πορεία σκέψης συμφωνεί ότι στην κορυφή της πυραμίδας ενδιαφέροντος των μαζών τοποθετείται η κατανάλωση και τα υλικά αγαθά και χαρακτηρίζει τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία ως κοινωνία της «αφθονίας» και της «επίδειξης»⁴⁴.

Η προσπάθεια απόκτησης χρήματος και η δράση επιδίωξης πλουτισμού συνεπάγονται ανησυχία, αγωνία και άγχος για τα άτομα και την οικογένεια. Η ανησυχία, η αγωνία και το άγχος, διαχέονται, κατά τρόπους άμεσους και έμμεσους, και στα ανήλικα μέλη της οικογένειας. Θα ανατρέξουμε στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία για να αναδείξουμε το πέρασμα από την εμπορευματική οικονομία στη δεσπόζουσα και κυρίαρχη οικονομία.

Ο Elias H. Tuma ασχολείται με την ιστορική εποχή της εμποροκρατίας, η οποία έφτασε στο αποκορύφωμά της κατά τον 17^ο αιώνα. Το κύριο χαρακτηριστικό της εμποροκρατίας ήταν ο ουσιαστικά πλήρης θρίαμβος του υλισμού. Ακόμα και αν οι επιδιώξεις της αύξουσας κρατικής εξουσίας και του αναπτυσσόμενου εθνικού πλούτου παρουσιάζονται να έχουν δυσανάλογα μεγάλη βαρύτητα, οι στόχοι αυτοί έπρεπε να είναι συνεπείς με τα υλικά κίνητρα, τα ελατήρια του κέρδους και τη συσσώρευση του ιδιωτικού πλούτου. Ο θρίαμβος του υλισμού, ήδη από τον 17^ο αιώνα, ήταν φανερός στην αντίθεση ανάμεσα στους οικονομικούς στόχους από τη μια και στις κοινωνικές και ηθικές αξίες από την άλλη. Αναμφισβήτητα θριάβευσαν οι υλικοί στόχοι. Οι κοινωνικές και ηθικές αξίες ερμηνεύθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να απομακρύνουν τους φραγμούς, που μπορούσαν να εμποδίσουν την πραγματοποίηση των οικονομικών τους στόχων. Είτε ονομάζουμε τη διαδικασία αυτή οικονομικό ορθολογισμό, είτε οικονομική αιτιοκρατία είτε

⁴³ Ε. Η. Παπανούτσος, «Η Κρίση του Πολιτισμού μας», ΦΙΛΙΠΠΟΤΗ, Αθήνα 1991, σελ. 31.

⁴⁴ Β. Φίλιας, «Όψεις διατήρησης και μεταβολής του κοινωνικού συστήματος», ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ – ΛΙΒΑΝΗΣ, Τόμος β, Αθήνα 1980, σελ. 169.

οικονομική αντικειμενικότητα, το τελικό αποτέλεσμα ήταν πάντα το ίδιο, ο θρίαμβος του υλισμού⁴⁵.

Ο Οικονομολόγος **J. M. Keynes**, υποστηρίζει τη «ροπή προς την κατανάλωση», η οποία επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, όπως ο τρόπος που είναι διανεμημένο το εισόδημα, οι αποταμιευτικές συνήθειες του κόσμου, το γενικό επίπεδο των τιμών αλλά και από το ύψος του ίδιου του εισοδήματος. Το ποσοστό που η κοινωνία ξοδεύει για κατανάλωση, προφανώς εξαρτάται μερικά από το ποσό του εισοδήματός της, μερικά από τις άλλες οικονομικές, αντικειμενικές και συνδεόμενες συνθήκες και μερικά από τις υποκειμενικές ανάγκες και τις ψυχολογικές ροπές και συνήθειες των ατόμων που την αποτελούν και από τις αρχές με τις οποίες, σαν βάση, μοιράζεται το εισόδημα μεταξύ τους. Η συνάρτηση της κατανάλωσης είναι βραχυχρόνια σταθερή και δεν μεταβάλλεται εύκολα εξαιτίας των υποκειμενικών παραγόντων που την επηρεάζουν και που έχουμε αναφέρει πιο πάνω. Στα χαμηλά επίπεδα εισοδήματος η κατανάλωση τείνει να απορροφήσει όλο το εισόδημα^{46,47}.

Με τη συνάντηση της Γένοβα και την κινητοποίηση των μη κυβερνητικών οργανώσεων εναντίον του είδους της παγκοσμιοποίησης που οι πολιτικές ηγεσίες των πλουσίων χωρών προωθούν, ξαναέρχεται σήμερα στην επικαιρότητα η διαμάχη γύρω από τις ραγδαία αυξανόμενες ανισότητες που δημιουργεί η απελευθέρωση των παγκόσμιων αγορών.

Όπως έχει συχνά τονιστεί, η παγκοσμιοποίηση, μέσω της ανάπτυξης των νέων τεχνολογιών και σε συνδιασμό με τη ραγδαία απελευθέρωση των αγορών, έχει δημιουργήσει ένα οικονομικό σύστημα που από τη μια πλευρά παραγάγει πρωτοφανή πλούτο, ενώ από την άλλη το διανέμει κατά εξαιρετικά άνισο τρόπο. Δημιουργεί έναν μικρό αριθμό κροίσων που συγκεντρώνουν στα χέρια τους το μεγάλο μέρος των οικονομικών πόρων του πλανήτη, ενώ συγχρόνως αφήνει εκτός του πλέγματος της ευημερίας τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού⁴⁸.

Οι οικονομικές ανισότητες της παγκοσμιοποίησης και η εποχή της μεγάλης οικονομικής κρίσης που διανύουμε εντείνει και βαθαίνει τα οικονομικά ζητήματα που ταλανίζουν την Ευρώπη. Κατ' αυτόν τον τρόπο η

⁴⁵ TUMA E., 1971, «Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία», σελ. 340-342.

⁴⁶ Θεοχάρης P. Δ., «Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως», σελ. 309-310.

⁴⁷ B. Φύλιας, «Κοινωνικά Συστήματα του 20^{ου} αιώνα», τόμος Α, σελ. 84.

⁴⁸ Μουζέλης Ν., «Από την Αλλαγή στον Εκσυγχρονισμό», σελ. 149.

κοινωνία της Ευρώπης, μια κοινωνία με ύψιστα ιδεώδη την οικονομική ευμάρεια, τον πλουτισμό και την κατανάλωση, νιώθει τώρα με βία, τους τριγμούς της οικονομικής κρίσης στο σώμα της και δυσπραγεί να αντιμετωπίσει τη μείωση του εισοδήματός της από τη μια πλευρά και από την άλλη τη βαθιά επιθυμία της για διατήρηση των υποκειμενικών – ψυχολογικών επιπέδων κατανάλωσης ή και την κάλυψη των αντικειμενικών – πραγματικών αναγκών της.

Περνώντας από ένα μακρο επίπεδο ανάλυσης, της οικονομίας στη δυτική κοινωνία, θα φτάσουμε σ' ένα μικρο – επίπεδο ανάλυσης, στην ελληνική οικογένεια και στο πώς αυτή βιώνει και αντιμετωπίζει την οικονομική κρίση.

Υποθέτουμε πως μια μορφή βίας, η οικονομική βία, επιβάλλεται στα ενήλικα άτομα της οικογένειας που προσπαθούν να διατηρήσουν ή και να αυξήσουν τα πραγματικά εισοδήματά τους, έτσι ώστε να ανταποκριθούν στα μέχρι τώρα καταναλωτικά τους πρότυπα και να συντηρήσουν το μέχρι τώρα επίπεδο ζωής τους.

Στην οικονομική δυσπραγία – που βρίσκεται στην κορυφή της πυραμίδας των προβλημάτων – τα ενήλικα άτομα της οικογένειας απαντούν με την αναζήτηση περισσότερων ωρών εργασίας και στην περίπτωση που την αποκτούν με περισσότερη κόπωση. Ταυτόχρονα η βία που ασκούν οι οικονομικοί παράγοντες οδηγούν λογικά σε αυξητική πορεία το ανθρώπινο άγχος και τη νευρικότητα.

Υποθέτουμε ότι η οικονομική πίεση, ως μια μορφή βίας, επιβαλλόμενη στα ενήλικα άτομα της οικογένειας, διαχέεται και στα ανήλικα μέλη, διαμορφώνοντας τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά τη σχέση γονέων και παιδιών . Αντικειμενικά, η πραγματική κόπωση και η έλλειψη ελεύθερου χρόνου, υποκειμενικά το ψυχολογικό άγχος και η αγωνία των γονέων αποδιοργανώνουν τη γονεϊκή σχέση και πλήττουν τον παιδαγωγικό και υποστηρικτικό ρόλο των ενηλίκων απέναντι στα ανήλικα μέλη. Η οικονομική βία που ασκείται πάνω στους γονείς μεταβάλλεται σε οικογενειακή βία που πλήττει τα παιδιά από πολύ πρώιμη ηλικία.

5.2.- ΑΝΟΔΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΒΙΑ

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσθέσουμε έναν ακόμη παράγοντα, ο οποίος στη συλλογιστική μας αποδεικνύεται κυρίαρχος στην ελληνική κοινωνία και αποτελεί μια ακόμα πηγή άγχους προς στα ενήλικα και ανήλικα μέλη της.

Πρόκειται για την εκπαίδευση των παιδιών και την επαγγελματική τους κατάρτιση, η οποία όχι μόνο αποτελεί ζωτικό μέσο κοινωνικού ελέγχου⁴⁹ και συνεπώς θεσμό πίεσης αλλά άμεσα έχει συνδεθεί και με την οικονομία. Η εκπαίδευση και η επαγγελματική κατάρτιση θεωρήθηκε ως μέσο για την εύρεση εργασίας υψηλής απόδοσης και κοινωνικού γοήτρου και για την επιδίωξη οικονομικών στόχων⁵⁰ σε μια εποχή οικονομικής ύφεσης, κρίσης και ανεργίας.

Η πρόσφατη σύνδεση της εκπαίδευσης και της οικονομίας δεν είναι τυχαία . Βρίσκει την πολιτική της έκφραση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία δημοσιεύει τη Λευκή Βίβλο για την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση με τίτλο «Διδασκαλία και μάθηση, προς την Κοινωνία της Γνώσης», Λουξεμβούργο 1996 .

Η Λευκή Βίβλος αντιπροσωπεύει την πρώτη συγκροτημένη απόπειρα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να εντάξει την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση, στο κέντρο της στρατηγικής της για την επιδίωξη της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Επισημαίνεται η στενή σχέση μεταξύ του κοινωνικού αποκλεισμού, της χαμηλής εκπαίδευσης και της μακροχρόνιας ανεργίας. Σύμφωνα με τη Λευκή Βίβλο «οι ικανότητες μάθησης και η κατοχή θεμελιωδών γνώσεων θα καθορίζουν σταδιακά όλο και περισσότερο το συσχετισμό των ατόμων στο πλαίσιο της κοινωνικής ιεραρχίας» και οι κοινωνικοί διαχωρισμοί θα υφίστανται « μεταξύ εκείνων που γνωρίζουν και εκείνων που δε γνωρίζουν».

Η Λευκή Βίβλος αναγνωρίζει « το πρόβλημα της προσαρμογής του Ευρωπαϊού Πολίτη στις νέες συνθήκες πρόσβασης στην απασχόληση και την εξέλιξη της εργασίας , και θεωρεί ότι η εκπαίδευση και η επαγγελματική

⁴⁹ T . B . Bottomore, «Κοινωνιολογία», GUTENBERG, σελ. 311.

⁵⁰ Δ . Γ . Τσουούσης, «Η Κοινωνία του Ανθρώπου», σελ . 565

κατάρτιση αποτελούν την έσχατη λύση για το πρόβλημα της ανεργίας». Η αύξηση της δυνατότητας απασχόλησης συνδέεται με την απόκτηση βασικών δεξιοτήτων, με την βελτίωση κοινωνικών και διαπροσωπικών δεξιοτήτων, με τη δυνατότητα της ευρύτερης πρόσβασης στην επαγγελματική κατάρτιση και στη διαδικασία πιστοποίησης. Ως λέξεις – κλειδιά που αφορούν την εκπαίδευση η Λευκή Βίβλος θεωρεί τις ακόλουθες: «συνέχεια, ελαστικότητα, ευελιξία, ποιότητα, πιστοποίηση, αξιολόγηση».

Και βέβαια το Συμβούλιο των Υπουργών Παιδείας των κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εστίασαν την κριτική τους « στην έμφαση που δίνεται στην οικονομική δραστηριότητα και στην απλουστευτική σχέση μεταξύ μάθησης, οικονομικής ανάπτυξης και αύξησης της απασχόλησης», ενώ ταυτόχρονα παραγνωρίζεται η σημασία του παιδευτικού και αξιακού χαρακτήρα της εκπαίδευσης⁵¹.

Έτσι τα ενήλικα άτομα της οικογένειας επιφορτώνονται με τον ρόλο της υποστήριξης των παιδιών τους σε μια εντατικοποιημένη, «εξοντωτική» εκπαίδευση σπαταλώντας τα χρήματα και τον ελεύθερο χρόνο τους. Ταυτόχρονα τα ανήλικα μέλη της οικογένειας υποχρεώνονται να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις αυτής της εντατικοποιημένης εκπαίδευσης. Πρόκειται για μια επιπλέον βία επιβαλλόμενη στους γονείς και από τους γονείς στα παιδιά που υποθέτουμε πως θα έχει ως συνέπεια παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, παθητικές συμπεριφορές απόσυρσης και δυσκολίες κοινωνικοποίησης ή εκρήξεις οργής των παιδιών, εμφάνιση βίαιης και επιθετικής συμπεριφοράς που ενδέχεται να οδηγήσει στην διάπραξη καταβατικών δραστηριοτήτων.

⁵¹ Ματθαίου Δ., «Η Εκπαίδευση απέναντι στις Προκλήσεις του 21^{ου} Αιώνα», σελ. 206 – 215.

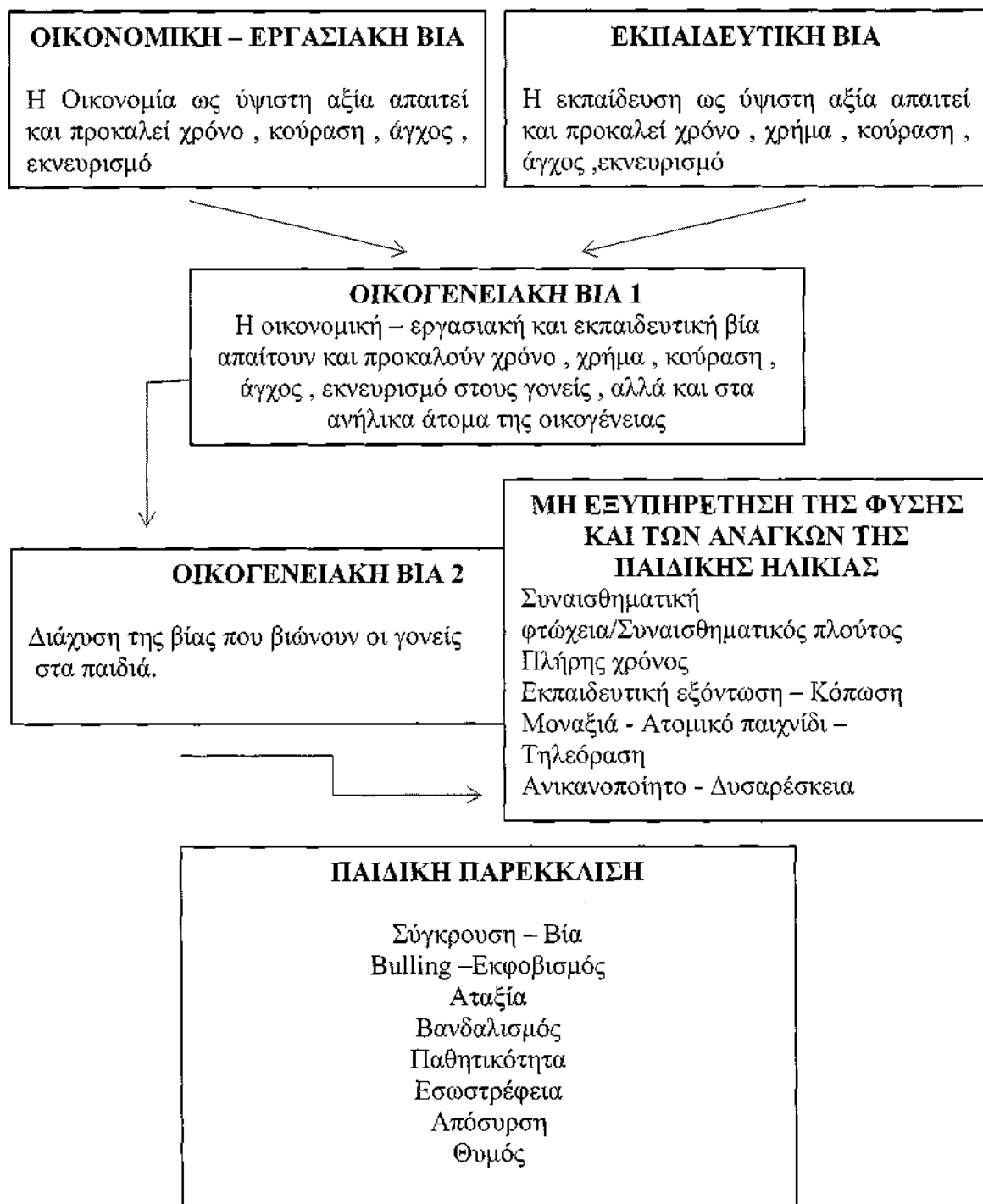
ΚΕΦ. 6.- ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΑΠΟ ΤΑ ΕΝΗΛΙΚΑ ΑΤΟΜΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΑ ΑΝΗΛΙΚΑ ΚΑΙ ΕΞΑΡΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΕΚΚΛΙΝΟΥΣΑΣ ΒΙΑΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ Ή ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ, ΤΩΝ ΝΕΑΡΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ

Συνοψίζοντας , υποθέτουμε πως η οικογένεια , ως πρωτογενής θεσμός, της κοινωνίας απορροφά όλες τις πιέσεις της οικονομικής κρίσης και τις αυξημένες απαιτήσεις της εντατικοποιημένης εκπαίδευσης με κόστος την αντικειμενική – πραγματική κόπωση και την υποκειμενική – ψυχολογική κόπωση. Η κόπωση αυτή με τη μορφή βίας διαχέεται στα ανήλικα μέλη της οικογένειας και μάλιστα από πολύ πρώιμη ηλικία. Υποθέτουμε ότι η βία αυτή επιβαλλόμενη στην παιδική ηλικία μπορεί να οδηγήσει σε παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, σε συμπεριφορές παθητικής απόσυρσης και δυσκολίες κοινωνικοποίησης ή σε εκρήξεις οργής , σε επιθετική ή βίαιη συμπεριφορά που πιθανά θα αποτελέσει τον προθάλαμο της παραβατικής δραστηριότητας των νεαρών ατόμων.

Ως βία επιβαλλόμενη στην παιδική ηλικία εννοούμε ένα σύνολο κανόνων και συμπεριφορών που αντιτίθενται στη «φύση και στις ανάγκες» της παιδικής ηλικίας ή την ανυπαρξία κανόνων και συμπεριφορών που εναρμονίζονται και προάγουν τη «φύση και τις ανάγκες» της παιδικής ηλικίας. Έτσι καταλήγουμε στο παρακάτω σχέδιο εργασίας.

ΥΠΟΘΕΣΗ

Η οικονομική – εργασιακή και η εκπαιδευτική βία πλήττει τα ενήλικα άτομα της οικογένειας και στη συνέχεια διαχέεται και στα ανήλικα παιδιά διαμορφώνοντας την οικογενειακή βία, που είτε εκμηδενίζει τους κανόνες που εξυπηρετούν τη φύση και τις ανάγκες της παιδικής ηλικίας, είτε εγκαθιδρύει αντίθετους κανόνες από αυτούς (που εξυπηρετούν τη «φύση και τις ανάγκες της παιδικής ηλικίας»).



ΚΕΦ. 7.- ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

7.1.- Συναισθηματική φτώχεια – Συναισθηματικός πλούτος

Στην εργασία αυτή έγινε αναφορά σε ένα πλήθος θεωρητικών σχημάτων και εμπειρικών ερευνών της εγκληματολογίας που συνδέουν την οικογένεια με την παραβατική συμπεριφορά των παιδιών.

Στην Ψυχαναλυτική θεωρία η σχέση γονέων και ιδιαίτερα η σχέση μητέρας και παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο και αποτελεί παράγοντα σχεδόν αναπόδραστο για τη φυσιολογική ή παρεκκλίνουσα δημιουργία της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς. Το μωρό εξαρτάται αποκλειστικά από τη μητέρα του. Η μητέρα δίνει στο μικρό παιδί της την πρώτη επαφή με έναν άλλον άνθρωπο και κατά αυτόν τον τρόπο καθίσταται η πρώτη γέφυρα προς την κοινωνική ζωή. Η αποτυχία σύνδεσης της μητέρας με το παιδί οδηγεί σε προβληματικές καταστάσεις, μια από τις οποίες είναι η βίαιη, αντικοινωνική, επιθετική κατασκευή της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς⁵².

Η μητρική αγάπη είναι μια χωρίς όρους επιβεβαίωση της ζωής του παιδιού και των αναγκών του. Η επιβεβαίωση της ζωής του παιδιού έχει δύο όψεις. Η μία είναι η φροντίδα και η ευθύνη, απόλυτα αναγκαίες για τη διαφύλαξη της ζωής του παιδιού και την ανάπτυξή του. Η άλλη πηγαινει πιο μακριά από την απλή συντήρηση. Είναι η στάση εκείνη που ενσταλάζει στο παιδί την αγάπη για τη ζωή, που τού δίνει το συναίσθημα πως είναι ωραίο που ζεις, που βρίσκεσαι σε αυτήν τη γη⁵³. Η αγάπη της μητέρας είναι μεταδοτική. Η ύπαρξή της και η έκφρασή της δημιουργεί έναν ενήλικα που αγαπά τον εαυτό του, τη ζωή και τους άλλους. Ενώ, αντίθετα η ανυπαρξία της θα οδηγήσει τον μελλοντικό ενήλικα σε αυτοκαταστροφικές και καταστροφικές τάσεις που πιθανό, όπως πιστεύουμε, να εμπεριέχουν παρεκκλίνουσες, παθητικές συμπεριφορές απόσυρσης, δυσκολίες κοινωνικοποίησης ή βίαιες και επιθετικές συμπεριφορές.

Η βάση της γονεϊκής σχέσης, υποστηρίζει ο B. Russel, δίνει μια ιδιαίτερη αίσθηση στοργής και συγκίνησης των γονέων απέναντι στα παιδιά

⁵² A. Adler, *Η Αγάπη*, σελ. 37.

⁵³ E. Fromm, *Η Αγάπη*, σελ. 255-257.

τους. Η αξία της γονεϊκής στοργής για τα παιδιά βρίσκεται κυρίως στο γεγονός ότι είναι πιο αξιόπιστη από οποιαδήποτε άλλη αγάπη. Αυτό αποτελεί ένα γεγονός αναλλοίωτο που κάνει τα παιδιά να νιώθουν ασφάλεια. Εάν δεν υπήρχε αυτή η ιδιαίτερη σχέση δε θα χρειαζόταν ο θεσμός της οικογένειας και τα παιδιά θα μπορούσαν να παραδίνονται εξίσου καλά στην φροντίδα των επαγγελματιών. Όταν τα παιδιά και αργότερα οι ενήλικες βιώνουν αισθήματα επιτυχίας, η ασφάλεια που πρόσφεραν ή προσφέρουν οι γονείς φαίνεται ασήμαντη. Σε καταστάσεις όμως προβληματικές, σε περιόδους κρίσης, σε εποχές αποτυχίας η σχέση στοργής της οικογένειας παρέχει μια παραγορία, μια αίσθηση ασφάλειας και σιγουριάς⁵⁴. Έτσι υποθέτουμε ότι στην κρίση της εφηβείας, που θεωρείται αυτονόητη⁵⁵ ή σε κατοπινές κρίσεις, αν έχει βιωθεί μια γονεϊκή σχέση στοργής κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, αυτή μπορεί να αποτελέσει ασπίδα σε τυχόν παρεκκλίνουσες, παθητικές συμπεριφορές απόσυρσης ή σε βίαιες, επιθετικές συμπεριφορές.

Στις σύγχρονες κοινωνίες όπου οι ταχύρρυθμες αλλαγές δημιουργούν σύγχυση και ανασφάλεια, ενώ η αποπροσωποποίηση των σχέσεων αυξάνει την ανάγκη του ανθρώπου για συντροφικότητα και στοργή, οι ψυχολογικές λειτουργίες της οικογένειας έχουν αποκτήσει τεράστια σημασία. Οι λειτουργίες μέριμνας και πρόνοιας της οικογένειας εξασφαλίζουν τη φροντίδα των παιδιών. Ωστόσο η σύγχρονη οικογένεια έχει χάσει ένα σημαντικό τμήμα των λειτουργιών αυτών. Η σταδιακή απώλεια της δυνατότητας της οικογένειας να παράσχει πρόνοια, φροντίδα, στοργή συνδέεται με την ανάπτυξη εξειδικευμένων θεσμών και φορέων που αναλαμβάνουν επαγγελματικά τη φροντίδα των παιδιών όπως οι βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί, τα ολοήμερα σχολεία και νηπιαγωγεία. Οι θεσμοί και οι φορείς αυτοί μπορούν να αναλάβουν την υλική φροντίδα των παιδιών αλλά όχι και την ψυχολογική στήριξη που αυτά έχουν ανάγκη⁵⁶.

Ενώ η γονεϊκή σχέση στοργής και φροντίδας της οικογένειας βρίσκεται σε κρίση, παρουσιάζεται αυξητική η τιμωρητική της λειτουργία. Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγει πανελλήνια έρευνα της Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, με επιστημονική υπεύθυνη την καθηγήτρια Χρύσα

⁵⁴ B. Russel, *Η Αγάπη*, σελ. 145-148.

⁵⁵ C. Balier, *Ψυχανάλυση της Βίας*, σελ. 31.

⁵⁶ Α.Μ. Μουσούπου, *Οικογένεια και Πολιτική*, σελ. 61-62.

Μπακούλα⁵⁷. Στην ιδιαίτερα αυστηρή και τιμωρητική συμπεριφορά των πατέρων απέναντι στα παιδιά τους καταλήγει και ο καθηγητής Γ.Ε Κρασανάκης, ύστερα από σχετική του έρευνα⁵⁸.

Η αδυναμία της οικογένειας να φροντίσει και να στηρίξει ψυχολογικά τα παιδιά της, καθώς και η αύξηση της τιμωρητικής της λειτουργίας έγκειται, στην πολύωρη και αγχογόνα επαγγελματική δραστηριότητα και των δυο γονέων που απαιτούν οι σύγχρονες συνθήκες ζωής καθώς στο άγχος της ανεργίας που μαστίζει την Ελλάδα και την Ευρώπη. Κατ' αυτόν τον τρόπο δε μειώνεται η αγάπη και η στοργή που νιώθουν οι γονείς για τα παιδιά τους, μειώνεται όμως ο ελεύθερος χρόνος και αυξάνεται η σωματική και ψυχολογική κόπωση των γονέων έτσι ώστε να υποβαθμίζεται, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, η γονεϊκή σχέση. Στη σύγχρονη κοινωνία το παιδί αναπτύσσεται σε μοναχικό και τιμωρητικό περιβάλλον και το οποίο στερούμενο συναισθηματικού πλούτου, ενδέχεται να αποτελέσει επικίνδυνο εγκληματογόνο παράγοντα .

Η Α. Χάιδου κρίνοντας τη σύγχρονη , ελληνική πραγματικότητα γράφει «ο σημερινός γονέας συμβάλλει στη δημιουργία αλλοτριωμένων ατόμων... (οι γονείς) κυνηγούν τον υλικό πλούτο...η πνευματική φτώχεια που μας διακρίνει, παρά τις δυνατότητες που μας προσφέρονται, η μαζικοποίηση και ο ευτελισμός της έννοιας του ανθρώπου και τέλος ο περιορισμός του σύγχρονου ανθρώπου σε ένα ελάχιστο τμήμα δυνατοτήτων και επιλογών που του παρέχει η εποχή μας, περιορισμό στον οποίο οδηγείται λόγω της παγίδευσής του στο άγχος της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας»⁵⁹.

7.2.- Συνολικός - πλήρης χρόνος – Άγχος & Κόπωση/Ελεύθερος χρόνος & ηρεμία – γαλήνη – Το άγχος διαχειρίσεως του χρόνου

Στο άγχος έχουν δοθεί διάφοροι ορισμοί. Για τους δικούς μας σκοπούς, ο εννοιολογικός ορισμός του άγχους ως φόβου για τον επερχόμενο πόνο, είναι ο πλέον σχετικός. Η προέλευση της έννοιας αυτής ανάγεται στον Freud, που χρησιμοποίησε τον όρο «αγχώδες σήμα» για να προσδιορίσει, τη μέτριας έντασης, προσδοκία μιας δυσάρεστης συνθήκης, η οποία προειδοποιεί

⁵⁷ Ν. Κουράκης, *Εφηβοί Παραβάτες και Κοινωνία*, σελ. 69-71.

⁵⁸ Ι.Ν. Νέστορος, *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, σελ.152-163.

⁵⁹ Α. Χάιδου, *Εγκληματολογικά Κείμενα*, σελ. 45.

«κίνδυνος εν όψει». Το άγχος βρίσκεται στο επίκεντρο της κοινωνικοποίησης, με το παιδί να απαρνείται μια ποικιλία ευχαριστήσεων για να αποφύγει τυχόν επώδυνες καταστάσεις από τη γονεϊκή πειθάρχηση⁶⁰.

Σύμφωνα με τον **Jacques Leaute**, το άγχος στη σύγχρονη κοινωνία δεν το υπαγορεύει η φτώχεια αλλά ο πλούτος, η επιθυμία για μια ολοένα καλύτερη ποιότητα ζωής, ο κοινωνικός ανταγωνισμός που εμφανίζεται οξύτερος από κάθε άλλη εποχή, ο συνωστισμός στις σύγχρονες πόλεις, η έλλειψη χρόνου και φυσικού χώρου. Το άγχος, για τον συγγραφέα, είναι πηγή πίεσης και βίας⁶¹. Και αν οι ενήλικοι είναι μολυσμένοι από την ασθένεια της εποχής, το άγχος και τη βία, αυτές, πιστεύουμε πως διαχέονται και στα ανήλικα μέλη αυτής της κοινωνίας.

Πηγή άγχους της σύγχρονης οικογένειας, είναι οι οικονομικές λειτουργίες της, η εξασφάλιση της διατήρησης αν όχι και της βελτίωσης της κοινωνικής της θέσης. Στις σύγχρονες βιομηχανικές και μεταβιομηχανικές, αστεακές κοινωνίες, η οικογένεια είναι μια μονάδα κατανάλωσης που συνδέεται με την οικονομική δραστηριότητα των ενήλικων μελών της. Τα παιδιά είναι εξαρτώμενα και η οικογένεια διατηρεί το άγχος της οικονομικής ενταξής τους⁶². Οι αυξημένες υποχρεώσεις των ενηλίκων μελών της οικογένειας και ιδιαίτερα της εργαζόμενης συζύγου η έλλειψη ουσιαστικής συμπαράστασης από το κράτος και η σχετική απροθυμία των ανδρών να τις βοηθήσουν στο σπίτι, οδηγεί στη δημιουργία άγχους, κόπωσης και εκνευρισμού, που έχουν σαν αποτέλεσμα την ψυχική απόσταση των γονέων από τα παιδιά τους. Ψυχική απόσταση που οι γονείς τείνουν να αναπληρώσουν με υπέρμετρη προσφορά καταναλωτικών αγαθών⁶³. Το άγχος και η αποξένωση των γονέων από τα παιδιά τους δεν ευνοεί την ψυχολογική και κοινωνική ανάπτυξή τους, ώστε να μπορεί να οδηγήσει σε παρεκκλίνουσες παθητικές ή βίαιες, επιθετικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές.

Η οικογένεια είναι επίσης επιφορτισμένη με λειτουργίες που αποβλέπουν «στην απόκτηση γνώσεων και ικανοτήτων, (από τα νεαρά μέλη της), οι οποίες είναι απαραίτητες στην παραγωγή»⁶⁴. Έτσι, ως δεύτερη πηγή

⁶⁰ Charles Wenar, Patricia K. Kerig, *Εξελικτική Ψυχοπαθολογία*, σελ. 104 – 105.

⁶¹ J. Leaute, *Η Ανθρώπινη Βία*.

⁶² Α.Μ. Μουσούρου, *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*, σελ. 60 – 61.

⁶³ Ν. Κουράκης, *Εφηβοι Παραβάτες και Κοινωνία*, σελ. 69-71.

⁶⁴ Α.Μ. Μουσούρου, *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας*, σελ. 21.

άγχους, στενά συνδεδεμένη με την πρώτη, που αναφέρεται στον πλουτισμό και την κατανάλωση, που ταλανίζει τα παιδιά και τους γονείς αποτελεί η επιτυχία στις σχολικές και εξωσχολικές δραστηριότητες του παιδιού, εφόσον κρίνεται πως η εκπαίδευση μπορεί να εξασφαλίσει επαγγελματική ανέλιξη και κοινωνική, αλλά και οικονομική ευημερία. Η πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση αποτελεί κυρίαρχη αξία για την ελληνική οικογένεια. Οι περισσότεροι γονείς δηλώνουν πως κάνουν θυσίες για τις σπουδές των παιδιών τους, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία, 95% , των γονέων δηλώνει πως πρόκειται να κάνει κι άλλες, αν χρειαστεί⁶⁵.

Το άγχος και η πίεση που ασκούν οι οικογενειακές και οι εκπαιδευτικές απαιτήσεις οδηγεί τα παιδιά σε αδιέξοδο προκαλώντας παρεκκλίνουσες μορφές που είναι πιθανό να το αντιμετωπίσουν είτε με μια παρεκκλίνουσα παθητική συμπεριφορά είτε με την εκρηκτική, βίαιη και επιθετική συμπεριφορά.

Οι γονείς επιχειρούν, από νωρίς, να εντάξουν το παιδί σε ένα σιδηρό πρόγραμμα πολύωρης σχολικής και εξωσχολικής δραστηριότητας, το οποίο αποτελεί πηγή άγχους και καταπνίγει όλο τον ελεύθερο χρόνο του. Η έρευνα της Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής καταλήγει στα παρακάτω συμπεράσματα. Ένα, στα τέσσερα παιδιά (23,2%) μελετούν 3 με 4 ώρες την ημέρα και ένα στα τρία παιδιά (33,3%) μελετούν 1 με 2 ώρες την ημέρα. Τα παιδιά αυτά έχουν ως μοναδική πηγή διασκέδασης την τηλεόραση (86,4%). Ήδη, από την ευαίσθητη ηλικία των επτά χρόνων, τα παιδιά μαθαίνουν μία ξένη γλώσσα σε ποσοστό 5%, ασχολούνται με μαθήματα μουσικής σε ποσοστό 4% ή πηγαίνουν σε μαθήματα χορού.

Η Χρύσα Μπάκουλα, καθηγήτρια και υπεύθυνη για τη διεξαγωγή της παραπάνω έρευνας, διαπιστώνει, ότι το μεγαλύτερο λάθος που μπορούμε να κάνουμε είναι να αναγκάσουμε το παιδί να ζει σε μια καταπιεστική ζωή, γεμάτη υποχρεώσεις. Ο σημαντικότερος κίνδυνος είναι η ανάπτυξη του άγχους «να τα προφτάσω όλα». Τα παιδιά αυτά κινδυνεύουν να γίνουν αργότερα πολύ ευαίσθητα, με ελλείψεις σιγουριάς για τον εαυτό τους. Κάθε μικρή αποτυχία θα μεγαλοποιείται και θα θεωρείται μεγάλη ήττα, κυρίως όταν έχει δοθεί από το

⁶⁵ Α. Μαράτου, Α. Τεπέρολου, Ι. Τσίγγανου, *Το ελληνικό σχολείο με την αυγή του 21^{ου} αιώνα*, σελ. 267-271.

περιβάλλον τους (όπως συνήθως συμβαίνει), υπερβολική σημασία στις επιδόσεις του σχολείου⁶⁶.

Σύμφωνα με έρευνα των **Α. Μαράτου – Αλιπράτη, Α. Τεπέρογλου, Ι. Τσίγκανου**, η μελέτη των παιδιών αποτελεί καθημερινή δραστηριότητα. Σε ποσοστό 32,7%, οι γονείς πλήττονται από το άγχος της σχολικής επίδοσης του παιδιού τους, με συνέπεια να θεωρούν ότι πρέπει να βοηθούν, να προετοιμάζουν και να ελέγχουν το παιδί στα μαθήματά του, ακόμα και όταν δε ζητά το παιδί αυτή τη βοήθεια (19,3%). Όταν το παιδί τελειώνει το δημοτικό σχολείο και μπαίνει στο γυμνάσιο, οι γονείς θεωρούν, στην πλειοψηφία τους, πως πρέπει να ασχολούνται με την προετοιμασία του παιδιού τους σχετικά με τις σχολικές του υποχρεώσεις. Συγκεκριμένα, πολλοί γονείς απαντούν πως βοηθούν το παιδί τους που βρίσκεται στο γυμνάσιο σε ποσοστό 42% , όταν το παιδί ζητά τη συνδρομή τους και 39% στο λύκειο.

Όσο αφορά το χρόνο που οι γονείς διαθέτουν στην προετοιμασία του παιδιού τους για το σχολείο, σύμφωνα με την προηγούμενη έρευνα, παρουσιάζεται αρκετά αυξημένος. Οι μισοί γονείς αφιερώνουν μία ώρα κάθε μέρα, ενώ οι περισσότεροι που έχουν μικρό παιδί αφιερώνουν καθημερινά δύο ώρες (51%)⁶⁷.

Σύμφωνα με την έρευνα της Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής ο ελεύθερος, δημιουργικός χρόνος των παιδιών έχει πλέον εκλείψει. Το ασφυκτικά φορτωμένο πρόγραμμα σχολικής και εξωσχολικής δραστηριότητας των παιδιών δεν αφήνει χρόνο στις ελεύθερες, δημιουργικές ενασχολήσεις. Τα παιδιά διαθέτουν ελεύθερο χρόνο μόνο τα Σαββατοκύριακα, ενώ σαν καθημερινή ξεκούραση θεωρείται η παρακολούθηση τηλεόρασης. Τα παιδιά εμφανίζονται να παρακολουθούν τηλεόραση μία με δύο ώρες την ημέρα⁶⁸.

Στο σύγχρονο παιδικό κόσμο ο χρόνος είναι «πλήρης». Γεμάτος υποχρεώσεις και δραστηριότητες που συρρικνώνουν τον ελεύθερο χρόνο του, υπερβαίνουν τις δυνατότητες του, στέκονται ενάντια στις ψυχολογικές και κοινωνικές του ανάγκες. Πιστεύουμε πως αυτός ο παιδικός κόσμος δεν άμοιρος συνεπειών και μάλιστα καταστροφικών. Η υπέρμετρη καταπίεση, το αγχωτικό περιβάλλον, η γεμάτη υποχρεώσεις ζωή, πιθανά να βρουν διέξοδο σε εκρήξεις

⁶⁶ Ν. Κουράκης, *Έφηβοι Παραβάτες και Κοινωνία*, σελ. 72-73.

⁶⁷ Α. Μαράτου, Α. Τεπέρογλου, Ι. Τσίγκανου, *Το ελληνικό σχολείο με την αυγή του 21^{ου} αιώνα*, σελ. 254 – 256.

⁶⁸ Ν. Κουράκης, *Έφηβοι Παραβάτες και Κοινωνία*, σελ. 73 – 75.

οργής και θυμού, σε παρεκκλίνουσες, ψυχοπαθολογικές ή παραβατικές συμπεριφορές.

7.3.- ΜΟΝΑΞΙΑ-ΑΤΟΜΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ-ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ/ ΟΜΑΔΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ – ΠΑΡΕΑ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ - ΣΥΝΤΡΟΦΙΚΟΤΗΤΑ

Ήδη από τον 19^ο αιώνα το παιδί αποκλείστηκε από τον κόσμο της εργασίας και δόθηκε στον κόσμο του παιδικού παιχνιδιού (Plumb 1975). Το παιχνίδι άρχισε να θεωρείται καθοριστικό χαρακτηριστικό της παιδικής ηλικίας, κύρια κοινωνική δράση του παιδιού και καθημερινή του απασχόληση⁶⁹.

Ο Kurt Lewin συνδέει το ομαδικό παιχνίδι με τον καθορισμό του «ψυχολογικού πεδίου» του παιδιού, τη διαμόρφωση της προσωπικότητας, την κατάληξη σε μια «ταυτότητα»⁷⁰. Η δε, κατασκευή αυτής της ταυτότητας αποτελεί σημαντική διαδικασία και ταυτόχρονα εξαιρετικά δύσκολη, εφόσον ολοκληρώνεται σε ένα κοινωνικό περιβάλλον πολύπλοκο, διαφοροποιημένο και αβέβαιο. Τυχόν προβλήματα στην ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής θα οδηγήσουν σε ψυχοπαθολογικές, διαταραγμένες ή και παραβατικές συμπεριφορές⁷¹.

Το ομαδικό παιχνίδι, ο συγχρωτισμός με συνομηλίκους εκτός από τη διαμόρφωση του Εαυτού και της ατομικής ταυτότητας, παίζει σπουδαίο ρόλο στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Τα παιχνίδια που βασίζονται σε κανόνες είναι για τα παιδιά μοντέλα της κοινωνίας από δυο στενά συνδεδεμένες απόψεις, υποστήριζε ο Piaget. Πρώτον, είναι κοινωνικοί θεσμοί, γιατί παραμένουν τα ίδια καθώς παραδίδονται από γενιά σε γενιά. Όπως και άλλοι κοινωνικοί θεσμοί – ένα σχολικό μάθημα, για παράδειγμα – τα παιχνίδια παρέχουν μια ήδη υπάρχουσα δομή κανόνων για τον τρόπο που πρέπει να συμπεριφέρονται τα παιδιά σε συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις. Δεύτερον, όπως όλοι οι κοινωνικοί θεσμοί, τα παιχνίδια που βασίζονται σε κανόνες μπορούν να

⁶⁹ Σ. Αυγητίδου, *Το Παιχνίδι*, σελ. 55-57.

⁷⁰ Κ.Ν. Μπακιρτζής, *Η δυναμική της αλληλεπίδρασης*, σελ. 14.

⁷¹ Αλμπέρτο Μελούτσι, *Κουλτούρες στο παιχνίδι*, σελ. 22.

υπάρξουν μόνο εφόσον οι άνθρωποι συμφωνούν ως προς την ύπαρξή τους. Για να παίξουν ένα παιχνίδι, όπως το κρυφτό, τα παιδιά πρέπει να μάθουν να υποτάσσουν τις άμεσες επιθυμίες και τη συμπεριφορά τους σε ένα κοινωνικά προσυμφωνημένο σύστημα.

Ο Piaget συνδέει αυτή την ικανότητα λειτουργίας μέσα σε ένα πλαίσιο κανόνων με την απόκτηση του σεβασμού για τους κανόνες και με ένα καινούριο επίπεδο ηθικής κατανόησης. *«Η ηθική συνίσταται σε ένα σύστημα κανόνων και η ουσία της ηθικής πρέπει να αναζητηθεί στο σεβασμό που αποκτά το άτομο για τους κανόνες αυτούς ...Οι κανόνες παιχνιδιού με τους βώλους κληροδοτούνται, ακριβώς όπως και οι λεγόμενες ηθικές αλήθειες, από τη μια γενιά στην άλλη και διατηρούνται μόνο χάρη στον σεβασμό που τα άτομα νιώθουν για αυτούς»*. Κατά την άποψη του Piaget, μέσα από τις διαπραγματεύσεις, την επίλυση των διαφωνιών, τη δημιουργία και την επιβολή κανόνων, την τήρηση και την παραβίαση υποσχέσεων, τα παιδιά κατανοούν ότι οι κοινωνικοί κανόνες παρέχουν μια δομή που κάνει δυνατή τη συνεργασία με τους άλλους⁷². Χωρίς αυτή την ηθική ανάπτυξη το παιδί μεγαλώνοντας θα παρουσιάσει, πιθανώς, αντικοινωνική ή και παραβατική συμπεριφορά, εφόσον διατηρεί ολόκληρο και ακατέργαστο τον εγωκεντρισμό της παιδικής του ηλικίας.

Ένα ακόμα ζήτημα είναι η ανάληψη προοπτικής, γνωστή στη βιβλιογραφία και ως «ανάληψη ρόλου», που αφορά την εναλλαγή ρόλων που το παιδί καλείται να παίζει στο ομαδικό παιχνίδι.

Για τον Mead, η ανάληψη ρόλου – η νοητική τοποθέτηση του εαυτού στη θέση ενός άλλου ανθρώπου, ή εάν θέλουμε να το θέσουμε διαφορετικά, η αναγνώριση της άποψης του άλλου – αποτελεί την ουσία της ανθρώπινης κοινωνικής νοημοσύνης, μια και ευθύνεται για τη συμβολική επικοινωνία και την καθιέρωση των κοινωνικών σχέσεων στην ανθρώπινη κοινωνία.

Ο Mead γράφει συχνά για την ανάληψη ρόλου σαν ένα φαινόμενο ακραίο, ένα άτομο σε μια συγκεκριμένη περίπτωση ή αναλαμβάνει ένα ρόλο ή δεν το κάνει καθόλου. Ο Mead αναφέρεται επίσης σε δυο τύπους ανάληψης ρόλου. Στον πρώτο τύπο, ένα άτομο αναλαμβάνει το ρόλο ενός άλλου ατόμου, στον δεύτερο τύπο αναλαμβάνει το ρόλο ενός «γενικευμένου άλλου»,

⁷² M. Cole – S.R. Cole, *Η ανάπτυξη των παιδιών*, σελ. 486-488.

περίπτωση που προϋποθέτει μια ευρύτερη κοινωνική οπτική. Μέσω αυτής της ευρύτερης οπτικής, το άτομο καταλαβαίνει τη λειτουργία των κοινωνικών συστημάτων και σέβεται τις γενικές κοινωνικές προσδοκίες (συμβάσεις, ηθικούς κανόνες, νόμους κ.ά.).

Όπως έχουν επισημάνει ο Flavell και οι συνεργάτες του, η ανάληψη ρόλου δεν υπάρχει κατά τη γέννηση, αλλά αναπτύσσεται αργότερα μαζί με τη γλώσσα. Αναπτύσσεται στη μέση παιδική ηλικία, με τη συμμετοχή των παιδιών σε οργανωμένα κοινωνικά παιχνίδια που χαρακτηρίζονται από την πολυπλοκότητα των ρόλων ⁷³.

Στα πλαίσια της Ψυχαναλυτικής θεωρίας, το παιχνίδι με τους συνομηλίκους αποτελεί ένα ασφαλές πλαίσιο, στο οποίο τα παιδιά μπορούν να αποδεσμευτούν από τους περιορισμούς της πραγματικότητας και να εκδηλώσουν μη αποδεκτές, π.χ. επιθετικές συμπεριφορές και συναισθήματα, που θα ήταν επικίνδυνο να τα εκφράσουν σε καθημερινές καταστάσεις (Freud 1961). Οι ψυχαναλυτές ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την έκφραση αρνητικών ή απαγορευμένων συναισθημάτων μέσω του παιχνιδιού. Ο Freud (1964), υποστηρίζει ότι τα παιδιά εκτελούν και επαναλαμβάνουν προβληματικές καταστάσεις στο παιχνίδι τους, προκειμένου να κυριαρχήσουν σε αυτές. Στο παιχνίδι το παιδί είναι ικανό να αντιμετωπίσει το άγχος και την αγωνία που του προκαλούν ορισμένες καταστάσεις, καθιστώντας τον εαυτό του ενεργητικό κυρίαρχο παρά παθητικό θύμα της κατάστασης. Η καθαρτική λειτουργία του παιχνιδιού το καθιστά τόσο μέσο διάγνωσης, όσο και μέσο θεραπείας της συμπεριφοράς του παιδιού. Συγκεκριμένα η Melani Klein (1975), εκτός από τη χρήση της ανάλυσης του λόγου των παιδιών, προσπαθούσε να κατανοήσει το παιχνίδι τους μέσα από την παρατήρηση. Αν και η Klein πίστευε ότι το παιχνίδι έχει από μόνο του σημασία, ενίσχυε την ιδέα ότι αυτό που θα έφερνε ανακούφιση στο παιδί είναι η συνειδητοποίηση της «ασύνειδης σημασίας» που έχει το περιεχόμενο του παιχνιδιού.

Η Ψυχαναλυτική θεωρία προσανατολίζει τους ερευνητές να αναρωτηθούν ποιες επιθυμίες και ποια συναισθήματα εκφράζει το παιδί μέσα από το παιχνίδι, ποια θέματα επιλέγει και με ποιο τρόπο το παιδί χειρίζεται ρόλους και τραυματικές καταστάσεις. Η Ψυχαναλυτική θεωρία παραπέμπει σε

⁷³ William Damon, *Ο κοινωνικός κόσμος του παιδιού*, σελ. 379 -380.

μια ιδιαίτερη ερμηνεία του περιεχομένου και της διαδικασίας του παιχνιδιού σε σχέση με τις δυνατότητες που προσφέρει στα παιδιά να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους, να κυριαρχήσουν στα συναισθήματά τους και να αποκτήσουν ρόλους που εκ των πραγμάτων δε μπορούν να διεκδικήσουν εκτός παιχνιδιού. Έτσι το περιεχόμενο και η διαδικασία του παιχνιδιού, οι ρόλοι και ο τρόπος συμμετοχής του παιδιού στο παιχνίδι θα αποτελούσαν πιθανούς δείκτες παρατήρησης του παιχνιδιού. Το παιχνίδι έτσι ανάγεται σε τρόπο διάγνωσης της συμπεριφοράς των παιδιών, αλλά και σε μια διαδικασία θεραπείας, ιδιαίτερα σε κλινικές περιπτώσεις παιδιών που παρουσιάζουν διαταραχές συμπεριφοράς και προσωπικότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Ψυχαναλυτική θεωρία επισημαίνει τον κυρίαρχο ρόλο του παιχνιδιού στην ανάδειξη προβλημάτων που έχουν γίνει ή θα γίνουν ορατά στη συνέχεια, όπως η επιθετικότητα, η βίαιη ή παραβατική συμπεριφορά των παιδιών⁷⁴.

Στην παραδοσιακή θεωρία της κοινωνικοποίησης, το παιχνίδι ορίζεται ως μια δραστηριότητα, λειτουργική για τη διαίονιση της κοινωνικής ευταξίας και την αποφυγή της κοινωνικής σύγκρουσης. Οι ερευνητές που στηρίζονται στη θεωρία του **Talcott Parsons** (1951), δίνουν έμφαση στο μιμητικό και προπαρασκευαστικό χαρακτήρα του παιχνιδιού. Τα παιδιά μιμούνται τις δραστηριότητες των ενηλίκων, προκειμένου να τις εσωτερικεύσουν. Αντικείμενο έρευνας, σε αυτή την περίπτωση, αποτελεί το περιεχόμενο (σενάριο, μορφή, ρόλοι) του παιχνιδιού ως αντανάκλαση των κοινωνικών θεσμών, ρόλων και κανόνων και η συσχέτισή του με την ηλικία και το φύλο του παιδιού. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα στην έρευνα του παιχνιδιού θα αποτελούσε για παράδειγμα τι είδους παιχνίδια παίζουν τα αγόρια και τα κορίτσια. Είναι, λοιπόν, το περιεχόμενο του παιχνιδιού που μεταφέρει ένα πολιτισμικό φορτίο. Η σύννομη συμπεριφορά εξαρτάται από την επιτυχία εσωτερίκευσης ή την αποτυχία εσωτερίκευσης του σύννομου – συναινετικού περιεχομένου αυτού του φορτίου. Για άλλους ερευνητές, που υποστηρίζουν το συγκρουσιακό μοντέλο, υπάρχει εσωτερίκευση, μέσω του παιχνιδιού, μιας υποπολιτισμικής κουλτούρας που δέχεται παραβατικές συμπεριφορές ως επιθυμητές και προσδόκιμες⁷⁵.

⁷⁴ Σ. Αυγητίδου, *Το Παιχνίδι*, σελ. 16-17.

⁷⁵ Στο ίδιο.

Τα τελευταία χρόνια, τόσο οι ποσοτικές όσο και οι ποιοτικές αλλαγές, στον κόσμο του παιδιού είναι τέτοιες που τον μεταβάλλουν πλήρως. Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, η «εκπαιδευτική έκρηξη»⁷⁶, και η υποταγή όλων στον φόβο της θυματοποίησης, συρρικνώνουν και τείνουν να εξαφανίσουν το ομαδικό παιχνίδι. Χάνονται με το χρόνο όλες οι ευεργετικές, ψυχολογικές και κοινωνικοποιητικές διεργασίες που λάμβαναν χώρα μέσα από το ομαδικό παιχνίδι.

Το ατομικό ηλεκτρονικό παιχνίδι μέσα σε ελάχιστο χρόνο δημιούργησε μια τεράστια αγορά. Δεν παρέχει την ψυχολογική και κοινωνική ωρίμανση του παιδιού, αλλά αντίθετα κρίνεται και ως επικίνδυνο από διάφορους επιστήμονες. Πρόκειται, κυρίως, για παιχνίδια βίας που μπορούν να προκαλέσουν διαταραχές στη συμπεριφορά και στην ομαλή ολοκλήρωση της προσωπικότητας των παιδιών. Είναι πιθανό να προκαλέσουν στρεβλές εικόνες του κόσμου και άρα στρεβλές κοινωνικοποιήσεις. Ευθύνονται για την αύξηση ρατσιστικών κινημάτων, φονταμενταλιστικών υπερβολών, εθνικιστικών εκρήξεων και σεξουαλικών παρεκκλίσεων. Το σύγχρονο ηλεκτρονικό παιχνίδι κατασκευάζει παιδιά θύτες και θύματα εγκλήματος, ανθρώπους εξοικειωμένους να εφαρμόζουν βία και να δέχονται τη βία, ως να είναι ένα φυσιολογικό φαινόμενο. Κατ' αυτόν τον τρόπο το ηλεκτρονικό παιχνίδι, πιστεύουμε, πως από μόνο του συνιστά έναν παράγοντα εξήγησης της βίαιης, επιθετικής ή και παραβατικής συμπεριφοράς των παιδιών⁷⁷.

7.4.- ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΞΟΝΤΟΝΤΙΚΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΡΥΘΜΟΙ – ΚΟΠΩΣΗ/ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΗΝ ΗΛΙΚΙΑ

Ήδη, από το 1984, ο τότε Υπουργός Παιδείας, με την ευκαιρία ενός σεμιναρίου για σχολικούς σύμβουλους, είχε παραδεχτεί ότι το εκπαιδευτικό μας σύστημα «εξακολουθεί βασικά να είναι ανελεύθερο, να πνίγει τον

⁷⁶ Α.Μ. Μουσούρου.

⁷⁷ Α. Χάιδου, *Μεταπτυχιακά μαθήματα Εγκληματολογίας*.

αυθορμητισμό του παιδιού και τις δημιουργικές ικανότητες του, να υπερφορτώνει τη μνήμη του και να αμβλύνει την κρίση του»⁷⁸.

Σε πρόσφατη έρευνα που διενήργησε ο Εκπαιδευτικός Χ. Κάτσικας σε 1860 μαθητές, 154 εκπαιδευτικούς και 136 γονείς (1995 – 1996), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει δυσαρέσκεια από την λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος (τα ποσοστά μη ικανοποίησης είναι αντίστοιχα 89%, 72%, 81%)⁷⁹.

Αλλωστε από σχετική έρευνα υπερτονίζεται η απόσταση ανάμεσα στις δυνατότητες των μαθητών και τις δυσκολίες των παρεχόμενων μαθημάτων. Τα περισσότερα παιδιά δυσκολεύονται στα Μαθηματικά, στην Ιστορία, στη Γεωγραφία και στη Φυσική. Οι μαθητές ισχυρίζονται πως οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στο σχολείο σχετίζονται με το ίδιο το μάθημα και όχι με τις δικές τους δυνατότητες. Οι ίδιοι οι μαθητές δηλώνουν πως «το μάθημα είναι δύσκολο, έχει πολλές ασκήσεις, έχω πολλά να διαβάσω, έχω πολλή δουλειά για το σπίτι, έχει μεγάλα κείμενα, δεν το καταλαβαίνω, έχει μερικά δύσκολα θέματα, έχει πολλές πράξεις και προβλήματα, είναι μπερδεμένα και περίπλοκα, έχει πολλή γραμματική και κανόνες, είναι άγνωστο, κουραστικό και βαρετό». Το 41% των μαθητών απαντούν ότι πολλές φορές δεν θέλουν να πάνε στο σχολείο, ενώ το 50,8% απαντούν ότι συχνά βαριούνται⁸⁰.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η οικογενειακή καταπίεση και η εκπαιδευτική υπερδραστηριότητα οδηγεί σε ένα σκληρό και ανελέητο παιδικό κόσμο που συχνά δημιουργεί παρακκλίνουσες προσωπικότητες και θέτει τις βάσεις βίαιων, παραβατικών συμπεριφορών.

Επιπλέον, οι στρατηγικές διαχείρισης των προβλημάτων πειθαρχίας και βίας στα σχολεία συνήθως στηρίζονται σε κατασταλτικά μέτρα και κατ' αυτόν τον τρόπο αναπαράγουν και διαιωνίζουν τη βία. Οι ανιχνευτές μετάλλων, η ίδρυση ειδικών σχολείων για ταραξίες, η χρήση ειδικών αστυνόμων και η προσφυγή στη δικαιοσύνη και γενικά η εγκαθίδρυση κανόνων μηδενικής ανοχής δημιουργούν ένα περιβάλλον εμπόλεμης ζώνης και όχι σχολικής ατμόσφαιρας⁸¹. Αυτή η εμπόλεμη ζώνη αυξάνει τις βίαιες και παραβατικές συμπεριφορές.

⁷⁸ Ν.Κουράκης, *Έφηβοι Παραβάτες και κοινωνία*, σελ. 77.

⁷⁹ Ν. Κουράκης, *Έφηβοι Παραβάτες και κοινωνία*, σελ.77 – 79.

⁸⁰ Α. Μαράτου, Α. Τεπέρογλου, Ι. Τσίγκανου, *Το ελληνικό σχολείο με την αγωγή του 21^{ου} αιώνα*, σελ. 327.

⁸¹ Γ. Πανούσης, *Εγκληματογενείς και Εγκληματογόνοι κίνδυνοι*, σελ. 206 – 207.

7.5.- ΔΥΣΑΡΕΣΚΕΙΑ – ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΝΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΟΥ/ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ – ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗ

Από όσα έχουν γραφεί σε αυτή την εργασία συμπεραίνεται ότι το παιδί δεν μπορεί να είναι ευχαριστημένο όταν μένει μόνο του στο σπίτι, λόγω των αυξημένων υποχρεώσεων των γονέων, και όταν είναι επιφορτισμένο με αυξημένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες και έναν αυστηρό προγραμματισμό. Αλλοτριώνεται από τις φυσικές ανάγκες του και την ίδια του τη φύση όταν στερείται τις εποικοδομητικές δραστηριότητες και τον ελεύθερο χρόνο του. Το παιδί εισέρχεται πολύ πρόωρα στον αγχωτικό και ανελεύθερο κόσμο των ενηλίκων.

ΚΕΦ. 8.- Η ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

Οικονομική – Εργασιακή Βία

Δουλεύουν ο μπαμπάς και η μαμά; Πώς είναι όταν γυρνούν στο σπίτι; Είναι κουρασμένοι; Όταν καμιά φορά τους συμβαίνει κάτι άσχημο στη δουλειά και είναι αγχωμένοι ή νευρικοί εσύ πως νιώθεις; Θα ήθελες η μαμά να είναι σπίτι; Ζηλεύεις τα παιδιά που οι μαμάδες τους δεν δουλεύουν; Παραπονιούνται για τα χρήματα; Συζητούν ότι τα πράγματα είναι ακριβά; Εσύ τι θα ήθελες;

Εκπαιδευτική Βία

Ενδιαφέρονται οι γονείς σου για τα μαθήματά σου; Θέλουν να είσαι καλός μαθητής;

Σε διαβάζουν; Σου λύνουν τις απορίες σου; Συζητάτε με τους γονείς σου για τα μαθήματα;

Διάχυση της βίας από τα ενήλικα μέλη στα ανήλικα

Όταν γυρνούν οι γονείς σου κουρασμένοι από τη δουλειά τυχαίνει να σε μαλώσουν άδικα; Πόσο συχνά; Τι κάνουν ή πως συμπεριφέρονται όταν έχουν άγχος ή νεύρα από τη δουλειά τους; Σου φωνάζουν καμιά φορά οι γονείς σου

για τα μαθήματα, σε μαλώνουν, σου λένε να διαβάζεις περισσότερο; Πόσο συχνά; Σου λείπουν οι γονείς σου;

Συναισθηματική Φτώχεια

Τι κάνουν οι γονείς σου όταν γυρνούν από τη δουλειά; Πόση ώρα τους βλέπεις; Τι κάνετε μαζί; Τρώτε, διαβάζετε, συζητάτε, παίζετε; Πόσο συχνά; Βλέπετε τηλεόραση μαζί; Τι θα ήθελες να κάνεις με τους γονείς σου;

Πλήρης Χρόνος

Τι ώρα γυρνάς από το σχολείο; Πόση ώρα έχεις διάβασμα; Ποιες είναι οι απογευματινές σου υποχρεώσεις; Έχεις ελεύθερο χρόνο; Πόσο; Θα ήθελες περισσότερο;

Εκπαιδευτική διαδικασία – Κόπωση

Σου αρέσουν τα μαθήματά σου; Τα μαθήματα του σχολείου είναι εύκολα/δύσκολα; Τα απογευματινά σου μαθήματα είναι εύκολα/δύσκολα; Νιώθεις κουρασμένος; Θα χρειαζόσουν περισσότερη ξεκούραση;

Μοναξιά – Ατομικό Παιχνίδι – Τηλεόραση

Μένεις μόνος σου στο σπίτι; Πώς νιώθεις; Τι κάνεις όταν έχεις ελεύθερο χρόνο; Παίζεις; Τι παιχνίδια παίζεις; Βλέπεις τους φίλους σου; Βλέπεις τηλεόραση; Πόση ώρα;

Ανικανοποίητο – Δυσανεμία

Αν είχες άδεια – ελεύθερο χρόνο για μία εβδομάδα τι θα επιλέξεις – διαλέξεις;

Παιδική Παρέκκλιση

Μαλώνεις με τους γονείς σου/τα αδέρφια σου; Πόσο συχνά; Για ποιους λόγους; Παρακολουθείς το μάθημα; Μιλάς, χαζεύεις, ζωγραφίζεις μέσα στο μάθημα; Πόσο συχνά; Τι λέει για σένα η δασκάλα στη μαμά; Έχει παράπονα; Σε μαλώνει; Πόσο συχνά; Τσακώνεσαι, βρίζεις, απειλίζεις, χτυπάς, φοβερίζεις

άλλα παιδιά; Άλλα παιδιά σε χτυπούν, σε βρίζουν, σε απειλούν, σε ενοχλούν;
Εσύ τι κάνεις; Πώς νιώθεις; Έχεις φίλους στο σχολείο; Παίζεις με τους
συμμαθητές σου; Κάνεις αταξίες; Τι αταξίες κάνεις; Πόσο συχνά; Χαλάς
πράγματα του σχολείου ή των συμμαθητών σου; Θυμώνεις; Με ποιους και για
ποιους λόγους; Πόσο συχνά;

Η ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

1./ Ε. Φ – ΤΑΞΗ ΣΤ΄ – 13^ο ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟ ΊΛΙΟΝ

- Ο μπαμπάς δουλεύει;
- Ναι.
- Τι ώρα γυρνάει σπίτι;
- Όταν είναι πρωινός γυρνάει στις 3.00 μ.μ., όταν είναι απογευματινός στις 9.00 μ.μ.
- Η μαμά;
- Είναι πρωινή και ξυπνάει από τις 6.00 π.μ. για να πάει στη δουλειά και γυρίζει στις 4.00 μ.μ. επειδή η δουλειά της είναι μακριά, όταν η βάρδια της είναι απόγευμα γυρνάει 11.00 μ.μ. με 12.00 μ.μ. το βράδυ. Όταν είναι βραδινή όλο το βράδυ κάθεται στη δουλειά.
- Πώς γυρνούν οι γονείς σου από τη δουλειά;
- Συνήθως είναι χαρούμενοι που γυρνούν στο σπίτι.
- Είναι κουρασμένοι;
- Ναι, είναι κουρασμένοι, ιδιαίτερα όταν έχει συμβεί κάτι στη δουλειά. Συνήθως δεν συζητάνε για τη δουλειά τους για να μη μας αγχώσουν, δε μαθαίνουμε τα προβλήματά τους, μας μιλάνε καλά, τρυφερά.
- Οι διευθυντές στη δουλειά των γονιών σου είναι καλοί;
- Εκεί που δουλεύει ο μπαμπάς είναι πολύ καλοί και δεν υπάρχει πρόβλημα. Στη δουλειά της μαμάς τα πράγματα είναι λίγο περίεργα. Η μαμά μου θέλει να πάρει μετάθεση, να πάει στο Αττικό νοσοκομείο που είναι και πιο κοντά.
- Έχουν άγχος έχουν οι γονείς σου στη δουλειά;
- Συνήθως όχι, μόνο όταν έχουν να κάνουν κάτι σημαντικό, όταν έχουν εφημερίες .

- Πώς νιώθεις που λείπουν οι γονείς σου;
- Δε νιώθω ιδιαίτερα άσχημα, απλώς τις περισσότερες φορές μου λείπουν, τις περισσότερες ώρες λείπουν, μετά είναι πολύ κουρασμένοι και κοιμούνται. Τα απογεύματα βλέπομαστε λίγο.
- Οι γονείς σου ενδιαφέρονται για τα μαθήματά σου;
- Ενδιαφέρονται, αλλά σπάνια τους ρωτάω, μερικές φορές που δεν έχω καταλάβει κάτι με βοηθάνε, μου εξηγούν .
- Θέλουν να είσαι καλός μαθητής;
- Ναι.
- Τα απόγευματινά σου μαθήματα ποια είναι;
- Δευτέρα, Τρίτη, Παρασκευή, ποδόσφαιρο 7.00 με 10.00, Τετάρτη, Πέμπτη, φροντιστήριο, Παρασκευή, μουσική.
- Τα μαθήματά σου είναι ακριβά;
- Πιστεύω πως τα Αγγλικά είναι καλά, 70 ευρώ το μήνα. Η μουσική είναι ακριβή, είναι 160 ευρώ.
- Μαλώνεις με τους γονείς σου για τα μαθήματα;
- Ναι , μια φορά είχα πάρει 6, δεν είχα διαβάσει πολύ καλά και μου είχαν βάλει τιμωρία να μη βλέπω τηλεόραση και όλα αυτά.
- Έχεις ελεύθερο χρόνο τα απογεύματα για να δεις τους γονείς σου;
- Συνήθως διαβάζω μέχρι τις 7.00 με 8.00 που ξεμπλέκω, μετά κάθομαι με τους γονείς μου, καμιά φορά συζητάμε, βλέπουμε τηλεόραση, σπάνια παίζουμε κάποιο επιτραπέζιο παιχνίδι, περνάμε ωραία .
- Νιώθεις κουρασμένος;
- Μερικές φορές όταν έχουμε πολύ δουλειά στο σχολείο, στο φροντιστήριο είμαι κάπως κακόκεφος, τις περισσότερες φορές είμαι πολύ κουρασμένος και πηγαίνω νωρίς για ύπνο.
- Τα μαθήματα τα κάνεις με ευχαρίστηση, τι νιώθεις για τα μαθήματα;
- Νιώθω ότι πρέπει να τα κάνω, θέλω να τα κάνω για να έχω μια καλή αποκατάσταση .
- Υπάρχουν φορές που δε θέλεις να διαβάσεις;
- Πολλές φορές, υπάρχουν φορές που είναι αφόρητο να διαβάσω, βαριέμαι, άλλες φορές βαριέμαι αφόρητα, άλλες φορές τα διαβάζω λειψά, τα διαβάζω όλα αλλά όχι απόλυτα. Την ιστορία ας πούμε τη διαβάζω αλλά όχι πολύ καλά.
- Τα απογεύματα βλέπεις τους φίλους σου;

- Συνήθως όχι, γιατί έχουμε ένα μεγάλο πρόγραμμα, αγγλικά, ποδόσφαιρο, μουσική. Συνήθως το Σαββατοκύριακο βλέπω έναν φίλο μου που κάνουμε μαζί γαλλικά και μετά παίζουμε λίγο .
- Τηλεόραση βλέπεις;
- Ναι, βλέπω 2 – 3 ώρες το πολύ.
- Θα ήθελες οι γονείς σου να μην εργάζονται;
- Πως το θέτει κανείς, αναλόγως. Θέλω να είναι μαζί μου, φυσικά και θα το ήθελα. Το θέμα είναι ότι πρέπει να έχουμε χρήματα κάθε μήνα έτσι ώστε να βγάζουμε τις υποχρεώσεις μας γιατί έχουμε και το φροντιστήριο του αδελφού μου που είναι πολλά χρήματα, 260 Ευρώ. Γενικώς έχουμε πολλές υποχρεώσεις και πολλά έξοδα.
- Θα ήθελες να βλέπεις τους φίλους σου περισσότερο;
- Ναι, φυσικά θα ήθελα αν είχα ελεύθερο χρόνο.
- Τσακώνεσαι με τον αδελφό σου;
- Ναι, αλλά για χαζά θέματα, ποιος θα παίζει πρώτος play station, μπάλα ...
- Στην τάξη υπάρχουν φορές που δεν παρακολουθείς το μάθημα;
- Ναι, υπάρχουν αρκετές φορές.
- Υπάρχουν φορές που μιλάς;
- Ναι, υπάρχουν αρκετές φορές που μιλάω με τους συμμαθητές μου αλλά όχι και να μην ξέρω που βρισκόμαστε.
- Σε μαλώνει καμιά φορά η δασκάλα σου;
- Όχι, φέτος.
- Τις προηγούμενες χρονιές;
- Όχι, όλες τις χρονιές έχω την ίδια συμπεριφορά .
- Υπάρχουν φορές που ενώ η δασκάλα κάνει μάθημα, εσύ κάνεις κάτι άλλο;
- Μερικές φορές είμαι αφηρημένος γιατί σκέφτομαι κάτι άλλο, μόνο τότε.
- Με τους συμμαθητές σου μαλώνεις;
- Μερικές φορές, ναι, μια φορά ένα παιδί με είχε προσβάλλει για τα γυαλιά που φοράω, αλλά τις περισσότερες φορές δε με νοιάζει που με κοροϊδεύουν.
- Για τα γυαλιά σε κοροϊδεύουν?
- Ναι, για τα γυαλιά, αλλά και για άλλα θέματα, για περίεργους λόγους τις περισσότερες φορές για άσχετους λόγους.
- Στους καβγάδες τι κάνετε, παίζετε ξύλο, βρίζει ο ένας τον άλλον;

- Τις περισσότερες φορές δεν πλακώνομαι εγώ, βασικά πιο πολύ θέλω να δείξω στον άλλον ότι δε θέλω να τσακωθώ μαζί του, δεν είναι ωραίο να πλακώνεσαι συνεχώς. Ένα παιδί στη τάξη μου έχει μια περίεργη συμπεριφορά, στο μάθημα τσακώνεται, στο διάλειμμα κάνει τον μάγκα, πλακώνεται με το παραμικρό... είναι γενικά περίεργες οι συμπεριφορές στην τάξη μας.
- Υπάρχουν παιδιά που χτυπούν, βρίζουν, απειλούν, προσβάλλουν;
- Ναι, ναι υπάρχουν.
- Τα φοβάσαι αυτά τα παιδιά?
- Όχι, δε τα φοβάμαι ιδιαίτερα, δεν έχω τη μανία να μπλέκομαι και να χτυπάω.
- Αν μπορούσαμε να κάνουμε ένα μαγικό και να αδειάσουμε μια βδομάδα τι θα ήθελες να κάνεις;
- Θα ήθελα να μην πηγαίνω στο σχολείο και να ξυπνάω από τις 7.00, θα ήθελα οι γονείς μου να ήταν πάντα σπίτι, να έπαιζα συνέχεια, να είχα το χρόνο να παίζω συνέχεια.
- Να έβλεπες τους φίλους σου;
- Ναι, αυτό. Να έβλεπα τους φίλους μου, να έπαιζα πολύ με τους φίλους μου, να ξόδευα τον περισσότερο χρόνο με τους φίλους μου. Θα ήταν τέλειο να γινόταν αυτό.
- Αταξίες κάνεις;
- Μια φορά είχαν τρελαθεί οι γονείς μου, είχα φύγει από το σπίτι χωρίς να τους προειδοποιήσω και είχα πάει πιο δίπλα σε έναν φίλο μου και παίζαμε. Γενικώς έκανα κάτι... δηλαδή δεν έκανα αταξίες για πολύ καιρό, έκανα κάτι για να τους δείξω ότι ήθελα να είμαι λίγο πιο ελεύθερος. Αυτό ήταν μόνο που ήθελα να δείξω.

2./ Φ . Χ – ΤΑΞΗ ΣΤ' – ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟ – ΊΛΙΟΝ

- Ο μπαμπάς δουλεύει;
- Ναι , δουλεύει στα τρένα, μηχανικός;
- Τι ώρα γυρνάει στο σπίτι;
- Στις 2.30 μ.μ. και όταν δεν έχει δουλειά μπορεί και στις 12.30 μ.μ.
- Όταν έρχεται ο μπαμπάς σπίτι, τι κάνει;
- Βάζει φαγητό και τρώμε μαζί, μετά μας διαβάζει και μετά κοιμάται.
- Σας διαβάζει ο μπαμπάς;
- Και η μαμά βέβαια αν και γυρίζει πιο αργά σπίτι.
- Τι ώρα γυρίζει η μαμά;
- Γυρίζει 3.30 μ.μ.
- Τι κάνει όταν γυρίζει;
- Βάζει φαγητό να φάει, μετά διαβάζει την αδελφή μου ... αυτά.
- Συζητάτε με τους γονείς σου;
- Καμιά φορά, ναι.
- Τι κάνεις τα απογεύματα με τους γονείς σου;
- Εγώ δεν έχω πολύ χρόνο γιατί αθλούμαι και πηγαίνω με τον μπαμπά μου στην προπόνηση και στο σπίτι μένει η μαμά με την αδελφή μου.
- Πώς έρχονται οι γονείς σου στο σπίτι μετά τη δουλειά;
- Έρχονται κουρασμένοι, έτσι και έτσι.
- Καμιά φορά συμβαίνει κάτι κακό στη δουλειά και να έχουν νεύρα ή άγχος;
- Νομίζω ήρθαν μια φορά νευρικοί.
- Συζητάνε μήπως για τα χρήματα, ότι τα πράγματα είναι ακριβά;
- Ναι, το συζητάνε μεταξύ τους.
- Οι γονείς σου νοιάζονται για τα μαθήματά σου, ενδιαφέρονται;
- Ναι, νοιάζονται, έρχονται στο σχολείο και ρωτάνε, πίνουν τους δασκάλους, ναι, νοιάζονται γενικώς.
- Σε μαλώνουν καμιά φορά για τα μαθήματα, σου λένε να διαβάζεις περισσότερο;
- Όχι, είμαι καλός μαθητής.
- Σου αρέσει που δουλεύουν οι γονείς σου;

- Μερικές φορές μου αρέσει γιατί πηγαίνω και εγώ στη δουλειά τους. Μερικές φορές όχι, θέλω να γυρίζω από το σχολείο και να είναι εκεί.
- Τι κάνεις τα απογεύματα;
- Όταν δεν έχω προπόνηση κάθομαι στο σπίτι.
- Ποιες ώρες και μέρες έχεις προπόνηση;
- Έχω καθημερινά εκτός Παρασκευή και Σαββατοκύριακο. Φεύγουμε από το σπίτι 4.30 μ.μ. και γυρίζουμε 8.30 μ.μ.
- Τα μαθήματά σου πότε προλαβαίνεις να τα κάνεις;
- Προλαβαίνω να τα κάνω το μεσημέρι, όσα δεν προλάβω τα κάνω μόλις γυρίσω.
- Έτσι έχεις ελάχιστο ελεύθερο χρόνο;
- Ναι, μου το λένε συχνά αυτό, όμως προλαβαίνω και κάνω πολλά πράγματα .
- Δεν κουράζεσαι;
- Όχι, μου αρέσει να αθλούμε, να παίζω.
- Στον ελεύθερο σου χρόνο τι κάνεις;
- Παίζω με την αδελφή μου, ζωγραφίζω, βλέπω τηλεόραση.
- Πόση ώρα βλέπεις τηλεόρασης;
- 60 – 90 λεπτά.
- Βλέπεις τους φίλους σου;
- Όχι, τις καθημερινές μπορεί να έχω κανένα αγώνα, πέφτουν και τα διαβάσματα μαζί, ούτε τα Σαββατοκύριακα γιατί έχω ιδιαίτερα αγγλικά και γαλλικά, όμως προσπαθώ τους παίρνω τηλέφωνο, συναντιόμαστε.
- Θα ήθελες να τους βλέπεις πιο συχνά;
- Θα ήθελα αλλά δε θέλω να κόψω και κάτι από τις ασχολίες μου.
- Σου αρέσουν τα μαθήματα του σχολείου;
- Μου αρέσουν αλλά όχι κάθε μέρα γιατί μερικές φορές είμαι κουρασμένος και λέω ωχ! πάλι πρέπει να διαβάσω, είναι και αυτό το πρωινό ξύπνημα .
- Τα απογεύματα νιώθεις κουρασμένος να κάνεις τα μαθήματα;
- Μερικές φορές, ναι, νιώθω κουρασμένος, αλλά πρέπει να τα κάνω γιατί θα μείνω πίσω, θα αρχίσω πάλι από το μηδέν .
- Αν σου έλεγα να κάνουμε ένα μαγικό και να έχουμε άδεια για μία βδομάδα, τι θα επιλέξεις να κάνεις ?

- Τρεις μέρες θα πήγαινα σχολείο, μετά να συναντιέμαι με κάποιους φίλους μου, και τις προπονήσεις μου που δεν τις αλλάζω.
- Τους φίλους σου θα ήθελες να δεις, δηλαδή αυτοί σου λείπουν;
- Ναι, συναντιόμαστε στο σχολείο, στα διαλείμματα παίζουμε.
- Με τους γονείς σου θα ήθελες να κάνεις περισσότερα πράγματα;
- Κάνουμε αρκετά πράγματα μαζί, πηγαίνουμε βόλτες, παίζουμε, αλλά είναι που δεν έχω ελεύθερο χρόνο, ούτε εκείνοι έχουν, αλλά όταν έχουμε χρόνο τον αξιοποιούμε.
- Σε ενοχλεί κάποιο παιδί στο σχολείο?
- Όχι, δεν έχω διαφορές, δε μου έχουν πάρει τίποτα. Όταν τσακωνόμαστε, βριζόμαστε και τέτοια. Αν είναι πολύ σοβαρό το θέμα φουντώνουμε λίγο αλλά είναι που έχουμε και το φόβο των δασκάλων που εφημερεύουν, ότι θα έρθουν οι δάσκαλοι.
- Υπάρχουν παιδιά λίγο άγρια που σπρώχνουν , χτυπούν , προσβάλλουν ?
- Ναι, έχουμε ένα τέτοιο παιδί στην τάξη αλλά δεν πολυκάνω παρέα μαζί του.
- Εσένα τι σου έχει κάνει αυτό το παιδί;
- Εμένα τίποτα γιατί είμαστε και λίγο φίλοι.
- Έχει τύχει να φοβηθείς ότι θα σε σπρώξουν, θα σε χτυπήσουν;
- Όχι, δεν έχουμε τέτοια παιδιά στο σχολείο, ούτε εγώ πέφτω με το παραμικρό .
- Εσύ τι αταξίες κάνεις;
- Μας είχαν πει να μην μπαίνουμε μέσα στον κήπο και σπάμε τα φυτά και εμείς μπαίναμε όλοι μαζί και παίζαμε κυνηγητό.
- Η δασκάλα σου έχει παράπονα από εσένα;
- Όχι, μόνο που καμιά φορά δεν κάνω τις ασκήσεις.
- Τι παιχνίδια παίζεις στο σπίτι;
- Παίζω play station και τα Σαββατοκύριακα μερικές φορές πηγαίνουμε στο Allou fan park.
- Οι γονείς σου όταν σε βοηθάνε στα μαθήματα κουράζονται;
- Κουρασμένοι γυρίζουν, όταν με βοηθάνε δεν κουράζονται τόσο πολύ γιατί τους μιλάω και εγώ, τελειώνω πιο γρήγορα, μαθαίνω πιο γρήγορα τα μαθήματα που θέλουν να μάθω, τους βοηθάω και εγώ.

3./Μ . Τ – ΣΤ. ΤΑΞΗ – 13^Ο ΔΗΜ . ΣΧΟΛΕΙΟ ΪΛΙΟΝ

- Δουλεύει ο μπαμπάς;
- Ναι.
- Τι ώρα γυρνάει;
- 3.30 μ.μ.
- Πώς είναι όταν γυρνάει;
- Κουρασμένος, κουρασμένος.
- Τυχαίνει καμιά φορά να συμβεί κάτι κακό στη δουλειά και να έχει νεύρα ή άγχος;
- Ναι, ναι, του έχει τύχει, αλλά το συζητήσαμε και έχουμε πει ότι εγώ τουλάχιστον που γυρνάω από το σχολείο δε φταίω για αυτό που έγινε και γι' αυτό δεν ξεσπάει, όχι δεν ξεσπάει.
- Η μαμά δουλεύει και ποιες ώρες;
- Ναι, ναι. Αναλόγως τις βάρδιες. Τη Δευτέρα πρωί 12.00 – 6.00 μ.μ., την Τρίτη απόγευμα 5.00 μ.μ. - 10.00 μ.μ., Τετάρτη πρωί, Πέμπτη απόγευμα μ.μ., Παρασκευή πρωί .
- Πώς έρχεται η μαμά από τη δουλειά;
- Μια χαρά, μέσα στην καλή χαρά.
- Επειδή τελείωσε η δουλειά;
- Ναι, και επειδή μας βλέπει.
- Τους βλέπεις λίγο τους γονείς σου, ειδικά τη μαμά.
- Βασικά τη μαμά τη βλέπω κάθε πρωί, και να κοιμάται μπαίνω στο δωμάτιο της και τη φιλάω πριν πάω στο σχολείο. Τον μπαμπά επειδή κοιμάται νωρίς τον βλέπω τα μεσημέρια που γυρνάω, με περιμένει να φάμε μαζί. Καμιά φορά μιλάμε για το σχολείο, αν έχω καμιά απορία στα μαθήματα, γενικά τους βλέπω αλλά τα Σαββατοκύριακα μπορεί να δουλεύει η μαμά.
- Η μαμά δουλεύει και τα Σαββατοκύριακα;
- Ναι, όταν την ειδοποιούν, πηγαίνει το πρωί στη δουλειά, μετά πηγαίνει σε καμιά φίλη της και το μεσημέρι τρώμε μαζί, Σάββατοκύριακα. Την Παρασκευή μπορεί να κανονίσουμε κάτι με οικογενειακούς φίλους και να τους κάνουμε το τραπέζι .

- Σου λείπουν οι γονείς σου;
- Αναλόγως την περίπτωση. Όταν γυρνάω από το σχολείο και παίρνω τη μαμά μου τηλέφωνο ...γιατί όσο να πεις όταν είσαι κορίτσι τη μαμά σου θέλεις, την παίρνω τηλέφωνο. Έχω ασφάλεια, γιατί μέχρι να έρθει ο μπαμπάς μένω μόνη μου, όμως δίπλα είναι ο παππούς και η γιαγιά. Γενικά μπορεί να με πιάσει κάτι και να μου λείπουνε αλλά τουλάχιστον ξέρω πως αυτό που κάνουν το κάνουν για ευχαρίστηση και για χρήματα.
- Συζητάτε για τα οικονομικά, ότι τα χρήματα είναι λίγα;
- Ναι, συζητάμε όλοι μαζί, τώρα με την οικονομική κρίση, αν ζητήσω κάτι που είναι βλακεία εννοείται ότι δε θα μου το δώσουν, αλλά χθες ένα παιδί στην τάξη μου χάλασε τους μαρκαδόρους, το είπα στη μαμά και μου έδωσε χρήματα και αγόρασα. Δεν είναι ότι έχουμε έλλειψη, αλλά από αυτά που έχουμε προσπαθούμε να βάλουμε κάτι στην άκρη, δεν μπορώ να πω ότι δεν ψωνίζουμε, αλλά δε χαλάμε τα λεφτά μας σε βλακείες.
- Οι γονείς σου θέλουν να είσαι καλή μαθήτρια;
- Εεε.... Τους νοιάζει αν είμαι σωστή στη συμπεριφορά. Όσο για τα μαθήματα, ας πούμε, εγώ στεναχωριέμαι αν πάρω κακό βαθμό, αλλά δεν είμαι άριστη μαθήτρια αλλά αν πάρω 7 σε ένα διαγώνισμα θα καταλάβω το λάθος μου και δε θα με νοιάζει και θα πάρω καλύτερο βαθμό στα επόμενα. Έτσι και οι γονείς μου δεν τους ενδιαφέρει αν πάρω κακά βαθμό, ούτε τιμωρία θα με βάλουν, ούτε θα με μαλώσουν, ούτε από το σπίτι δε θα βγαίνω, ούτε τίποτα.
- Σε βοηθάνε οι γονείς σου στα μαθήματα;
- Καμιά φορά όταν είναι κάτι δύσκολο, ναι, με βοηθάνε, αλλά γενικά διαβάζω μόνη μου, ελέγχω μόνη μου, κάνω μόνη μου τη θεωρία και επειδή δε θέλω να είμαι βάρος και εγώ όταν έρχονται να με διαβάσουν, δε θέλω να με διαβάσουν οι γονείς μου και δεν είμαι και κακή μαθήτρια.
- Σκέφτεσαι ότι είναι κουρασμένοι οι γονείς σου;
- Ναι, ναι και έτσι δεν είμαι καλή μαθήτρια γιατί δε με διαβάζουν.
- Στο σχολείο ποια μαθήματα σε δυσκολεύουν;
- Σε κανένα, γενικά δυσκολεύομαι όταν δε διαβάζω, λίγο με την ιστορία, καμιά φορά βαριέμαι να τη διαβάσω .
- Τι μαθήματα κάνεις τα απογεύματα;

- Δευτέρα κάνω 2 ώρες αγγλικά, Τρίτη 2 ώρες γερμανικά, Τετάρτη 1 ώρα γερμανικά, Πέμπτη 2 ώρες αγγλικά, Παρασκευή 1 ώρα γερμανικά, αλλά μου αρέσουν αυτά που κάνω.
- Για το σχολείο, πόση ώρα διαβάζεις;
- Αν έχουμε πολλά 3 ώρες, αν δεν έχουμε 2 ώρες.
- Σου μένει ελεύθερος χρόνος;
- Εεε....όταν έχουμε αγγλικά δε μου μένει ελεύθερος χρόνος, γιατί πρέπει να τα διαβάσω, πρέπει να διαβάσω και τα μαθήματα του σχολείου και τα γερμανικά. Σήμερα είναι η πιο δύσκολη μέρα γιατί σχολάω 7ωρο, έχω γερμανικά, να διαβάσω και τα μαθήματα της επόμενης μέρας και έχω για αύριο τα πιο δύσκολα μαθήματα και στις 4.00 μ.μ. έχω γερμανικά που πρέπει να τα διαβάσω.
- Δηλαδή δεν έχεις ελεύθερο χρόνο;
- Αν θέλω μπορώ να βρω, αλλά δεν είναι εύκολο να τον βρεις. Παρασκευή και Σαββατοκύριακο ποτέ οι γονείς μου δε μου έχουν πει μην πας στις φίλες σου ή τι θέλουν εδώ οι φίλες σου ή μη βγεις έξω, γιατί ξέρουν ότι τις καθημερινές διαβάζω.
- Τις καθημερινές δεν βλέπεις τις φίλες σου;
- Όχι, στα γερμανικά βλέπω τις φίλες μου, την κολλητή μου τη βλέπω στο σχολείο, λίγο τις Τετάρτες και Σαββατοκύριακα.
- Βλέπεις τηλεόραση;
- Ναι, 1.30 ώρα, αλλά δεν έχω πρόβλημα γιατί ρωτάω τους γονείς μου αν είναι κατάλληλο το έργο. Αλλά έχω τηλεόραση και στο δωμάτιό μου και αν τύχει να έχω χρόνο, βλέπω.
- Τι άλλο κάνεις τα απογεύματα;
- Κάθομαι στον υπολογιστή 30 – 60 λεπτά, όχι πολύ γιατί έχω πρόβλημα με τα αγγεία στα μάτια μου, αυτό που με βοηθάει είναι να διαβάζω κανένα λογοτεχνικό βιβλίο τα βράδια.
- Κουράζεσαι;
- Ναι, αλλά μη σας πω ψέματα, κοιμάμαι μια ώρα το μεσημέρι αν προλάβω και μετά δε δυσκολεύομαι να κοιμηθώ τα βράδια. Με τόση κούραση που έχω πέφτω ξερή. Τελειώνω τα μαθήματα, βλέπω καμιά ώρα τηλεόραση και μετά ξερή.
- Πώς νιώθεις που έχεις τόσες υποχρεώσεις;

- Το σχολείο δεν είναι το καλό μου, αλλά δε θα νιώσω ποτέ καλά αν δεν το τελειώσω, για τον εαυτό μου γιατί τι λένε οι άλλοι δε με νοιάζει. Νιώθω ευχάριστα γιατί ότι κάνω το κάνω για τον εαυτό μου, όχι γιατί μου το επιβάλλουν.
- Μερικές φορές κάνουμε πράγματα που μας ενδιαφέρουν αλλά αυτό δε σημαίνει ότι δε μας κουράζουν.
- Ναι , φυσικά και με κουράζουν όλα αυτά που κάνω, αλλά ας πούμε ότι βαριέμαι να διαβάσω γερμανικά. Εγώ δεν πρόκειται να τα διαβάσω, θα τα αφήσω εκεί. Θα τα διαβάσω την επόμενη.
- Αν πούμε ότι μπορούμε να κάνουμε ένα μαγικό και να έχουμε άδεια για μια εβδομάδα, τι θα επιλέξεις να κάνεις;
- Να κάνω ένα μεγάλο πάρτι, να βλέπω κάθε μέρα τους φίλους μου, 3 μέρες να μη δουλεύουν οι γονείς μου, να είμαστε όλη μέρα μαζί να τους απολαύσω, να έχω πιο πολύ χρόνο να βλέπω τους δικούς μου, τη γιαγιά μου που μένει δίπλα και δε προλαβαίνω να τη δω και μου λείπει.
- Με τους γονείς σου τσακώνεσαι;
- Ναι , πολλές φορές. Η μαμά μου με ξυπνάει στις 7.00 ενώ εγώ θέλω στις 7.30. Με τον μπαμπά μου γιατί, ας πούμε, κάθομαι στον δικό του υπολογιστή .
- Πόσο συχνά μαλώνετε;
- Κάθε μέρα.
- Έχεις αδελφό – ή;
- Ναι, ετεροθαλή αδελφό 19 χρονών, τα πάμε πολύ καλά μαζί, ποτέ δε μαλώνουμε.
- Μέσα στην τάξη κάνεις φασαρία;
- Κάνω φασαρία με τη δασκάλα της Γεωγραφίας.
- Με τους άλλους δασκάλους;
- Ναι , αν μου έρθει θα κάνω, όχι όμως ότι την κάνω μόνη μου, με τη διπλανή μου, με την τάξη, ας πουμε, δεν είμαι τόσο φασαριόζα αλλά έχω πολλή φαντασία.
- Μέσα στην τάξη χαζεύεις;
- Ναι, αλλά επανέρχομαι γρήγορα γιατί αν χάσω τα κεντρικά στο μάθημα δυσκολεύομαι πιο πολύ στα μαθήματα στο σπίτι. Βασικά δεν έχει τύχει μια μέρα να μην κάνω φασαρία.

- Έχεις πολλούς φίλους στο σχολείο;
- Ναι, είμαι πολύ κοινωνική.
- Υπάρχουν παιδιά που τσακώνεστε;
- Ναι, δυο κοπέλες.
- Τι γίνεται όταν τσακώνεστε, βρίζετε, προσβάλλετε;
- Βρίζω από μέσα μου, αν όμως κάτι πουν για μένα τις βρίζω δυνατά. Θα τους χώσω και ένα χαστούκι, θα τους βγάλω και το μαλλί, δεν ξέρω και εγώ που θα φτάσω.
- Έχει τύχει να φοβηθείς κάποιο παιδί;
- Όχι, γιατί ξέρω και εγώ να βαράω, έχω πράσινη ζώνη στις πολεμικές τέχνες, δε λυπάμαι κανένα και λύνω τα πράγματα μόνη μου, χωρίς δασκάλους και δασκάλες. Όταν τσακώνομαι δε σταματάω πουθενά, ό,τι είναι να γίνει ας γίνει....η μοίρα τα έχει αυτά, δε φταίω εγώ.

4./Ν. Η – ΤΑΞΗ ΣΤ΄ – ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟ – ΊΛΙΟΝ

- Δουλεύει ο μπαμπάς και τι ώρα ώρα γυρνάει σπίτι;
- Ο μπαμπάς δουλεύει και γυρνάει σπίτι αργά το απόγευμα, δεν έχει συγκεκριμένο ωράριο.
- Πώς γυρνάει στο σπίτι;
- Δουλεύει σε βενζινάδικο και γυρίζει κουρασμένος.
- Καμιά φορά συμβαίνει κάτι κακό στη δουλειά και να έχει άγχος ή νεύρα;
- Δεν έχει ιδιαίτερο άγχος, αν βέβαια συμβεί κάτι στη δουλειά του τον προβληματίζει.
- Η μαμά;
- Και η μαμά δουλεύει, γυρνάει στις 5.00 μ.μ.
- Πώς είναι η μαμά όταν γυρνάει από τη δουλειά;
- Και αυτή κουρασμένη, κρατάει δύο παιδάκια.
- Τι κάνετε όταν γυρίζουν οι γονείς σου, συζητάτε;
- Όταν συμβαίνει κάτι σοβαρό, συζητάμε.
- Πώς νιώθεις που λείπουν οι γονείς σου;
- Δε μου αρέσει τόσο πολύ, γυρνάνε αργά, κουρασμένοι, μετά ξεκουράζονται και δεν προλαβαίνουμε να τους δούμε σχεδόν καθόλου.

- Παραπονούνται για τα χρήματα, λένε πως τα πράγματα είναι ακριβά;
- Όχι, τόσο πολύ αλλά παραπονούνται.
- Ζηλεύεις τα παιδιά που δε δουλεύει η μαμά τους;
- Όχι, τόσο πολύ αλλά εντάξει.
- Σε βοηθούν οι γονείς σου στα μαθήματα;
- Ότι μπορώ το κάνω μόνος μου, ό,τι δε καταλαβαίνω, αν προλαβαίνουν οι γονείς μου, με βοηθάνε.
- Σου λένε οι γονείς σου να είσαι καλός μαθητής;
- Ναι.
- Μαλώνετε καμιά φορά για το σχολείο;
- Ναι μία φορά τη βδομάδα, κάπου εκεί.
- Πώς σου φαίνονται τα μαθήματα του σχολείου;
- Εντάξει, δεν είναι πολύ εύκολα, αλλά τα περισσότερα τα καταφέρνω.
- Σου αρέσουν;
- Δεν τρελαίνομαι κι όλας, βαριέμαι.
- Τι ώρα γυρνάς από το σχολείο;
- Περίπου στις 4.30 μ.μ.
- Τι κάνεις τα απογεύματα;
- Δευτέρα, Τετάρτη, Παρασκευή έχω αγγλικά, τις υπόλοιπες μέρες διαβάζω περισσότερο.
- Πόσο κοστίζουν τα αγγλικά σου;
- 300 Ευρώ τα δικά μου και της αδελφής μου .
- Το απόγευμά σου μένει ελεύθερος χρόνος;
- Τις περισσότερες φορές, ναι.
- Και τι κάνεις;
- Παίζω κάποιο ηλεκτρονικό παιχνίδι ή βοηθάω τη μαμά μου στις δουλειές.
- Τηλεόραση βλέπεις;
- Ναι, αρκετά.
- Δηλαδή, πόση ώρα;
- Τουλάχιστον δυο ώρες την μέρα .
- Αν κάναμε ένα μαγικό και είχαμε άδεια μια εβδομάδα τι θα διάλεγες να κάνεις;
- Σχολείο δεν θα πήγαινα, αγγλικά εντάξει είναι πιο εύκολα, θα έπαιζα με τους φίλους μου, τα παιχνίδια μου, θα διάβαζα κανένα βιβλίο – παραμύθι.

- Τους φίλους σου, δηλαδή δεν τους βλέπεις;
- Τις καθημερινές, όχι, τα Σαββατοκύριακα έχουμε φτιάξει σχολική ομάδα και έρχεται ένας φίλος μου.
- Νιώθεις κουρασμένος;
- Εντάξει, αρκετές φορές, κοιμάμαι όμως πιο νωρίς τα βράδια για να μπορώ να ξυπνάω.
- Με την αδελφή σου τσακώνεσαι;
- Ναι, αρκετές φορές.
- Πόσες δηλαδή;
- Και κάθε μέρα.
- Μέσα στην τάξη κάνεις φασαρία, αταξίες;
- Ναι αρκετές φορές όταν δε με ενδιαφέρει το μάθημα.
- Πειράζεις κανένα παιδί;
- Μέσα στην τάξη, όχι, έξω εντάξει δεν τα πειράζω και τόσο πολύ, αλλά εντάξει.
- Έχει τύχει να θυμώσεις με κάποιο παιδί, να το σπρώξεις, να το χτυπήσεις;
- Ναι, όχι και τόσο συχνά, αλλά όταν με νευριάζουν κάποια παιδιά, εντάξει, νευριάζω και εγώ.
- Υπάρχουν παιδιά στο σχολείο που τσακώνονται, βρίζουν, χτυπούν τα άλλα συχνά;
- Ναι, υπάρχουν πολλά τέτοια παιδιά στην τάξη μας.
- Φοβάσαι μήπως σε βρίσουν ή σε χτυπήσουν;
- Εντάξει, αυτό γίνεται πολλές φορές.
- Η δασκάλα κάνει παράπονα στη μαμά για σένα;
- Εντάξει, ας πούμε όταν ήρθε η μαμά στη δασκάλα της είπε ότι είμαι λίγο επιθετικός και να βελτιωθώ κάπως στα μαθήματα.

5./Τ.Σ – ΤΑΞΗ Δ' – 13^ο ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟΝ

- Ο μπαμπάς δουλεύει;
- Ναι.
- Τι ώρα γυρνάει στο σπίτι;
- Στις 4.00 μ.μ.
- Πώς είναι όταν γυρνάει;
- Πολύ κουρασμένος. Και όταν γυρνάει δεν τρώει γιατί μας πηγαίνει στα αγγλικά , τρώει στις 7.00 μ.μ.
- Κάνει δύσκολη δουλειά;
- Ναι, ναι.
- Τυχαίνει να του συμβεί κάτι κακό στη δουλειά και να έχει άγχος, να είναι κάπως νευρικός;
- Ναι, συχνά.
- Τι κάνει ο μπαμπάς μετά τα αγγλικά;
- Πηγαίνει τη μαμά στη δουλειά, μετά παίρνει εμάς από τα αγγλικά, τρώει, διαβάζουμε και κοιμάται.
- Η μαμά τι ώρα έρχεται από τη δουλειά;
- Στις 11.00 το βράδυ γιατί δε μπορεί να δουλέψει πρωινά για να μας πάει στο σχολείο.
- Πώς νιώθεις που λείπει η μαμά;
- Εντάξει, θα ήθελα να με βοηθάει στα μαθήματα γιατί τα κάνω μόνη μου. Μου λείπει, ναι. Φοβάμαι, έχω άγχος γιατί τα βράδια παίρνει ταξί και υπάρχουν πολλοί κακοί άνθρωποι.
- Ζηλεύεις τα παιδιά που δε δουλεύουν οι μαμάδες τους;
- Όχι, εντάξει, ξέρω πως δουλεύει για να βγάλουμε χρήματα να ζήσουμε, δε γίνεται αλλιώς.
- Κάνουν κουβέντες οι γονείς σου για τα χρήματα, λένε ότι τα πράγματα είναι ακριβά;
- Ναι, ναι.
- Καμιά φορά τυχαίνει οι γονείς σας να είναι κουρασμένοι ή αγχωμένοι από τη δουλειά και να σας μαλώσουν άδικα;

- Ναι, γίνεται αυτό, αλλά μετά μας ζητάνε συγγνώμη γιατί ξέρουν ότι γίνεται πάνω στα νεύρα τους.
- Οι γονείς σου έχουν άγχος για τα μαθήματά σου;
- Ναι, έχουν. Μου λένε να διαβάσω και άλλα μαθήματα όταν τελειώνω αυτά της αυριανής μέρας για να μην κουράζομαι.
- Τα μαθήματα στο σχολείο πώς σου φαίνονται;
- Εντάξει, εύκολα είναι, τα μαθηματικά είναι δύσκολα και δεν τα πάω καλά με τα μαθηματικά.
- Βαριέσαι καμιά φορά το σχολείο;
- Τις Παρασκευές γιατί περιμένω με αγωνία τα Σαββατοκύριακα.
- Τα απογεύματα τι μαθήματα κάνεις;
- Πάω αγγλικά, πήγαινα και ρυθμική αλλά την σταμάτησα γιατί είχα πρόβλημα με την πλάτη μου, τώρα θα πάω στο δήμο να μάθω ράψιμο.
- Πόσο κοστίζουν τα αγγλικά σου;
- 150 Ευρώ.
- Τι ώρα τελειώνεις τα μαθήματά σου;
- Μέχρι τις 7.00 μ.μ. τελειώνω. Πηγαίνω και αγγλικά και δε μου μένει ελεύθερος χρόνος, μετά διαβάζω και τα αγγλικά για να τελειώνω.
- Θα ήθελες περισσότερο ελεύθερο χρόνο;
- Ναι, θα ήθελα.
- Όταν έχεις ελεύθερο χρόνο, τι κάνεις;
- Θα ήθελα να πηγαίνω βόλτες, αλλά ο μπαμπάς είναι πολύ κουρασμένος για να μας πάει. Έτσι μένουμε σπίτι, παίζω νιντέκο και άλλα παιχνίδια στον υπολογιστή.
- Αν μπορούσαμε να κάνουμε ένα μαγικό και να έχουμε άδεια για μια βδομάδα τι θα ήθελες να κάνεις;
- Δε θα πήγαινα σχολείο, θα ήθελα οι γονείς μου να μην δουλεύουν γιατί βαριέμαι μόνη μου, κοιμόμαστε μόνες μας, να πήγαινα στο Allou fan park, που ενώ είναι κοντά δεν έχω πάει ποτέ, σε παιδότοπους, να έβλεπα τις φίλες μου.
- Δεν βλέπεις τις φίλες σου;
- Εεεε ναι, εντάξει, τις βλέπω στα διαλείμματα και εδώ στο σχολείο τα Σαββατοκύριακα που έχουμε χορό.
- Τηλεόραση βλέπεις;

- Ναι, αλλά όχι πολύ.
- Πόση ώρα;
- Μία ώρα περίπου.
- Μέσα στην τάξη μιλάς με τις φίλες σου;
- Συνήθως όχι.
- Πειράζεις κανένα παιδί;
- Όχι εγώ, αυτά με πειράζουν, κυρίως τα αγόρια που είναι άτακτα.
- Πώς σε πειράζουν;
- Ας πούμε κάθεται ένα αγόρι πίσω μου, μου μιλάει, τραγουδάει με κοροϊδεύει ...τέτοια.
- Υπάρχουν πολλά άτακτα παιδιά στο σχολείο;
- Στην τάξη μας πάρα πολλά.
- Τα φοβάσαι αυτά τα παιδιά;
- Όχι, γιατί η μαμά μου, μου έχει πει να λέω στη δασκάλα μου ό,τι μου συμβαίνει.
- Με την αδελφή σου τσακώνεσαι;
- Εεε...ναι, τη βδομάδα 2 -3 φορές.
- Η δασκάλα σου έχει παράπονα από εσένα;
- Όχι, σε όλους τους βαθμούς έχω άριστα, δεν έχει παράπονα.

6./X.M. – ΤΑΞΗ Δ' – 13^ο ΔΗΜ. ΊΛΙΟΝ

- Δουλεύει ο μπαμπάς;
- Ναι.
- Τι ώρα γυρνάει στο σπίτι;
- Στις 5.00 μ.μ.
- Πώς είναι όταν γυρνάει;
- Πολύ κουρασμένος και μερικές φορές αδιάθετος.....αυτά.
- Υπάρχουν φορές που κάτι έχει συμβεί στη δουλειά και είναι λίγο νευρικός, έχει άγχος;
- Όχι.
- Τι κάνει όταν έρχεται από τη δουλειά;
- Του κάνω λίγο μασσάζ, μετά κάνει μπάνιο και κάθεται στην τηλεόραση και ξεκουράζεται.
- Η μαμά τι ώρα έρχεται από τη δουλειά;
- Στις 4.00 μ.μ.
- Τι κάνει η μαμά όταν γυρνάει από τη δουλειά;
- Δεν κάνει τίποτα το ιδιαίτερο. Απλά ξαπλώνει, βλέπει τηλεόραση και ξεκουράζεται.
- Νιώθει και αυτή κουρασμένη;
- Ναι.
- Εσύ πώς νιώθεις που δουλεύουν οι γονείς σου;
- Δε νιώθω τίποτα κακό απλώς είναι καλό που δουλεύουν και χαίρομαι γι' αυτό.
- Γιατί χαίρεσαι;
- Γιατί δεν είμαι σαν τα άλλα παιδιά που δεν έχουν γονείς, που δεν τρώνε, δεν έχουν χρήματα
- Ναι αλλά θα ήθελες να μη δουλεύουν, σου λείπουν;
- Ναι, μου λείπουν και θα ήθελα να μη δουλεύουν για να τους έχω πιο κοντά μου και να μαθαίνω περισσότερα πράγματα κοντά τους.
- Υπάρχουν πράγματα που προλαβαίνεις να κάνεις με τους γονείς σου το απόγευμα;
- Όχι.

- Διαβάζετε μαζί τα μαθήματα;
- Όχι, είναι πολύ κουρασμένοι και κοιμούνται.
- Παραπονιούνται ότι είναι κουρασμένοι;
- Όχι, δεν το δείχνουν αλλά είναι.
- Σε στεναχωρεί αυτό;
- Ναι.
- Μιλάτε για τα χρήματα, ότι τα πράγματα είναι ακριβά;
- Ναι, μερικές φορές.
- Θέλουν οι γονείς σου να είσαι καλή μαθήτρια;
- Ναι, θέλουν.
- Σου λένε να διαβάζεις περισσότερο;
- Ναι, καμιά φορά μου το λένε.
- Συμβαίνει καμιά φορά οι γονείς σου να σας μαλώσουν λίγο άδικα εξαιτίας της κούρασής τους;
- Φωνάζουν και τσακώνονται μεταξύ τους, εγώ και ο αδελφός μου, όχι.
- Η μαμά, από την κούραση της, σου φωνάζει καμιά φορά άδικα;
- Ναι.
- Ο μπαμπάς;
- Όχι.
- Το σχολείο σου αρέσει;
- Ναι.
- Τα μαθήματά σου είναι εύκολα;
- Ναι, εκτός από την ιστορία.
- Το απόγευμα τι μαθήματα κάνεις;
- Τα μαθήματα του σχολείου διαβάζω.
- Πόση ώρα;
- 4 -5 ώρες.
- Τι άλλο κάνεις τα απογεύματα;
- Κάνω ρυθμική, ενόργανη, κολυμβητήριο, πολεμικές τέχνες και αγγλικά.
- Πόσο κοστίζουν τα μαθήματά σου;
- Τα δικά μου και του αδελφού μου 1.000 ευρώ.
- Σου μένει ελεύθερος χρόνος;
- Μερικές φορές όχι, γιατί έχω πολλά μαθήματα.
- Αν σου μείνει ελεύθερος χρόνος τι κάνεις;

- Παίζω διάφορα πράγματα, ζωγραφίζω και παίζω με τον πατέρα μου κανένα επιτραπέζιο.
- Τηλεόραση βλέπεις;
- Ναι, δυο ώρες περίπου.
- Νιώθεις κουρασμένη;
- Μερικές φορές με τη φασαρία που κάνουν τα παιδιά στην τάξη με πιάνει νύστα, νιώθω κουρασμένη.
- Αν πούμε ότι μια εβδομάδα είναι διαθέσιμη για σένα, τι θα διάλεγες να κάνεις;
- Να πηγαίνω για ψώνια και να βλέπω τις φίλες μου.
- Πότε βλέπεις τις φίλες σου;
- Στο σχολείο και τα Σαββατοκύριακα.
- Τσακώνεσαι με τις φίλες σου;
- Καμιά φορά έχουμε κάποια διαφωνία και μαλώνουμε, αλλά μετά τα βρίσκουμε πάλι.
- Όταν μαλώνετε με τις φίλες σου, τι κάνετε, σπρώχνεστε, παίζετε ξύλο;
- Όχι, χειρονομίες δεν κάνουμε.
- Κοροιδεύετε, βρίζετε;
- Ναι.
- Η δασκάλα σου είναι ευχαριστημένη από σένα;
- Δεν έχω ιδέα.
- Κάνει παράπονα στη μαμά;
- Εεεε...μάλλον όχι.
- Υπάρχουν άγρια παιδιά που σε σπρώχνουν ή σε βρίζουν;
- Δεν είναι άγρια μαζί μου, είναι άγρια με τα άλλα παιδιά, τα αγόρια. Εγώ δεν έχω πρόβλημα, δε με πειράζουν.
- Θυμώνεις;
- Ναι, όταν με σπρώχνουν ή με κοροιδεύουν ή αν τύχει καμιά φορά να πειράξουν τους φίλους μου.
- Φοβάσαι καμιά φορά στο σχολείο;
- Ναι, μη με σπρώξουν στις σκάλες, φοβάμαι και τον δασκαλό μου.
- Κάνεις αταξίες μέσα στην τάξη;
- Καμιά φορά μιλάω με τις φίλες μου.

7./Γ.Λ. – ΤΑΞΗ Γ' – ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟ ΪΛΙΟΝ

- Η μαμά δουλεύει;
- Ναι.
- Τι ώρα γυρνάει στο σπίτι;
- Στις 2.00 μ.μ. μαζί με τον αδελφό μου.
- Πώς είναι μετά τη δουλειά;
- Κουρασμένη.
- Γκρινιάζει, παραπονιέται ότι είναι κουρασμένη;
- Ναι.
- Ο μπαμπάς;
- Γυρνάει στις 5.00 μ.μ.
- Είναι και αυτός κουρασμένος;
- Ναι.
- Καμιά φορά συμβαίνει κάτι κακό στη δουλειά της μαμάς και να είναι λίγο νευρική ή λυπημένη;
- Ναι, γιατί δουλεύει σε νοσοκομείο.
- Ο μπαμπάς;
- Όχι.
- Τι κάνουν οι γονείς σου όταν γυρίζουν από τη δουλειά;
- Τρώνε και κοιμούνται.
- Σου αρέσει που δουλεύουν οι γονείς σου;
- Πήραμε δυο ζωάκια ένα σκυλάκι και ένα ποντίκι, όταν κλείνω μέσα το σκύλο κλαίει γιατί είναι μωρό.
- Σου λείπουν η μαμά και ο μπαμπάς;
- Όταν πάω στο εξοχικό το καλοκαίρι πρέπει να προσέχω το σκυλάκι γιατί εκεί έχουμε ένα μεγάλο σκύλο, αρσενικό που αν τον πιάσει από το λαιμό, πάει δε θα αντέξει (γέλια).
- Ζηλεύεις τα άλλα παιδιά που δε δουλεύουν οι γονείς τους;
- Όχι.
- Θα ήθελες οι γονείς σου να έρχονται νωρίτερα από τη δουλειά;

- Ναι, να γύρναγα και εγώ, να έπαιζα λίγο με το σκυλάκι, λίγο με το άλλο το ζωάκι, να κοιμάμαι και να τρώω. Τρώω και κοιμάμαι, δεν κάνω τίποτα άλλο εγώ (γέλια).
- Συζητάτε καμιά φορά με τους γονείς σου;
- Ναι.
- Τι συζητάτε;
- Μου λένε να μην πειράζω το σκύλο, όλο κλαίει και δε μας αφήνει να κοιμηθούμε και το ποντίκι να το βάζω στο κλουβί του.
- Σε μαλώνουν καμιά φορά οι γονείς σου;
- Όχι, γιατί είμαι καλό παιδί.
- Δεν κάνεις ποτέ καμιά αταξία;
- Όχι, ο σκύλος κάνει, το ποντίκι κοιμάται στο κλουβί του.
- Το σχολείο σου αρέσει;
- Ναι.
- Τα μαθήματα είναι εύκολα;
- Ναι.
- Παίζεις τα απογεύματα με τους γονείς σου;
- Παίζω με το σκυλάκι και το ποντίκι.
- Πόση ώρα διαβάζεις τα μαθήματά σου;
- 30 λεπτά.
- Τι άλλο κάνεις τα απογεύματα;
- Παίζω τένις και παίζω με το σκύλο.
- Πόσο κοστίζει το τένις;
- Πληρώνεις κάθε μήνα, εγώ έχω πενηντάρικο, μου ζητάει 60 ευρώ και μου δίνει ρέστα 1 ευρώ.
- Τι άλλο παίζεις;
- Πηγαίνω βόλτα το σκυλάκι. Το σκυλάκι το λένε Φοίβο και το ποντίκι Μαξ, έχει πολύ μικρό όνομα (γέλια). Έχω και μικρά αυτοκινητάκια τηλεχειριζόμενα και το σκυλάκι τρέχει από πίσω τους. Έχω και ένα μεγάλο που πάω το σκύλο βόλτα.
- Βλέπεις τους φίλους σου;
- Έχω έναν φίλο που τον λένε Κων/νο και τον αδελφό μου έτσι τον λένε, και πηγαίνω στο σπίτι του.
- Αγαπάς τη δασκάλα σου;

- Ναι.
- Εκείνη σε αγαπάει;
- Ναι, καμιά φορά μου λέει να μην τρώω τις γόμες.
- Γιατί τρώς τις γόμες;
- Έτσι.
- Μήπως επειδή βαριέσαι;
- Όχι.
- Κουράζεσαι στο σχολείο;
- Όχι.
- Στη τάξη σου υπάρχει κάποιο παιδί που να σε πειράζει, να σε ενοχλεί;
- Όχι.
- Εσύ πειράζεις κάποιο παιδί;
- Όχι.
- Φοβάσαι κάποιο παιδί που είναι άτακτο;
- Ένα παιδί με κυνηγάει συνέχεια στα διαλείμματα, αλλά δεν μπορεί να με φτάσει γιατί τρέχω γρήγορα, έχει και αυτός ένα σκυλάκι.
- Οι γονείς σου μιλούν για τα χρήματα, παραπονιούνται ότι τα πράγματα είναι ακριβά;
- Όχι, ο σκύλος ήταν φθηνός αλλά καλός, δε δαγκώνει, είναι μωρό ακόμα δεν έχει βγάλει τα κάτω δόντια.
- Το σούπερ – μάρκετ είναι ακριβό;
- Όχι, το ποντίκι ήταν ακριβό, έκανε 10 ευρώ.
- Οι γονείς σου θέλουν να είσαι καλός μαθητής;
- Ναι.
- Είσαι καλός μαθητής;
- Ναι.

8./ Π.Μ. – ΤΑΞΗ Γ΄ – 3^Ο ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΙΓΑΛΕΩ

- Η μαμά δουλεύει;
- Ναι, σε ένα μαγαζί, πουλάει ρούχα.
- Τι ώρα έρχεται;
- Δευτέρα, Τετάρτη και Σάββατο γυρνάει στις 3.00 μ.μ., τις άλλες μέρες αργά το βράδυ.
- Πώς είναι όταν έρχεται από τη δουλειά;
- Πολύ ταλαιπωρημένη.
- Τυχαίνει καμιά φορά να έχει άγχος ή νεύρα από τη δουλειά;
- Ναι, τυχαίνει, κάθε μέρα.
- Σου φωνάζει καμιά φορά άδικα, πάνω στα νεύρα της;
- Καμιά φορά, αλλά δε φταίει η μαμά, η δουλειά φταίει .
- Ο μπαμπάς δουλεύει;
- Ναι, βάζει πλακάκια.
- Τι ώρα έρχεται;
- Έρχεται γύρω στις 7.00 μ.μ. μερικές φορές που δεν έχει δουλειά κάθεται στο σπίτι.
- Πώς είναι ο μπαμπάς όταν έρχεται στο σπίτι;
- Γεμάτος σκόνη, πολύ βρώμικος.
- Αισθάνεται καμιά φορά κουρασμένος;
- Ναι, καμιά φορά αισθάνεται κουρασμένος.
- Μήπως καμιά φορά πάνω στην κούρασή του σε μαλώνει λίγο άδικα;
- Όχι δε μας μαλώνει, βλέπει τηλεόραση.
- Πώς νιώθεις που δουλεύουν οι γονείς σου;
- Καλά νιώθω, μόνο που κουράζονται.
- Σου λείπουν;
- Ναι, δε μου αρέσει να είμαι μόνος μου.
- Προλαβαίνεις να κάνεις κάτι με τους γονείς σου τα απογεύματα;
- Ναι, το βράδυ πηγαίνω στο κρεβάτι της μαμάς και παίζουμε κανένα επιτραπέζιο, έτσι για 10 λεπτά.
- Σου αρέσει το σχολείο;
- Εεε...εντάξει.

- Στο σχολείο τα μαθήματα είναι εύκολα ή δύσκολα;
- Μερικά είναι εύκολα, μερικά είναι δύσκολα.
- Ποια σου φαίνονται δύσκολα.
- Η γλώσσα ποτέ δε μου άρεσε, η ιστορία είναι εύκολη και τα θρησκευτικά.
- Τι ώρα γυρίζεις από το σχολείο;
- Στις 4.30 μ.μ., πηγαίνω και ολοήμερο.
- Σου αρέσει το σχολείο;
- Μου σπάει λίγο τα νεύρα.
- Έχεις απογευματινά μαθήματα;
- Ναι.
- Τι μαθήματα έχεις;
- Δευτέρα, Τετάρτη και Πέμπτη Αγγλικά, Τρίτη και Πέμπτη Βιολί.
- Ξέρεις μήπως πόσο κοστίζουν τα μαθήματά σου;
- Τα δικά μου 250 ευρώ, της αδελφής μου δεν ξέρω.
- Μετά διαβάζεις τα μαθήματα του σχολείου;
- Ναι.
- Πόση ώρα;
- Μισή ώρα περίπου.
- Προλαβαίνεις να παίζεις;
- Σπάνια, πολύ λίγο, με την αδελφή μου όταν έχει λίγα διαβάσματα ή μόνος μου .
- Πόση ώρα παίζεις;
- Μισή ώρα.
- Τι παιχνίδια παίζεις;
- Play Station και τουβλάκια.
- Σε βοηθούν οι γονείς σου στα μαθήματα;
- Όχι, δεν προλαβαίνουν.
- Θέλουν οι γονείς σου να είσαι καλός μαθητής;
- Ναι.
- Μαλώνετε καμιά φορά για τα μαθήματα;
- Εεε...ναι.
- Τηλεόραση βλέπεις;
- Λίγο, καμιά ώρα περίπου.

- Αν κάναμε ένα μαγικό και είχαμε άδεια για μια εβδομάδα, τι θα διάλεγες να κάνεις;
- Να μην πηγαίνω στο σχολείο, ούτε αγγλικά, το βιολί δεν θα το άλλαζα, μου αρέσει, να είχα τη μαμά μου σπίτι να παίζαμε επιτραπέζια και άλλα και να πηγαίνα κάθε απόγευμα στη πλατεία να παίζω μπάλα.
- Θα ήθελες, δηλαδή να βλέπεις τους φίλους σου περισσότερο;
- Ναι, γιατί τα ξαδελφιά μου τα βλέπω, όλο το Σαββατοκύριακο παίζουμε μαζί.
- Κάνεις καμιά αταξία στο σχολείο;
- Συνήθως όχι.
- Όταν κάνεις, τι αταξίες είναι αυτές;
- Δε θυμάμαι.
- Σπρώχνεις, χτυπάς μήπως κάποιο παιδί;
- Καμιά φορά, όταν με πειράζουν.
- Ποιοί σε πειράζουν;
- Έχουμε στην τάξη δυο παιδιά που συνέχεια κοροιδεύουν και μας ενοχλούν .
- Τα μαλώνει η δασκάλα;
- Πολλές φορές, τα έχει πάει και στον διευθυντή, αλλά αυτοί συνεχίζουν.
- Τα φοβάσαι αυτά τα παιδιά;
- Όχι, δεν κάθομαι κοντά τους στην τάξη, ούτε στα διαλείμματα πηγαίνω κοντά τους.

9./Κ.Κ. – ΤΑΞΗ Δ' – 3^ο ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΙΓΑΛΕΩ

- Η μαμά δουλεύει;
- Ναι.
- Τι ώρα έρχεται;
- Στις 8.00 μ.μ.
- Πώς είναι όταν έρχεται , μήπως είναι λίγο κουρασμένη;
- Πολύ κουρασμένη , θέλει να ξεκουραστεί και όταν είναι κουρασμένη, νευριάζει πάρα πολύ.
- Μερικές φορές μαλώνετε;
- Ναι, με τη μαμά τσακωνόμαστε συνέχεια.
- Για ποιους λόγους τσακώνεστε;
- Επειδή δε μαζεύω τα πράγματά μου, για τα μαθήματα τέτοια πράγματα.
- Η μαμά σε βοηθάει στα μαθήματα;
- Κάποιες φορές που είναι στο σπίτι και δεν έχει δουλειά ή όταν έχω χτυπήσει και μένω στο σπίτι η μαμά με προσέχει, ναι.
- Πώς νιώθεις που δουλεύει η μαμά, σου λείπει;
- Εεεε....λίγο.
- Ο μπαμπάς δουλεύει;
- Ναι.
- Τι ώρα γυρνάει στο σπίτι;
- Δεν έρχεται εδώ, πάει στο δικό του το σπίτι.
- Σου λείπει;
- Πάρα πολύ.
- Με τη μαμά προλαβαίνετε να κάνετε κάτι το απόγευμα;
- Μόνο το βράδυ, βλέπουμε τηλεόραση και κοιμόμαστε.
- Τι ώρα έρχεσαι από το σχολείο;
- 4.30 μ.μ.
- Νιώθεις κουρασμένος όταν γυρνάς από το σχολείο;
- Όχι.
- Σου αρέσει το σχολείο;
- Ναι, όταν δεν πηγαίνω βαριέμαι λίγο.

- Τα μαθήματα είναι εύκολα;
- Είναι εύκολα, μερικές φορές δυσκολεύομαι λίγο αλλά στο τέλος τα καταφέρνω.
- Σε ποια μαθήματα δυσκολεύεσαι;
- Στα μαθηματικά και στη γλώσσα, κάνω πολλά ορθογραφικά λάθη.
- Το απόγευμα τι μαθήματα κάνεις;
- Κιθάρα, αγγλικά κάνω στο σχολείο.
- Τι άλλο κάνεις;
- Διαβάζω τα μαθήματα του σχολείου, μετά παίζω play station και βλέπω τηλεόραση.
- Καμιά φορά τυχαίνει να μη θέλεις να πας στο σχολείο;
- Ναι, μερικές φορές, όταν είμαι κουρασμένος, όταν δε νιώθω καλά, δεν έχω όρεξη.
- Αν κάναμε ένα μαγικό και είχαμε άδεια για μια βδομάδα, τι θα διάλεγες να κάνεις;
- Να ξυπνούσα αργά το πρωί, γιατί νυστάζω, να παίζω, να πηγαίνω πιο συχνά στον πατέρα μου.
- Τους φίλους σου θα ήθελες να τους βλέπεις περισσότερο;
- Ναι , θα ήθελα , τους βλέπω μόνο στα διαλείμματα και τα Σαββατοκύριακα που είμαι εδώ .
- Τα Σαββατοκύριακα που παίζεις με τους φίλους σου;
- Κυρίως στα σπίτια, σπάνια πηγαίνουμε κάπου αλλού.
- Τσακώνεσαι με τους συμμαθητές σου;
- Ναι.
- Τι κάνετε όταν τσακώνεστε;
- Πλακωνόμαστε στο ξύλο.
- Για ποιους λόγους τσακώνεστε συνήθως;
- Γιατί κλέβουν στα χαρτάκια κάνουν ζαβολιές.
- Πόσο συχνά τσακώνεστε;
- Εεε...όχι συχνά, δυο φορές τη βδομάδα, ας πούμε.
- Οι δάσκαλοι που εφημερεύουν σε έχουν μαλώσει ποτέ;
- Μερικές φορές, όταν τσακωνόμαστε μας κάνουν παρατήρηση.
- Ο διευθυντής του σχολείου;
- Όχι.

- Η δασκάλα σου;
- Ναι, μερικές φορές, όταν δεν προσέχω.
- Δεν προσέχεις το μάθημα;
- Όχι, μου αρέσει να κοιτάω έξω από το παράθυρο, ειδικά όταν βρέχει.
- Έχεις κάνει καμιά μεγάλη αταξία;
- Έχω κάνει, αλλά δεν θυμάμαι τώρα, έχω κάνει πολλές.

10./Μ.Κ. – ΤΑΞΗ Γ' – 7^Ο ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΓ. ΒΑΡΒΑΡΑΣ

- Η μαμά δουλεύει;
- Ναι.
- Τι ώρα έρχεται στο σπίτι;
- 10.00 – 11.00 μ.μ.
- Τι κάνει όταν έρχεται;
- Είναι κουρασμένη και θέλει πάντα να κοιμηθεί.
- Μερικές φορές της τυχαίνει κάτι άσχημο στη δουλειά και να είναι λίγο νευρική;
- Ναι, μερικές φορές της τυχαίνει κάτι άσχημο.
- Πόσο συχνά;
- 2 – 3 φορές τη βδομάδα.
- Εσύ πώς νιώθεις που λείπει η μαμά;
- Θα ήθελα να ερχόταν πολύ πιο νωρίς για να κάνουμε αγκαλιτσες στο κρεβάτι.
- Ο μπαμπάς δουλεύει;
- Ναι, και αυτός έρχεται αργά και είναι κουρασμένος.
- Ο μπαμπάς είναι και λίγο νευρικός, όταν έρχεται σπίτι;
- Πότε βλέπεις τους γονείς σου;
- Τα Σαββατοκύριακα, πηγαίνουμε βόλτες, εκδρομές, σε μουσεία....
- Το απόγευμα τι κάνεις μόνη σου στο σπίτι;
- Είμαι με τον Κωνσταντίνο.
- Πώς νιώθεις που είσαι με τον Κωνσταντίνο, περνάς καλά;
- Θα ήθελα να είχα λίγη παρέα παραπάνω.
- Τα απογεύματα δεν βλέπεις τους φίλους σου;

- Όχι.
- Διαβάζεις για το σχολείο;
- Ναι.
- Πόση ώρα διαβάζεις;
- 2 – 3 ώρες.
- Μόνη σου διαβάζεις;
- Όχι, κατεβαίνουν τα ξαδέλφια μου και μας διαβάζουν.
- Εκτός του σχολείου τι άλλα μαθήματα έχεις;
- Πηγαίνω αγγλικά, μπαλέτο και πιάνο.
- Κάνεις πολλά πράγματα, κουράζεσαι;
- Ναι, πολύ.
- Πόσο κοστίζουν τα μαθήματά σου;
- Δεν ξέρω ...πολλά λεφτά .
- Σου μένει ελεύθερος χρόνος να παίζεις;
- Πολύ λίγο.
- Τι παιχνίδια παίζεις;
- Παίζω με τον Κωνσταντίνο επιτραπέζια παιχνίδια, παίζω με τις κούκλες μου, μόνη μου.
- Βλέπεις τηλεόραση;
- Ναι λίγο.
- Διαβάζεις κανένα εξωσχολικό βιβλίο;
- Ναι, τα βράδια.
- Τα μαθήματα του σχολείου είναι εύκολα ή δύσκολα;
- Πότε εύκολα, πότε λίγο δύσκολα.
- Μερικές φορές βαριέσαι να πας στο σχολείο;
- Μερικές φορές, βαριέμαι.
- Η δασκάλα σου είναι καλή;
- Δάσκαλο έχω, είναι πολύ καλός.
- Τον θυμώνεις καμιά φορά;
- Ναι, μερικές φορές.
- Κάνεις καμιά αταξία στο σχολείο;
- Μερικές φορές όταν είμαι θυμωμένη με τον μπαμπά ή τη μαμά κάνω.
- Η δασκάλα μήπως καμιά φορά σε μαλώνει;
- Ναι, όταν δε διαβάζω.

- Μιλάς μέσα στην τάξη;
- Όχι, βασικά οι φίλες μου μου μιλάνε.
- Ο δάσκαλος σε μαλώνει;
- Όχι, δε νομίζω.
- Με τις φίλες σου πώς περνάς στο σχολείο;
- Παίζουμε αυτοκολλητάκια.
- Τσακώνεστε;
- Μερικές φορές.
- Τι κάνετε όταν τσακώνεστε;
- Φωνάζουμε, λέμε κακιές κουβέντες.
- Σοβαρά;
- Άλλες φορές σοβαρά, άλλες όχι.
- Με τον αδελφό σου τσακώνεσαι;
- Ναι, συχνά, ας πούμε μέρα παρά μέρα.
- Ποιος έχει δίκιο;
- Τις περισσότερες φορές εγώ.
- Μερικές φορές πειράζεις εσύ κάποιο παιδί;
- Καμιά φορά κάνω και μια πλάκα.
- Φοβάσαι κάποιο παιδί;
- Όχι, είμαι δυνατή εγώ.

11./Μ.Λ.– ΤΑΞΗ Ε΄ – 7^Ο ΔΗΜ . ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ

- Η μαμά δουλεύει;
- Ναι , στα πανηγύρια.
- Γυρνάει αργά το βράδυ;
- Ναι και ο μπαμπάς.
- Καμιά φορά έχει τύχει να σου φωνάξουν άδικοα, από την κούρασή τους;
- Ναι, τσακώνονται πολύ μεταξύ τους και μένα μου φωνάζουν όλη τη μέρα.
- Σου λείπουν οι γονείς σου;
- Όχι πολύ.
- Πως έρχονται από τη δουλειά;

- Νευριασμένοι, πολύ νευριασμένοι και φωνάζουν πολύ.
- Σου αρέσει το σχολείο;
- Μου αρέσει, παίζω πολύ.
- Οι γονείς σου θέλουν να είσαι καλός μαθητής.
- Δε τους νοιάζει.
- Έρχονται στο σχολείο να ρωτήσουν τη δασκάλα για σένα;
- Δεν έχουν χρόνο, όχι δεν έρχονται, εκτός αν τους θέλει ο δάσκαλος ή ο διευθυντής, τότε ίσως να' ρθουν.
- Τα απογεύματα έχεις άλλα μαθήματα;
- Όχι, δεν έχω.
- Τι κάνεις;
- Πηγαίνω στο σπίτι, μου βάζει φαί η γιαγιά μου και στις 4.30 μ.μ. που τελειώνει το ολοήμερο πηγαίνω ξανά στο σχολείο και παίζω μπάλα.
- Τι ώρα γυρνάς στο σπίτι σου;
- Γυρνάω αργά, γύρω στις 10.00 μ.μ.
- Όλη αυτή την ώρα παίζεις μπάλα;
- Όχι, μετά έρχεται ο ξάδελφός μου και πηγαίνουμε βόλτα με το μοτοποδήλατο.
- Το σχολείο σου αρέσει;
- Ναι, γιατί παίζω πολύ .
- Τα μαθήματα σου αρέσουν;
- Όχι, μου αρέσει μόνο η γυμναστική και η μουσική, γιατί κάνουμε πολύ πλάκα.
- Αγαπάς τη δασκάλα σου;
- Όχι, γιατί όλο φωνάζει .
- Έχει δίκιο;
- Όχι, γιατί και τα άλλα παιδιά κάνουν φασαρίες, και φωνάζει μόνο για μένα.
- Κάνεις αταξίες μέσα στην τάξη;
- Κάνω.
- Δηλαδή;
- Τσακώνομαι, μιλάω, δεν παρακολουθώ, βαράω κιόλας.
- Γιατί τσακώνεσαι;
- Γιατί με λένε κοντό, γύφτο και εγώ τους βαράω.
- Η δασκάλα σου σε πηγαίνει στον διευθυντή;
- Ναι, αμέ.

- Σε έχει χτυπήσει η δάσκαλα σου;
- Ο κύριος Θύμιος με έχει χτυπήσει στο διάλειμμα που παίζαμε ξύλο.
- Τι ένιωσες που σε χτύπησε;
- Εγώ θα πάρω τα ξαδελφιά μου και θα τον σκοτώσουμε.
- Οι συμμαθητές σου, σε αγαπάνε;
- Όχι, και φωνάζουν τους γονείς τους.
- Έχουν δίκιο;
- Όχι, εγώ δε φωνάζω τους γονείς μου. Τα βγάζω πέρα μόνος μου. Δεν είμαι μαμόθρεφτο σαν τους άλλους.
- Φίλους έχεις στο σχολείο;
- Τον Αλέκο και τον Πάνο. Παίζουμε μαζί μπάλα αν και καμιά φορά τσακωνόμαστε.

12./Σ.Τ. – ΤΑΞΗ Ε΄ – 7^Ο ΔΗΜ. ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ

- Η μαμά δουλεύει;
- Ναι, δουλεύει στην ΕΒΓΑ.
- Τι ώρα γυρνάει από τη δουλειά;
- 4.15 μ.μ. έρχεται και με παίρνει από το σχολείο κατευθείαν.
- Πώς είναι η μαμά όταν έρχεται στο σχολείο;
- Εντάξει.....της έχουν σπάσει τα νεύρα.
- Σε μαλώνει άδικα επειδή της έχουν σπάσει τα νεύρα;
- Όχι, ποτέ...πολύ σπάνια.
- Ο μπαμπάς δουλεύει;
- Ναι, φτιάχνει τζάμια.
- Τι ώρα έρχεται ο μπαμπάς;
- Δεν έχει συγκεκριμένο ωράριο, μερικές φορές πολύ αργά και κουρασμένος.
- Πώς νιώθεις που δουλεύουν οι γονείς σου;
- Νιώθω άσχημα γιατί κουράζονται πολύ και δεν τους πληρώνουν καλά.
- Συζητούν οι γονείς σου για τα χρήματα;
- Αρκετές φορές.

- Εσύ τι κάνεις τα απογεύματα;
- Διαβάζω τα μαθήματα της αυριανής μέρας, πηγαίνω αγγλικά και γερμανικά, πηγαίνω και στο σκάκι που είναι του δήμου, τζάμπα.
- Πόσο κοστίζουν τα μαθήματά σου;
- Είναι 150 και 150 ευρώ, επειδή πηγαίνω σε δυο δίνουμε 250 Ευρώ.
- Τι ώρα τελειώνεις τα μαθήματά σου;
- 10.00 – 11.00 μ.μ.
- Νιώθεις κουρασμένος;
- Ναι πολύ, αλλά τι να κάνω, προσπαθώ.
- Προλαβαίνεις να κάνεις κάτι με τους γονείς σου το απόγευμα;
- Όχι, έχω και πολλά μαθήματα, η μαμά έχει και τις δουλειές να κάνει.
- Οι γονείς σου θέλουν να είσαι καλός μαθητής;
- Ναι, μου το λένε συνέχεια, να βρω καλή δουλειά, να μη μου σπάνε τα νεύρα.
- Τηλεόραση βλέπεις;
- Πολύ λίγο, πριν κοιμηθώ.
- Τα απογεύματα βλέπεις τους φίλους σου;
- Μόνο στο φροντιστήριο τους βλέπω, αλλά βρισκόμαστε τα Σαββατοκύριακα και πηγαίνουμε στην αυλή του σχολείου για να παίζουμε μπάλα.
- Σου λείπουν οι φίλοι σου, θα ήθελες να παίζεις μαζί τους πιο συχνά;
- Ναι, ναι βέβαια.
- Προλαβαίνεις τις καθημερινές να παίζεις;
- Όχι, ελάχιστα.
- Όταν προλαβαίνεις τι παιχνίδια παίζεις;
- Παίζω play station και παιχνίδια στο υπολογιστή, γενικά.
- Σου αρέσει το σχολείο;
- Εεεε.....εντάξει, με κουράζει λίγο.
- Τα μαθήματά είναι εύκολα ή δύσκολα;
- Τα μαθήματα της Πέμπτης είναι πολύ δύσκολα και ο δάσκαλός μας το λέει αυτό και όλα τα παιδιά δυσκολεύονται.
- Κάνεις φασαρία μέσα στην τάξη;
- Όχι, εγώ δεν κάνω φασαρία όπως τα άλλα παιδιά, προσέχω τον δάσκαλό μου για να καταλάβω το μάθημα.

- Υπάρχουν παιδιά στην τάξη σου που κάνουν φασαρία;
- Ναι, υπάρχουν πολλά άτακτα παιδιά, που δημιουργούν επεισόδια, μιλάνε, γελάνε μέσα στην τάξη και δεν σέβονται τον κύριο.
- Εσύ ενοχλείς, κοροϊδεύεις κανένα παιδάκι.
- Εγώ, όχι δεν πειράζω κανέναν.
- Υπάρχει κάποιο από αυτά τα άτακτα παιδιά που να σε ενοχλεί;
- Βέβαια μας ενοχλούν γιατί δε μας αφήνουν να παρακολουθήσουμε το μάθημα για να το καταλάβουμε.
- Φοβάσαι μήπως σε σπρώξουν ή σε χτυπήσουν;
- Όχι, δε τα φοβάμαι γιατί εγώ δεν μπλέκομαι μαζί τους.
- Αν κάναμε ένα μαγικό και είχαμε άδεια για μια βδομάδα τι θα διάλεγες να κάνεις;
- Θα διάλεγα να μην πηγαίνουν οι γονείς μου στη δουλειά ούτε εγώ στο σχολείο για να ξεκουραστούμε και εγώ να έπαιζα όλη τη μέρα με τους φίλους μου.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ	ΑΠΟΔΟΧΗ ΥΠΟΘΕΣΗΣ	ΟΥΔΕΤΕΡΗ ΣΤΑΣΗ	ΑΡΝΗΣΗ ΥΠΟΘΕΣΗΣ
Οικονομική – Εργασιακή βία γονέων	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12		
Εκπαιδευτική βία γονέων	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12	3	11
Οικογενειακή βία (1) γονέων			
Οικογενειακή βία - (2) διάχυση στα παιδιά	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12		7, 11
Συναισθηματική φτώχεια	3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12	7, 10	1, 2
Ατομικό παιχνίδι Μοναξιά TV	1, 3, 4, 5, 9	2, 6, 8, 10, 12	7, 11
Άγχος Πλήρης Χρόνος	1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12		7, 11
Εκπαιδευτική (εξόντωση) Κόπωση	1, 2, 4, 5, 6, 8, 10, 12	3, 9	7, 11
Ανικανοποίητο Δυσαρέσκεια	1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12	6, 7, 11	
Υπεκφυγή	7, 8, 9		
Βία – Σύγκρουση	3, 4, 8, 9, 11		
Εκφοβισμός Buling	Θύμα 1, 4, 5, 6, 8, 12 Θύτης 3, 4, 7, 10, 11		
Βανδαλισμός	2		
Αταξία	1, 3, 4, 6, 10, 11		
Εμμονή	7		
Απόσυρση	9		

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασιακή – οικονομική βία το σύνολο σχεδόν των παιδιών δηλώνουν πως οι γονείς τους επιστρέφουν στο σπίτι μετά τη δουλειά κουρασμένοι. Επίσης, μερικά παιδιά λένε πως οι γονείς τους έχουν άγχος και νεύρα που άλλοτε ξεσπούν στα παιδιά ζητώντας στη συνέχεια συγγνώμη και άλλοτε προσπαθούν να κρύψουν τα προβλήματα τους για να τα προστατέψουν. Οι λέξεις οι σχετικές που χρησιμοποιούν τα παιδιά είναι κουρασμένος, ταλαιπωρημένος, μέσα στα νεύρα, βρώμικος. Στις περιπτώσεις που οι γονείς παρουσιάζονται ευχαριστημένοι αυτό οφείλεται στο ότι τελείωσε η δουλειά.

Οι γονείς διεξάγουν συζητήσεις οικονομικής φύσης και συχνά καταγράφεται μια οικονομική δυσπραγία, εφόσον σπαταλούν πολλά χρήματα για την εκπαίδευση των παιδιών τους.

Στην εκπαιδευτική βία οι γονείς παρουσιάζονται να ενδιαφέρονται ποικιλοτρόπως για τα μαθήματα των παιδιών των. Εκτός από μια ουδέτερη στάση και μία άρνηση, ακόμα και όταν διαθέτουν ελάχιστο ελεύθερο χρόνο, οι γονείς στηρίζουν την εκπαιδευτική δραστηριότητα των παιδιών τους και λύνουν τις τυχόν απορίες τους. Ξοδεύουν χρήματα για τα απογευματινά μαθήματα, ζητούν από τα παιδιά πρόοδο στο σχολείο τους και ανταπόκριση στις υποχρώσεις τους. Συχνά σημειώνονται καυγάδες και διαπληκτισμοί ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά με θέμα τα μαθήματα τους. Σε δυο περιπτώσεις τα παιδιά δεν θέλουν να κουράζουν περισσότερο τους γονείς τους με τα διαβάσματά τους.

Όσον αφορά την οικογενειακή βία 1, δεν αναφερόμαστε στην «ενδοοικογενειακή βία», όπως συνηθίζεται στη βιβλιογραφία αλλά στην οικονομική – εργασιακή – εκπαιδευτική βία, που βιώνουν τα ενήλικα άτομα της οικογένειας, οι γονείς. Πρόκειται για τη σύμπραξη των παραπάνω παραγόντων που αποφαίνεται θετική.

Ως οικογενειακή βία (2), αναφερόμαστε στην οικονομική – εργασιακή – εκπαιδευτική βία που ασκείται πάνω στους γονείς και στο πως αυτή διαχέεται πάνω στα παιδιά.

Το σύνολο των παιδιών κατανοούν την κούραση των γονέων τους και λιγότερα το άγχος και τον εκνευρισμό που προκαλείται από την εργασία τους.

Τα παιδιά γίνονται γνώστες των οικονομικών προβλημάτων και της δυσπραγίας της οικογένειας, ενώ ταυτόχρονα αποδέχονται τις σχολικές και εξωσχολικές υποχρεώσεις τους ως μια αναπόδραστη αναγκαιότητα. Η συναισθηματική φτώχεια ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά δηλώνεται σε όλες τις περιπτώσεις. Οι γονείς σύμφωνα με τα αποτελέσματά μας γυρίζουν σπίτι, τρώνε, βλέπουν τηλεόραση.

Λιγοστές έως ανύπαρκτες είναι οι κοινές εκπαιδευτικές ή ψυχαγωγικές δραστηριότητες των γονέων και των παιδιών. Η κοινή ψυχαγωγία έγκειται στην παρακολούθηση της τηλεόρασης και πολύ σπάνια σε κάποιο επιτραπέζιο παιχνίδι. Σε μια περίπτωση το παιδί ομολογεί πως μετά την εργασία της η μητέρα ασχολείται με τις δουλειές του σπιτιού.

Εκτός από την περίπτωση ενός παιδιού περιθωριοποιημένης οικογένειας, τα παιδιά παρακολουθούν ένα αυστηρό, ανελαστικό πρόγραμμα σπουδών που ακυρώνει άλλες χρήσιμες και σημαντικές δραστηριότητες. Από το πρωί ως το βράδυ τα παιδιά μελετούν και σε μία περίπτωση διεξάγονται ιδιαίτερα μαθήματα ξένων γλωσσών και τα Σαββατοκύριακα.

Πρόκειται για μια πραγματική εκπαιδευτική εξόντωση που αφήνει ελάχιστο ελεύθερο χρόνο στα παιδιά, τα οποία λόγω της φυσικής και πνευματικής κόπωσης, τον ξοδεύουν στην τηλεόραση ή στα ατομικά και αμφιλεγόμενα ηλεκτρονικά παιχνίδια.

Στο ανικανοποίητο και στη δυσαρέσκεια τα παιδιά ζητούν περισσότερο ελεύθερο χρόνο με τους γονείς τους είτε γιατί τους λείπουν συναισθηματικά, είτε για να παίξουν, είτε για να τα στηρίζουν και να τα βοηθούν στα μαθήματα. Τα παιδιά νιώθουν δυσαρέσκεια που οι γονείς τους εργάζονται και επιστρέφουν στο σπίτι κουρασμένοι αλλά αντιμετωπίζουν το γεγονός ως ένα αναπόφευκτο κακό. Εκφράζουν επίσης δυσαρέσκεια απέναντι στις εξαντλητικές σχολικές και εξωσχολικές υποχρεώσεις τους. Δηλώνουν πως πολλές φορές βαριούνται στο μάθημα, δυσκολεύονται και κουράζονται. Όλα τα παιδιά ζητούν σαν σε κραυγή απελπισίας περισσότερο ελεύθερο χρόνο και περισσότερο παιχνίδι με τους φίλους τους.

Στα ερωτηματολόγιά μας έχουμε μια μορφή παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς μία εμμονή (ζώα) που τυχόν εκφράζει επιθυμία φυγής. Επιθυμία φυγής ή συμπεριφορά απόσυρσης καταγράφεται ξανά (μου αρέσει να κοιτάζω έξω από το παράθυρο, ειδικά όταν βρέχει). Υπάρχουν αρκετές συμπεριφορές

βίας με μαθητές – θύματα και μαθητές – θύτες. Μία καινούργια μορφή ενόχλησης που δεν συναντήσαμε στην υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι η αδυναμία συγκέντρωσης και παρακολούθησης του μαθήματος από κάποια παιδιά λόγω της φασαρίας των υπολοίπων. Έχουμε μια μορφή βανδαλισμού μάλλον περιστασιακού. Το παιδί της περιθωριοποιημένης οικογένειας, περιθωριακό και το ίδιο μέσα στο σχολείο, εκφράζει οργή και θυμό. Σχετικά με την μικρή αταξία έχουμε πολλές υπεκφυγές του τύπου ... έχω ξεχάσει, δεν θυμάμαι. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες θεωρούμε τις δυο παρακάτω προτάσεις «κάνω αταξίες όταν μαλώνω με τον μπαμπά και τη μαμά», «έφυγα από το σπίτι χωρίς να ειδοποιήσω τους γονείς μου για να τους δείξω πως θέλω να είμαι περισσότερο ελεύθερος».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα παιδιά ζουν και βιώνουν μια απίστευτη βία μέσα σ' ένα σύννεφο χρυσόσκονης. Πολλά από αυτά αντιδρούν ή θα αντιδράσουν ως νεαρά άτομα εφόσον η βία παράγει πλατύτερη βαθύτερη και εκρηκτικότερη βία. Αλλά θα υιοθετήσουν συμπεριφορές φυγής και απόσυρσης, την εσωστρέφει, τον αποκλεισμό στο χώρο της φαντασίωσης, του παραμυθιού και του ονείρου. Κάποια άλλα εντελώς αλλοτριωμένα και σαφώς πιο επικίνδυνα θα θεωρήσουν την βία, τη δυστυχία, το ασφυκτικό τους περιβάλλον και τον αδυσώπητο χρόνο ως την πραγματικότητα του ανθρώπου.

Σ' αυτή την ανελέκτη κοινωνία μια κοινωνία ανθρωποφαγική και κανιβαλική, τα παιδιά κατασπαράζονται, καταβροχθίζονται από το μεγάλο τέρας της οικονομίας και της «δήθεν» εκπαίδευσης.

Έτσι ίσως εξηγούνται οι βίαιες συμπεριφορές των νεαρών ατόμων, η οργή και το μίσος τους. Κάθε γενιά επαναστατεί ενάντια σε μια ανελαστική πειθαρχική κοινωνία, καταλύει τους θεσμούς της, απαξιώνει τον πολιτισμό της, ειρωνεύεται τα ιερά και όσια, χλευάζει τις αξίες και την ηθική της.

Το ξέσπασμα, ο ξεσηκωμός, η οργή, η εναντίωση αυτών των νεαρών ατόμων, παίρνει τη μορφή ενός αέναου, αιματηρού και απελπισμένου πολέμου όπου κανείς δεν τον συνειδητοποιεί ούτε κανείς γνωρίζει που θα οδηγήσει.

Τα τελευταία συμβάντα έκρηξης νεαρών ατόμων στην Ελληνική Κοινωνία νομίζουμε ότι αντανακλούν την βία που έχουν ζήσει και βιώσει τα νεαρά αυτά άτομα σε μικρότερες ηλικίες.

Όσον αφορά αυτήν την εργασία, θέλουμε να καταγράψουμε τη δυσκολία που αντιμετωπίσαμε στο στάδιο της έρευνας. Οι γονείς ήταν απρόθυμοι να μας επιτρέψουν να πάρουμε συνέντευξη από το παιδί τους και να το ρωτήσουμε για το πώς περνά και τι κάνει το πρωί στο σχολείο και το απόγευμα στο σπίτι. Η απροθυμία αυτή, στην ουσία η κάθετη άρνηση των γονέων δεν παρακάμφθηκε ακόμα και όταν προσφέραμε 20 € για κάθε συνέντευξη με την πρόφαση κάποιας ανύπαρκτης «επιδότησης».

Ταυτόχρονα οι δάσκαλοι στους οποίους απευθυνθήκαμε για να ζητήσουμε τη βοήθειά τους στην έρευνα αυτή μας δήλωσαν πως οι γονείς που έδωσαν την συγκατάθεσή τους για την πραγματοποίηση της συνέντευξης είχαν

τα πλέον φρόνιμα παιδιά και τους καλούς μαθητές, γεγονός που αυτονόητα μας οδηγεί στη σκέψη πως οι γονείς γνωρίζουν καλά την αθλιότητα που είναι αναγκασμένα να ζουν τα παιδιά τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εργαστήριο Συγκριτικής Εκπαίδευσης Διεθνούς Εκπαιδευτικής Πολιτικής και Επικοινωνίας 2, *Η Εκπαίδευση Απέναντι στις Προκλήσεις του 21^{ου} Αιώνα – Νέες ορίζουσες και προοπτικές*, Επιμέλεια Δημήτρης Ματθαίου, Λιβάνης, Αθήνα 2002.

Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Γενική Εποπτεία Βασίλης Φίλιας, GUTENBERG, Αθήνα 1996.

Σύγχρονες Ερευνητικές και Διδακτικές Προσεγγίσεις, Γιώργος Δάρδανος, *Το Παιχνίδι*, ΤΥΠΩΘΗΤΩ, Αθήνα 2001.

William Damon, *Ο Κοινωνικός Κόσμος του Παιδιού*, GUTENBERG, Αθήνα 1995.

Χαράλαμπος Δημόπουλος, *Ο Ανήλικος Ανθρωποκτόνος*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1997.

Βάσω Αρτινοπούλου, *Βία στο Σχολείο – Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη*, ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, Αθήνα 2001.

Claude Balier, *Ψυχανάλυση της Βίας – Ψυχαναλυτική μελέτη των βίαιων συμπεριφορών*, ΝΕΦΕΛΗ, Αθήνα 1998.

Νέστωρ Κουράκης, *Έφηβοι Παραβάτες και Κοινωνία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1999.

Α. Χάιδου, *Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 1989.

Αντώνης Ε. Αστρινάκης, *Νεανικές Υποκουλτούρες – Παρεκκλίνουσες υποκουλτούρες της νεολαίας της εργατικής τάξης*.

Α. Χάιδου, *Μαθήματα Μεταπτυχιακού Προγράμματος Εγκληματολογίας* Αλμπέρτο Μελούτσι, *Κουλτούρες στο Παιχνίδι*, GUTENBERG, Αθήνα 2002.

M. Cole – S. R. Cole, *Η Ανάπτυξη των παιδιών*, τόμ. Β', ΤΥΠΩΘΗΤΩ, Αθήνα 2001.

Charles Wenar – Patricia K. Kerig, *Εξελικτική Ψυχοπαθολογία*, GUTENBERG, Αθήνα 2008.

J. Leaute, *Η Ανθρώπινη Βία*.

Λ. Μ. Μουσούρου, *Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική*, GUTENBERG, Αθήνα 2005.

Λ. Μ. Μουσούρου, *Η Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας*, GUTENBERG, Αθήνα 2006.

Λ. Μαράτου, Α. Τεπέρογλου, Ι. Τσίγκανου, *Το ελληνικό σχολείο με την αγωγή του 21ου αιώνα*, GUTENBERG, Αθήνα 2006.

Γ. Πανούσης, *Εγκληματογενείς και Εγκληματογόνοι Κίνδυνοι*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2007.

Ε. Π. Παπανούτσος, *Η Κρίση του Πολιτισμού μας*, ΦΙΛΑΠΟΤΗ, Αθήνα 1991.

Β. Φύλιας, *Όψεις διατήρησης και μεταβολής του κοινωνικού συστήματος*, τόμ. Β', ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ – ΛΙΒΑΝΗΣ, Αθήνα 1980.

Β. Φύλιας, *Κοινωνικά Συστήματα του 20^{ου} αιώνα*, τόμ. Α', GUTENBERG, Αθήνα 1988.

Ν. Μουζέλης, *Από την Αλλαγή στον Εκσυγχρονισμό*, ΘΕΜΕΛΙΟ, Αθήνα 2002.

Ρ. Δ. Θεοχάρης, *Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως*, τόμ. Β', ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αθήνα 1980.

Ε. Tuma, *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, GUTENBERG, Αθήνα 1978.

Δ. Γ. Τσαούσης, *Η Κοινωνία του Ανθρώπου*, GUTENBERG, Αθήνα 1983.

T. B. Bottomore, *Κοινωνιολογία*, GUTENBERG, Αθήνα 1974.

Χ. Ζαραφονίτου, *Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2003.

Α. Μαγγανάς, *Θέματα Εγκληματολογικά και Ποινικού Δικαίου*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2004.

Ι. Τσίγκανου, Καλλιρρόη – Ηρώ Δασκαλάκη, Δήμητρα Τσαπαρλή, *Εικόνες και Αναπαραστάσεις Βίας στο ελληνικό σχολείο*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2004.

Άντλερ, Κρισναμούρτι, Μαρκούζε, Ράσσελ, Φρομ, Αγάπη, ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗ, Αθήνα 1977.

Ι. Ν. Νέστορος, *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 1999.

Κ. Ν. Μπακιρτζής, *Η Δυναμική της Αλληλεπίδρασης*, GUTENBERG, Αθήνα 2003.

M. Cusson, *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2004.

Ι. Ι. Φαρσεδάκης, *Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2005.

C. Debuyst, *Ηθολογικό Πρότυπο και Εγκληματολογία*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 1999.

F. Digneffe, *Ηθική και Εγκληματικότητα*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2000.

M. E. Wolfgang – F. Ferracuti, *Η Υποκουλτούρα της Βίας*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 1995.

Ι. Λαμπίρη – Δημάκη, *Η Κοινωνιολογία και η Μεθοδολογία της*, τόμος Β΄, ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Αθήνα 2003.

Ε. Λαμπροπούλου, *Ο Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αθήνα 1994.

Α. Χάιδου, *Εγκληματολογικά Κείμενα*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2003.

Ι. Τσίγκανου, *Σημειώσεις Μεταπτυχιακών μαθημάτων*.

Ε. Μπότση, *Σημειώσεις Μεταπτυχιακών μαθημάτων*.

J. David Hawkins, *Delinquency and Crime*, Cambridge University Press.